

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

2 (124)
2 0 2 5

REDAKTORA SLEJA / EDITORIAL • ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES:
Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītoliņš. Livonijas loci amoeni. Dabas retoriskā iekļaušana un pakļaušana viduslaiku sakrālajā ainavā 13. gadsimta pirmajā pusē, II daļa • *Mindaugas Šapoka. Jan Plater's diplomatic mission in Livonia in 1710–1716* • *Baiba Pazāne. Latviešu pareizticīgo draudžu vieta un nozīme Latvijas pareizticīgās baznīcas dzīvē 20. gadsimta 20.–30. gados: vispārēji statistikas rādītāji* • *Martinas Malužinas. Evolution of selected elements of Lithuanian political system: Party, electoral, and constitutional dimensions in a comparative study of the First and Second Republics in the light of selected democracy quality indicators* • *Jānis Taurēns. Latvijas eiroatlantiskā integrācija 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē* • VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY • APSKATI / REVIEW ESSAYS

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla”
izdošanu nodrošina
LU Zinātniskās darbības attīstības
atbalsta projekta finansējums

2 (124)
2 0 2 5

Dibinātājs / Founder

LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Atbildīgais redaktors / Editor-in-Chief

Andris Levāns, Dr. hist., LU Humanitāro zinātņu fakultāte; andris.levans@lu.lv

Redakcijas padome / Editorial Council:

Valdis Bērziņš, PhD, LU Latvijas vēstures institūts

Mārtiņš Mintauris, Dr. hist., LU Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Nacionālā bibliotēka

Kaspars Zellis, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Redkolēģija / Editorial board:

Kari Alenius, asoc. prof. PhD, Somija (*Kari Alenius, Finland*)

Daina Bleiere, Dr. hist., Latvija (*Latvia*)

Audrone Bliujiene, asoc. prof. Hum. m. Dr., Lietuva (*Audronė Bliujienė, Lithuania*)

Boguslavs Dibass, prof. Dr. habil., Polija (*Bogusław Dybaś, Poland*)

Lazars Fleišmans, prof. PhD, ASV (*Lazar Fleishman, USA*)

Jergs Hakmans, prof. PhD, Polija (*Jörg Hackmann, Poland*)

Magnuss Ilmjervs, PhD, Igaunija (*Magnus Ilmjärv, Estonia*)

Aleksandrs Ivanovs, prof. Dr. hist., Latvija (*Latvia*)

Ēriks Jēkabsons, prof. Dr. hist., Latvija (*Latvia*)

Metjū Kots, D. Phil., Zviedrija (*Matthew Kott, Sweden*)

Imants Lancmanis, Dr. h. c., Latvija (*Latvia*)

Ero Medijainens, Prof. PhD, Igaunija (*Eero Medijainen, Estonia*)

Aivars Stranga, prof. Dr. habil. hist., Latvija (*Latvia*)

Žilvītis Šaknis, Hum. m. Dr., Lietuva (*Žilvytis Šaknys, Lithuania*)

Lubošs Švec, asoc. prof. Ph. Dr., Čehija (*Luboš Švec, Czech Republic*)

Miroslavs Vološčuks, prof. Dr. habil., Ukraina (*Myroslav Voloshchuk, Ukraine*)

Ieva Zaķe, prof. PhD, ASV (*USA*)

Guntis Zemītis, Dr. hist., Latvija (*Latvia*)

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti

Articles appearing in this journal are peer-reviewed

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē *Academic Search Ultimate*, no 2021. gada – SCOPUS

From 2012, *Journal of the Institute of Latvian History* has been indexed in EBSCO database *Academic Search Ultimate*, from 2021 – in SCOPUS

Redaktors / Editors:

Antra Legzdiņa (angļu val. / English)

Ināra Stašulāne (latviešu val. / Latvian)

Maketētāja / Layout designer *Ineta Priģa*

Sagatavots izdošanai / Published by

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds

www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Drukātava"

Reģ. Nr. 40003744728

© Autori, 2025

© Latvijas Universitāte, 2025

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums)

ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums)

<https://doi.org/10.22364/lviz.124>

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* attiecīguma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

The Journal of the Institute of Latvian History is an open access journal licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

SATURS / CONTENTS

REDAKTORA SLEJA / EDITORIAL

<i>Andris Levāns.</i> Vēstures pārrakstīšana kā nepieciešamība un īgnums zinātnes kultūrā	5
<i>Andris Levāns.</i> The Rewriting of History as a Necessity and an Uneasiness in the Culture of Science	12

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES

<i>Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītolis.</i> Livonijas <i>loci amoeni</i> . Dabas retoriskā iekļaušana un pakļaušana viduslaiku sakrālajā ainavā 13. gadsimta pirmajā pusē, II daļa	19
<i>Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītolis.</i> Livonia's <i>loci amoeni</i> . The Rhetorical Inclusion and Subjugation of Nature in the Medieval Sacred Landscape in the First Half of the 13 th Century, Part II	51
<i>Mindaugas Šapoka.</i> Jan Plater's diplomatic mission in Livonia in 1710–1716	54
<i>Mindaugas Šapoka.</i> Jana Plātera diplomātiskā misija Vidzemē 1710.–1716. gadā ...	77
<i>Baiba Pazāne.</i> Latviešu pareizticīgo draudžu vieta un nozīme Latvijas pareizticīgās baznīcas dzīvē 20. gadsimta 20.–30. gados: vispārēji statistikas rādītāji	79
<i>Baiba Pazāne.</i> The significance of the Latvian Orthodox parishes in the life of the Orthodox Church of Latvia in the 1920s–1930s: general statistical indicators	106
<i>Martinas Malužinas.</i> Evolution of selected elements of Lithuanian political system: Party, electoral, and constitutional dimensions in a comparative study of the First and Second Republics in the light of selected democracy quality indicators	109
<i>Martinas Malužinas.</i> Lietuvas politiskās sistēmas atsevišķu elementu attīstība: partiju, vēlēšanu un konstitucionālie aspekti salīdzinošā pētījumā par Pirmo un Otro Republiku, ņemot vērā atsevišķus demokrātijas kvalitātes rādītājus	136
<i>Jānis Taurēns.</i> Latvijas eiroatlantiskā integrācija 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē	138
<i>Jānis Taurēns.</i> Latvia's Euro-Atlantic integration in the first half of the 1990s	162

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

Ēriks Jēkabsons. Reakcija Latvijā uz Klaipēdas apgabala aneksiju 1939. gada martā: Polijas sūtniecības ziņojumi. Arhīva dokumentu edīcija, tulkojums un komentāri 164

Ēriks Jēkabsons. Reaction in Latvia to the annexation of the Klaipėda region in March 1939: Reports from the Polish legation. Edition, translation, and commentaries of the archival documents 185

APSKATI / REVIEW ESSAYS

Raivis Bičevskis. Apgaismības konjugācija. Kultūrprakses starp vācbaltiešu un latviešu rakstniecību. Pārdomas par Paula Daijas grāmatu "Apgaismības starpnieki" 187

Jānis Pleps. Grāmata, kas stiprina valsts nepārtrauktības doktrīnu: vēstures zinātnes nozīmīgums valsts pamatu skaidrošanā 193

AUTORI / AUTHORS 201

VĒSTURES PĀRRAKSTĪŠANA KĀ NEPIECIEŠAMĪBA UN ĪGNUMS ZINĀTNES KULTŪRĀ

Andris Levāns

 0000-0003-4676-4703

Ja mēs uz mirkli iedomātos, ka arī zinātnē notikušo pagātnes un tagadnes sociālo procesu vēsturisko dinamiku spētu attēlot ar kartogrāfijas palīdzību, līdzīgi kā kalnu grēdu un upju līnijas, kamieļu vai pingvīnu populāciju vietas, tad varētu jautāt: kurā vietā uz “kartes” būtu meklējama vēstures zinātne Latvijā? Vai tā atklātos mums kā teritorija, sala, oāze, nomale vai ķermenis?

Par vēstures zinātņi Latvijā un tai piederīgo pētnieku kopienu domājot, ir jāatgriežas garlaicīgi biedējošajā tagadnē, kas līdz apnikumam atgādina par nozares sociālo prestižu un simbolisko kapitālu: pēdējos gados ir notikusi kvalitatīva paaudžu maiņa un palielinājusies distance ar padomju un postpadomju periodu, par ko liecina ievērojams skaits pētījumu Latvijas vēsturē hronoloģiski un tematiski ļoti plašā tvērumā, tomēr nozare saglabā savu iekšējo noslēgtību. Iespējams, ka šāda vēstures zinātnes kolektīvā “ķermeņa konstitūcijai” ir vairāki iemesli: mēs, nozares pārstāvji, neesam sistemātiski iedziļinājušies šīs zinātnes “ķermeņa” anatomijā, it sevišķi padomju perioda radīto patoloģiju un disfunkciju izcelsmē un sekās, labi zinādami, ka vēstures zinātne bija ideoloģiski angažēta joma, kas pielāgoja un pielāgojās sistēmisko pagriezienu konjunktūrai; droši vien tieši tāpēc noklusējuma režīmā Latvijas sabiedrībā arvien latentā formā saglabājas piesardzīga attieksme pret vēstures zinātņi un, ja mūsu maņas to spēj just, freidiskā “īgnuma” radīta rūgtā pēcgarša nozarē.

Lai šo stāvokli mainītu, būtu jāveicina nozares iekšējās debātes par vēstures zinātnes sistemātisku izpēti. Un vēl viens "īgnuma" un neērtuma iemesls izriet no iepriekšējā: vēstures zinātne Latvijā garajā padomju periodā ilgstoši atradās ārpus dziļās ietekmes zinātņu diskursiem par metodi, jēdzieniem un interpretācijām sociālajās un humanitārajās jomās, kuru rosinātie "pagriezieni" (*turns*) paliekoši izmainīja Rietumu zinātnes un zināšanu kultūru. Šī intelektuālā atsvešinātība Latvijas vēstures zinātnē postpadomju posmā netika pārvarēta, tā tika kompensēta ar novecojušiem, ideoloģiski pielāgotiem un nezinātniskiem nacionālā romantisma, krievu impērisko naratīvu un marksistisko fantāziju radītiem jēdzieniem, konstrukcijām un interpretācijām, it sevišķi par viduslaiku un jauno laiku vēstures tēmām domājot.

Šie anahronismi ir atstājuši nospiedumus vēstures zinātnē, vēsturnieku domāšanā, valodas pieradumos un naratīvā, kā arī Latvijas sabiedrības kolektīvajā atmiņā. Latvijas pagātne tās daudzveidībā un laikā mērāmā dziļumā tika tādējādi atsvešināta no cilvēkiem, kam šodien nepieciešama emocionāla piesaiste šai valstij. Tuvināšanās elitārajai intelektuālo sarunu telpai, ko rada metodes diskurss, un iekļaušanās Rietumu zinātnes daudzbalīgajā kultūras fenomenu paradigmā notiek tikai tagad. Sliexsnis ir pārkāpts. Un vēstures lielo un mazo formu naratīvu pārrakstīšana un jaunrade kā eksistenciāla zinātnes nozares nepieciešamība un domāšanas atjaunotne Latvijā ir sākusies.

Zinātnes praktiskā jēga un kolektīvais labums ir piesaukti kā "mērs" vai "svars", ar kuru zinātnieku kopienai ir un bija jāvar pamatot un attaisnot sava eksistence un cena. Ja izpratni par zinātnes uzdevumiem vienkāršoti reducē līdz formulai "savākt datus un aprakstīt tos", tad pazaudēts ir būtiskais – kritiska informācijas analīze un interpretācija, bet šāda pieeja zinātniekiem liek justies vainīgiem un meklēt vārdus aizstāvībai vai savas eksistences attaisnojumiem. Ilgstoši kaltušajā postpadomju kultūrslānī magnolijas nezied.

Pagātne un iespēja to skaidrot nepieder tikai vēsturniekiem. Jautājums, ja tāds tiktu uzdots, varētu būt par līdzekļiem, formām un tehnikām, mērķiem un nolūkiem, ar kuriem un kuru dēļ ir iespējamās refleksijas par pagātņi, piemēram, kā "vēsture", episka drāma, romāns, opera vai luga. "Vēsturei" ir daudz seju, grimašu, balsu, intonāciju un nokrāsu. Šajā daudzveidībā un konkurējošo vēstījumu ainavā trokšņa elements būs jautājums par izstāstītās pagātnes ticamību.

Vēsturniekiem pagātnes procesu izpēte ir profesionāla izvēle un nepieciešamība, savukārt sabiedrībai kopumā šādas vajadzības un pienākuma nav; kolektīvā vajadzība pēc "vēstures" ir neikdienišķa, jo sociālo kopienu uzvedībā un komunikācijā to diktē psiholoģiska, eksistenciāla, identitātes un satversmes krīze un apjausts apdraudējums. Šādās situācijās "vēstures" utilitārais raksturs mainās, tās vērtība, līdzīgi retai precei, pieaug un nozīme politisko rituālu komunikācijā

mainās, ja pagātņi aprakstošais naratīvs tiek samērots ar tradīciju un identitātes mērauklu.

Par vēsturi, ja esam gatavi pieņemt precīzu jēdziena lietojumu un uztvert to kā naratīvu par pagātnē notikušo, populāri pierasts teikt, ka tās “miesa un kauli” ir fakti. Taču “fakti”, ja ar vārda lietojumu plašākā nozīmē saprotam noslēgtu darbību, paši par sevi nepastāv, tie tiek radīti: līdzīgi citiem verbālās izteiksmes līdzekļiem, kas nepieciešami argumentētam pagātnes vai tagadnes attēlojumam stāstījuma formā; “fakti” ir prāta konstrukcijas, kuras apraksta realitātē vai iztēlē radītus “notikumus”, attiecību konstelācijas, darbības, vietas un personas. Par vēsturniekiem varētu teikt, ka amats liek prast veidot pagātņi dziļi un analītiski reflektējošus naratīvus; šīs prasmes, protams, neatceļ “profesionālos” riskus, kuru dēļ arī akadēmiski izglītoti vēsturnieki mēdz iekrist diletantisma lamatās; iemesli šādam bīstamam pavērsienam var būt dažādi, bet biežāk sastopamie ir atpazīstami viņu producētajos tekstos un publiskajos stāstos.

Populārajiem un kolektīvajiem “tautas” pagātnes naratīviem ir sarežģītas attiecības ar akadēmisko un elitāro “vēsturi”: publiskajā pagātnes diskursā vietas pietiktu abiem, taču strīdā par atbilstību, ticamību un precizitāti izpratnē par pagātņi un tās artefaktu – tekstu, lietu, attēlu un ideju – interpretāciju liek tām konkurēt, konfliktēt un tomēr arī vienai otru papildināt. Pētījumi par atsevišķām Latvijas vēstures tēmām ir svarīgi, taču tās būs atsevišķas pagātnes epizožu rekonstrukcijas. Lai izveidotu lielo naratīvu, kas rada emocionālo piesaisti, atsevišķās epizodes un mazās formas naratīvi ir jāapvieno. Kamēr tas nav izdarīts, lielais naratīvs neveidojas. Tieši šī “vēstures” forma rada kopienas emocionālo piesaisti vēsturiskajai telpai, cilvēkiem un Satversmei – valstij.

Jautājums ir vecs kā mūsu pieredzes radītā pasaule: ar ko nodarbojas vēstures zinātne, un kādas “praktiski” lietojamas vērtības tā rada? Atbilde ir šķietami vienkārša: vēsturnieki pēta pagātnē notikušo jeb citiem vārdiem – cilvēku sabiedrības to vēsturiskajā mainīgumā un sociālo izpausmju daudzveidībā; un vēl varētu piebilst, ka vēsturnieki rada izpētes rezultātos balstītas jaunas zināšanas par šīm pagātnes sabiedrībām, uzdod jautājumus, ļaujās skepsei un šaubām par šķietami labi zināmo, atklāj ne tikai jaunas liecības par senā vai nesena pagātnē nogrimušu realitāti, bet arī izmēģina neparastas izpētes metodes, piedāvā jaunas interpretācijas un meklē citas atbildes. Mulsinošais varētu būt tas, ka vēsturnieki, līdzīgi stāstošu tekstu autoriem, rada naratīvu.

Vēsture, ja spējam vienoties, ka runājam par formu, kā izsakām savu izpratni par pagātnē notikušo, kādai sabiedrības daļai var šķist aizdomīga, ja tēma nav pietiekami patriotiska, politiski pielietojama un neturpina vai nebalstās nacionālo un ideoloģisko autoritāšu paustajās aksiomās. Protams, skatījumi, kādai ir jābūt vēsturei un kas “jādara” ar pagātņi “vēsturniekam”, modernā sabiedrībā ir

atšķirīgi; tos atšķir cilvēki un grupas vai nišas, kurām ir vai nav ietekme, piemēram, uz zinātnes politikas procesiem. Zinātne un zinātnieki arvien kādam, arī varas elitēm, šķitīs aizdomīgi šo un citu iemeslu, bet arī nesaprotamības dēļ.

Zinātnes konjunktūra liek un mudina sekot jauniem mērķiem. Kamēr nacionālo zinātnes ietvaru Latvijas politikas veidotāji ideoloģisku apsvērumu dēļ nav atcēlušī, tikmēr spēkā būs tēze: zinātniskus pētījumus, kurus konkurētspējīgā kvalitātē var veikt mūsu zinātnisko institūciju un valsts algoti vēsturnieki par šīs kultūrtelpas pagātnes tematisko un hronoloģisko daudzveidību, nevar aizstāt importēti vēstures naratīvi. Protams, tā būtu lētāk. Intelektuāla tuksneša ainavas veidošanās, izzūstot motivācijas ūdeņu kanāliem un izzūdot zinātnisko humanitāro institūtu un studiju programmu oāzēm, ir lēnas beigas. Šīm oāzēm nevajadzētu būt intelektuāļu patvēruma vietām no pasaules, kurai viņi/viņas ir pārāk dārgi un neērti pētāmo tēmu dēļ, bet gan dinamiskām un neērtu sarunu vietām, kurās dzimst jaunu ideju pasaules.

Šajā *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numurā ir lasāmi jauni un oriģināli pētījumi par Eiropas un Latvijas vēstures zinātnē svarīgām tēmām ar lielu izziņas potenciālu, atklājot jaunas detaļas par šķietami labi zināmo un atverot durvis uz vēl nezināmo, kā arī publicēts arhīvu dzīlēs glabāts neparasts avotu materiāls.

Romas pāvestu apustulisko vēstuļu retorikā, kas konceptuāli pamato kristīgās misijas sakrālo un politisko mērķi topošajā Livonijā, lasāmi literāri stilizēti dabas pārveides tēlojumi. Ar augu, ūdens, zemes un auglības/neauglības metaforu un alegoriju palīdzību kūrijas autori piešķīra pārmaiņām kristietības polarizētajās sociālajās un telpiskajās struktūrās simboliska vēstījuma nozīmi, kas ļāva ieviest nošķirumu starp profāno vietu un sakrālo ainavu, leģitimēt kristīgo misiju un iedibināt jaunas institucionālās un varas attiecības. Dabas simboliskās pārveides naratīvu nesošie poētiskās tēlrades līdzekļi Romas kūrijas retorikā pildīja teoloģiskas un politiskas argumentācijas funkcijas, kuru izpēte turpina žurnāla iepriekšējā izdevumā (2024/2) iesākto tēmu par dabas retorisko iekļaušanu un pakļaušanu viduslaiku Livonijas sakrālajā ainavā 13. gadsimta pirmajā pusē un Livonijas *loci amoeni* (piemīlīgās vietas) kā literāras tēlrades instrumentu. Kūrijas dabas pārveides retorikas paraugu ietekme ir atklājama Rīgas domkapitula producēto tekstu – dokumentu un vēstures naratīva – valodā; šie teksti atdarināja un pārņēma kūrijas satura un stila paraugus, kā arī formēja Livonijas dabas stilizācijas naratīvu un politiskās komunikācijas tradīciju (*Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītolīņš*).

Diplomātija Eiropas 18. gadsimta sākuma ģeopolitikā bija neparedzamu seku un pieredzes lauks, ja varas un ietekmes pārdali Baltijas jūras telpā, kā ierasts, risināja karavadoņi un armijas: Jana Plātera diplomātiskā misija Rīgā un Vidzemē

1710.–1716. gadā darbojās Polijas-Lietuvas kopvalsts interesēs, taču bez Seima oficiālas pilnvaras. Sarunas ar krievu cara Pētera I pārstāvjiem Rīgā bija jāuzsāk pēc iespējas ātrāk, ja Polijas karaliste gribēja panākt sev izdevīgu militāro un ekonomisko jautājumu regulējumu Kurzemē un Inflantijā. Plātera misija bija jauna forma Polijas-Lietuvas kopvalsts diplomātijā, kas ļāva, apejot Seimu, tiešāk un dinamiskāk risināt kritiskas situācijas ārpolitikā (*Mindaugas Šapoka*).

Latviešu pāreja Maskavas patriarhāta krievu pareizticībā sākās 19. gadsimta 40.–50. gados un bija Krievijas impērijas iestāžu vadīts un uzraudzīts process. Latvijas pareizticīgās baznīcas attiecības ar valsti un sabiedrību 20. gadsimta 20.–30. gados, atrodoties Maskavas patriarhāta jurisdikcijā, atklājas ne tikai publiski provokatīvajā jautājumā par tās krieviskumu vai latviskumu. Šajā laikā veikto statistikas datu apkopojumi ļauj konstatēt latviešu pareizticīgo draudžu kvantitatīvās dinamikas pieaugumu, kas savukārt dod iespēju skaidrot sociālos procesus baznīcas struktūrās kā šo draudžu ietekmes palielināšanos (*Baiba Pazāne*).

Lietuvas politiskās sistēmas attīstība ir piedzīvojusi spraigu parlamentāro posmu 1920.–1926. gadā un atjaunotā valstiskuma laiku 1990.–2020. gadā. Izpratni par sociālo un politikas procesu dinamiku ļauj iegūt abiem posmiem raksturīgo elementu – partiju, vēlēšanu un konstitucionāli tiesisko aspektu – salīdzinošā sistēmiskā, institucionāli juridiskā un vēsturiskā analīze. Šāda analīze ļauj konstatēt vienas valsts ietvaros un demokrātijas apstākļos vēsturiski determinētas dažādas politisko sistēmu, institucionālo struktūru un politiskās ietekmes stratēģijas, kas atšķirīgi ietekmēja valstiskuma attīstību, nacionālās identitātes un etniskās politikas uztveri, kā arī Lietuvas sabiedrības kolektīvo attieksmi būtisku izvēļu un pārmaiņu kontekstā 20.–21. gadsimtā (*Martinas Malužinas*).

Latvijas valstiskuma atjaunošanas vēsturē ārpolitikas ilgtermiņa koncepcijas izveide un definētie mērķi 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē atklāj ģeopolitisko izvēļu virzienu – tuvināšanos Rietumu eiroatlantiskajām institūcijām un piesardzīgu attālināšanos no Krievijas. Integrācija NATO un Eiropas Savienībā par oficiālu Latvijas ārpolitikas mērķi tika deklarēta 1995. gadā. Kā šāda ārpolitikas koncepcija ietekmēja Latvijas iekšpolitisko procesu attīstību un kā raksturojama prezidenta, parlamenta, valdību un ārlietu ministru darbība tās realizēšanā, ļauj skaidrot vēsturisko procesu analīze (*Jānis Taurēns*).

Klaipēdas apgabala aneksija 1939. gada martā bija vēl viens Vācijas agresīvās ģeopolitikas solis Eiropā, kas tuvināja jaunam pasaules karam. Polijas sūtniecības dažāda ranga darbinieki Rīgā dažas dienas pēc Klaipēdas aneksijas sūtīja Ārlietu ministrijai Varšavā ziņojumus par Latvijā vērotajiem noskaņojumiem un reakcijām sabiedrībā un presē. Šo vēstures avotu publikācija atklāj jaunas un līdz šim nezināmas detaļas, tulkojums un komentāri ļaus precīzāk uztvert to saturu vēsturiskajā kontekstā (*Ēriks Jēkabsons*).

Ar eseju stilam piemītošu vieglumu un intriģējošu intonāciju polemisko un nepieradināto atklāj žurnālā publicētie grāmatu apskati, kas veltīti divām monogrāfijām. Baltijas apgaismības fenomenu palīdz izzināt un saprast pietuvinājums konkrētiem cilvēkiem un tekstiem, kuri radīja un paši iemiesoja laikmeta vadošās idejas. Paula Daijas monogrāfija ir šāds pietuvinājums 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta pirmās puses ideju pasaulei, kas Baltijas kultūrtelpā formēja citādu izpratni par literatūras un grāmatu lasīšanu kā kultūras pieredzi; tās ietekmē veidojās jauna – latviešu literatūra. Šo kultūras procesu izpēte atklāj līdz šim nezināmas detaļas un šķautnes Baltijas vācu intelektuāļu un rakstnieku kā starpnieku kolektīvajā biogrāfijā un subjektīvajā portretējumā (*Raivis Bičevskis*). Latvijas valstiskās suverenitātes pārtraukšana un atcelšana, PSRS īstenojot okupāciju un aneksiju, bija 1939.–1940. gadā mērķtiecīgi sagatavotas politikas rezultāts ekspansijai Baltijā. Šim notikumam kompleksam ir veltīti neskaitāmi pētījumi, kas meklē un piedāvā atbildes un versijas uz šķietami vienkāršiem jautājumiem – kā, piemēram, PSRS izdevās nosacīti viegli un bez institūciju un sabiedrības pretestības realizēt Latvijas okupāciju? Aivara Strangas monogrāfija apraksta un skaidro Latvijas iekšpolitiskās situācijas specifiku un valdības izdarītās izvēles, PSRS īsteno to ietekmes stratēģiju un Eiropas valstu valdību atturīgi vērojošo attieksmi pret Latvijas, arī Lietuvas un Igaunijas valstiskuma likvidāciju. Toreiz, lai leģitimētu šādus acīmredzamus starptautisko tiesību pārkāpumus, PSRS maldināja gan Latvijas, gan starptautisko sabiedrību ar retorisko argumentu par “tautas gribu”. Šodien šis pētījums ļauj precīzi argumentēt, ka PSRS īstenotā agresīvā politika ir vērtējama kā rupjš starptautisko tiesību pārkāpums un okupācijas fakts neatcēla Latvijas valsts kā starptautiskā tiesību subjekta konstitucionālo nepārtrauktību (*Jānis Pleps*).

Šim *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numuram bija jātop viegli, taču notika pretējais, un radīšanas process ķērās un līdz pēdējai zīmei manuskriptā un maketā likumoja daudz ilgāk, nekā laika limits pieļauj. Darbs ir paveikts. Autoriem un autorēm es vēlos pateikties par labiem tekstiem, pacietību un izturību kopīgajā darbā, slīpējot un precizējot saturu un stilu, kā arī par sapratni un atbildīgo attieksmi. Katrs zinātniska žurnāla numurs, un atkal atkārtotšu paša teikto, kura redakciju un autorus vada vīzija par modernas zinātnes izcilu sniegumu un kas pretendē uz augstu kvalitāti, pieprasa no visām iesaistītajām pusēm vērību pret detaļām un kopējo kontekstu, skaidru konceptuālu redzējumu un pārdomātu intelektuālo, tehnisko un finanšu resursu ieguldījumu. Ja šajā darbā prieku un azartu mēdz apēnot nogurums, skepse un laika bads, tad šim blaknēm tomēr nav lemts aizēnot prieku par zinātniski augstvērtīga žurnāla numura iznākšanu. Patiesas pateicības vārdus es gribu veltīt latviešu valodas literārajai redaktorei Inārai Stašulānei un angļu valodas literārajai redaktorei Antrai

Legzdiņai par pacietību, vērību, atsaucību un rūpību, kā arī Latvijas Universitātes Akadēmiskā apgāda personālam un Latvijas Universitātei par atbalstu.

Godātās lasītājas un lasītāji, es novēlu Jums atklāšanas prieku, lasot šajā numurā publicētos tekstus par Latvijas un Baltijas pagātnē nogrimušajām pasaulēm un cilvēkiem. Vēstures zinātne piedāvā Jums un mums iespēju sarunāties un domāt, argumentēt un strīdēties par pagātņi un to skaidrojošajiem naratīviem, tā ļauj būt mums brīviem.

THE REWRITING OF HISTORY AS A NECESSITY AND AN UNEASINESS IN THE CULTURE OF SCIENCE

If we were to imagine for a moment that the historical dynamics of past and present social processes in science could be depicted through cartography, much like mountain ranges and river courses, or the locations of camel or penguin populations, then we might ask: where on the “map” would the discipline of history in Latvia be found? Would it appear to us as a territory, an island, an oasis, a periphery, or a body?

When considering the field of history in Latvia and its research community, one must return to the drearily daunting present, which serves as a constant reminder of the discipline’s social prestige and symbolic capital. In recent years, there has been a significant generational shift, and the distance from the Soviet and post-Soviet periods has grown, as evidenced by a considerable number of studies on Latvian history covering a very broad chronological and thematic scope; nevertheless, the discipline remains internally insular. There may be several reasons for this collective “body constitution” of historical science: we, as representatives of the field, have not systematically delved into the anatomy of the “body” of Latvian historical science, especially the origins and consequences of the pathologies and dysfunctions created during the Soviet period, knowing full well that historical science was an ideologically engaged field that adapted to and was shaped by the circumstances of systemic shifts. It is highly likely that this is precisely why, in Latvian society, a cautious attitude toward the study of history persists in a latent form by default, along with – if our senses are attuned to it – the bitter aftertaste in the field caused by Freudian “uneasiness”.

To change this situation, we should encourage an internal debate within the field regarding the systematic study of the history of science. Another source of “uneasiness” and discomfort stems from the previous point: During the long Soviet period, the discipline of history in Latvia remained largely outside the influence of scholarly discourses on methodology, concepts, and interpretations in the social sciences and humanities, whose “turns” permanently transformed Western culture of science and knowledge. This intellectual alienation in Latvian academia was not overcome in the post-Soviet period. It was compensated for with outdated, ideologically adapted, and unscientific concepts,

constructs, and interpretations generated by national romanticism, Russian imperial narratives, and Marxist fantasies, particularly when considering topics in medieval and modern history.

These anachronisms have left their mark on the discipline of history, on historians' thinking, on linguistic conventions and narratives, and on the collective memory of Latvian society. Latvia's past, in all its diversity and depth measured in time, has thus been alienated from people who today and now need an emotional connection to this country. The convergence with the elitist space of intellectual discourse created by methodological discourse, and the integration into the polyphonic paradigm of cultural phenomena in Western scholarship, is only now taking place. The threshold has been crossed. And the rewriting and creation of narratives in the grand and minor forms of history – as an existential necessity for the scientific field and a renewal of thought in Latvia – has begun.

The practical significance of science and the common good have been invoked as the “yardstick” or “measure” by which the scientific community must and has had to justify its existence and value. If the understanding of science's tasks is simplistically reduced to the formula “collect data and describe it”, then the essential – critical analysis and interpretation of information – is lost, but such an approach makes scientists feel guilty and forces them to look for words to defend themselves or justify their existence. In the long-forged post-Soviet cultural landscape, magnolias do not bloom.

The past and the ability to interpret it do not belong solely to historians. The question, if one were to be posed, might concern the means, forms, and techniques, as well as the goals and intentions, through which and for which reflections on the past are possible – for example, as “history”, epic drama, novel, opera, or theatrical play. “History” has many faces, expressions, voices, intonations, and nuances. In this diversity and landscape of competing narratives, the element of noise will be the question of the credibility of the past as told.

While for historians the study of past processes is a professional choice and a necessity, society as a whole has no such need or obligation; the collective need for “history” is extraordinary, as it is dictated in the behaviour and communication of social communities by psychological, existential, identity's, and constitutional crises, as well as a perceived threat. In such situations, the utilitarian nature of “history” changes; its value, like that of a rare commodity, increases, and its significance in political ritual communication shifts when the narrative describing the past is measured against the yardstick of tradition and identity.

When it comes to history – if we are willing to accept the precise use of the term and view it as a narrative of past events – it is commonly said that its “flesh and bones” are facts. However, “facts” – if we understand the word in its

broader sense to mean a completed action – do not exist on their own; they are created: much like other means of verbal expression necessary for a reasoned depiction of the past or present in narrative form; “facts” are mental constructs that describe “events”, constellations of relationships, actions, places, and persons created in reality or in the imagination. One might say that historians' profession requires them to construct deeply analytical and reflective narratives of the past; these skills, of course, do not eliminate the “professional” risks that cause even academically trained historians to fall into the trap of dilettantism. The reasons for such a dangerous turn of events may vary, but the most common ones are recognisable in the texts they produce and in their public narratives.

Popular and collective “folk” narratives of the past have a complex relationship with academic and elitist “history”: there is room for both in public discourse on the past, yet the dispute over the appropriateness, credibility, and accuracy of interpretations of the past and its artefacts – texts, objects, images, and ideas – forces them to compete, conflict, and yet also complement one another. Research on particular themes in Latvian history is important, but these will remain isolated reconstructions of past episodes. To create the grand narrative that fosters emotional attachment, these individual episodes and small-scale narratives must be brought together. Until this is done, this grand narrative will not take shape. It is precisely this form of “history” that creates the community’s emotional connection to the historical space, people, and Constitution – the nation.

The question is as old as the world shaped by our experience: what does the discipline of history study, and what “practical” value does it offer? The answer is seemingly simple: historians study what happened in the past – in other words, human societies in their historical change and the diversity of their social expressions; and one might add that historians generate new knowledge about these past societies based on the results of their research, ask questions, allow for scepticism and doubt regarding what is seemingly well-known, uncover not only new evidence about realities lost in the distant or recent past, but also experiment with unconventional research methods, develop new interpretations, and seek alternative answers. What may be confusing is that historians, like authors of narrative texts, create a narrative.

History, if we can agree that we are talking about the form in which we express our understanding of what happened in the past, may seem suspicious to some segments of society if the topic is not sufficiently patriotic, politically applicable, and does not continue or is not based on the axioms expressed by national and ideological authorities. Of course, views on what history should be and what a “historian” should “do” with the past differ in modern society; they are shaped by people and groups or niches that do or do not have influence, for

example, on science policy processes. Science and scientists will always seem suspicious to some, including the ruling elites, for these and other reasons, but also due to of a lack of understanding.

The current state of science compels and encourages us to pursue new goals. As long as Latvian policymakers have not abolished the national science framework for ideological reasons, the following thesis will remain valid: scientific research – which can be conducted at a competitive level by our scientific institutions and state-funded historians on the thematic and chronological diversity of this cultural space's past – cannot be replaced by imported historical narratives. Of course, that would be cheaper. The shaping of an intellectual desert, as the channels of motivation dry up and the oases of humanities institutes and study programmes vanish, is a slow demise. These oases should not be places of refuge for intellectuals from a world that finds them too expensive and uncomfortable to study, but rather dynamic and spaces for uncomfortable conversation where new worlds of ideas are born.

This issue of the *Journal of the Institute of Latvian History* features new and original research on topics of great significance to European and Latvian historical scholarship, revealing new details about the seemingly well-known and opening doors to the yet unknown, as well as publishing rare source material preserved in the depths of archives.

The rhetorical style of the Apostolic Letters of the Pope of Rome, which conceptually underpin the sacred and political objectives of the Christian mission in the emerging Livonia, contains literary depictions of the transformation of nature. Using metaphors and allegories of plants, water, earth, and fertility/barrenness, the authors of the Curia imbued social changes within Christianity's polarised social and spatial structures with symbolic meaning, which allowed them to establish a distinction between the profane space and the sacred landscape, legitimise the Christian mission, and establish new institutional and power relations. The poetic devices conveying narratives of nature's symbolic transformation served theological and political argumentative functions in the rhetoric of the Roman Curia; the exploration of this topic began in a journal's previous issue (2024/2) on the rhetorical incorporation and subjugation of nature in sacred landscape of medieval Livonia during the first half of the 13th century and Livonia's *loci amoeni* (lovely places) as instruments of literary imagery. The influence of the Curia's rhetorical models for the transformation of nature can be seen in the language of the texts produced by Riga Cathedral Chapter – documents and historical narratives; these texts imitated and adopted the Curia's models of content and style, and shaped the narrative of Livonia's stylised nature and the tradition of political communication (by *Andris Levāns* and *Rūdolfs R. Vītoliņš*).

In the geopolitics of early 18th century Europe, diplomacy was a field of unpredictable consequences and experiences, as the redistribution of power and influence in the Baltic Sea region was, as usual, determined by military rulers and armies: Jan Plater's diplomatic mission in Riga and Livland (*Vidzeme*) from 1710 to 1716 acted in the interests of the Polish–Lithuanian Commonwealth, but without official authorisation from the Sejm. Negotiations with representatives of Russian Tsar Peter I in Riga had to begin as soon as possible if the Kingdom of Poland wished to secure favourable terms regarding military and economic matters in Courland and Inflanty. Plater's mission represented a new form of diplomacy within the Polish–Lithuanian Commonwealth, allowing for a more direct and dynamic approach to resolving critical foreign policy situations by bypassing the Sejm (by *Mindaugas Šapoka*).

The conversion of Latvians to Russian Orthodoxy under the Moscow Patriarchate began in the 1840s and 1850s and was a process directed and supervised by the authorities of the Russian Empire. The relationship between the Latvian Orthodox Church and the state and society in the 1920s and 1930s, while under the jurisdiction of the Moscow Patriarchate, is revealed not only in the publicly contentious question of whether it was Russian or Latvian in character. The statistics compiled during this period reveal a quantitative growth in Latvian Orthodox congregations, which in turn helps explain social processes within church structures as an increase in the influence of these congregations (by *Baiba Pazāne*).

The development of Lithuania's political system has undergone a turbulent parliamentary phase from 1920 to 1926 and a period of revived statehood from 1990 to 2020. An understanding of the dynamics of social and political processes can be gained through a comparative systemic, institutional–legal, and historical analysis of the element's characteristic of both periods – namely, parties, elections, and constitutional–legal aspects. Such an analysis makes it possible to identify, within a single country and under democratic conditions, historically determined differences in political systems, institutional structures, and strategies of political influence, which have had varying effects on the development of statehood, the perception of national identity and ethnic policy, as well as the collective attitude of Lithuanian society in the context of significant choices and changes in the 20th–21st centuries (by *Martinas Malužinas*).

In the history of Latvia's renewed statehood, the development of a long-term foreign policy concept and the goals defined in the first half of the 1990s reveal a direction in geopolitical choices – a rapprochement with Western Euro-Atlantic institutions and a cautious distancing from Russia. Integration into NATO and the European Union was declared an official goal of Latvia's foreign policy in

1995. An analysis of historical processes sheds light on how this foreign policy concept influenced the development of Latvia's inner political processes and how the actions of the president, parliament, government, and foreign minister in implementing it can be characterised (by *Jānis Taurēns*).

The annexation of the Klaipēda region in March 1939 was yet another step in Germany's aggressive geopolitical policy in Europe, bringing the world closer to a new world war. A few days after the annexation of Klaipēda, officials of various ranks at the Polish legation in Riga sent reports to the Ministry of Foreign Affairs in Warsaw regarding the mood and reactions observed in Latvia among the public and in the press. The publication of these historical sources reveals new and previously unknown details; the translation and commentary will allow for a more accurate understanding of their content within the historical context (by *Ēriks Jēkabsons*).

With the characteristic lightness and intriguing tone of an essay, the book reviews published in the journal – dedicated to two monographs – explore the controversial and unconventional. A closer look at the specific individuals and texts that created and embodied the leading ideas of the era helps us explore and understand the phenomenon of the Baltic Enlightenment. Monograph by Pauls Daija offers such an approach to the intellectual landscape of the late 18th and early 19th centuries, which shaped a distinct understanding of literature and reading as a cultural experience within the Baltic cultural sphere; under its influence, a new form of literature – Latvian literature – was born. The study of this cultural process reveals previously unknown details and facets in the collective biography and subjective portrayal of Baltic German intellectuals and writers as intermediaries (by *Raivis Bičevskis*). The suspension and abolition of Latvia's state sovereignty, following the Soviet Union's occupation and annexation, was the result of a deliberately planned policy of expansion in the Baltic region carried out in 1939–1940. Countless studies have been devoted to this complex of events, seeking and offering answers and interpretations to seemingly simple questions – such as, how did the USSR manage to carry out the occupation of Latvia relatively easily and without resistance from institutions or society? Monograph by Aivars Stranga describes and explains the specific nature of Latvia's inner political situation and the choices made by the government, the strategy of influence implemented by the USSR, and the cautious, watchful attitude of European governments toward the abolition of statehood in Latvia, as well as in Lithuania and Estonia. At the time, to legitimise such blatant violations of international law, the USSR misled both the Latvian and international communities with the rhetorical argument of the “will of the people”. Today, this study allows us to argue with certainty that the aggressive policy implemented by the USSR constitutes

a gross violation of international law, and that the fact of occupation did not abolish the constitutional continuity of the Latvian state as a subject of international law (by *Jānis Pleps*).

This issue of the *Journal of the Institute of Latvian History* was supposed to come together easily, but the opposite happened, and the creative process dragged on, with the manuscript and layout undergoing revisions until the very last character – far longer than the time limit allowed. The work is now complete. I would like to thank the authors for their excellent texts, patience, and perseverance in our collaborative work as we refined and polished the content and style, as well as for their understanding and responsible attitude. Every issue of a scientific journal – and I will reiterate what I have said – whose editorial board and authors are guided by a vision of excellence in modern science and which aspires to high quality, demands that all parties involved pay attention to both the details and the broader context, a clear conceptual vision, and a thoughtful investment of intellectual, technical, and financial resources. If, in this work, joy and enthusiasm are sometimes overshadowed by fatigue, scepticism, and a lack of time, these drawbacks are nevertheless not destined to overshadow the joy of publishing an issue of a scientifically high-quality journal. I would like to express my sincere gratitude to Ināra Stašulāne, the literary editor for the Latvian language, and Antra Legzdiņa, the literary editor for the English language, for their patience, attentiveness, responsiveness, and diligence, as well as to the staff of the University of Latvia Academic Press and the University of Latvia for their support.

Dear readers, I hope you find joy in discovering the worlds and people of Latvia's and the Baltic region's past through the texts published in this issue. The study of history offers you and us the opportunity to converse and reflect, to argue and debate about the past and the narratives that explain it; in this way, it allows us to be free.

© 2025 Andris Levāns, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

LIVONIJAS *LOCI AMOENI*. DABAS RETORISKĀ
IEKĻĀUŠANA UN PAKĻĀUŠANA VIDUSLAIKU SAKRĀLAJĀ
AINAVĀ 13. GADSIMTĀ PIRMAJĀ PUSĒ, II DAĻA

Andris Levāns

 0000-0003-4676-4703

Rūdolfis R. Vītoliņš

 0009-0004-0086-1086

Romas pāvestu apustulisko vēstuļu retorikā, kas konceptuāli pamato kristīgās misijas sakrālo un politisko mērķi topošajā Livonijā, lasāmi literāri stilizēti dabas pārveides tēlojumi. Ar augu, ūdens, zemes un auglības / neauglības metaforu un alegoriju palīdzību kūrījas autori piešķir pārmaiņām kristietības polarizētajās sociālajās un telpiskajās struktūrās simboliska vēstījuma nozīmi, kas ļāva ieviest nošķirumu starp profāno vietu un sakrālo ainavu, leģitimēt kristīgo misiju un iedibināt jaunas institucionālās un varas attiecības. Dabas simboliskās pārveides naratīvu nesošie poētiskās tēlrades līdzekļi Romas kūrījas retorikā pildīja teoloģiskas un politiskas argumentācijas funkcijas, kuru izpēte turpina žurnāla iepriekšējā izdevumā (2024/2) iesāktu tēmu par dabas retorisko iekļaušanu un pakļaušanu viduslaiku Livonijas sakrālajā ainavā 13. gadsimta pirmajā pusē un Livonijas *loci amoeni* (piemīlīgās vietas) kā literāras tēlrades instrumentu. Kūrījas dabas pārveides retorikas paraugu ietekme ir atklājama Rīgas domkapitula producēto tekstu – dokumentu un vēstures naratīva – valodā; šie teksti atdarināja un pārņēma kūrījas satura un stila paraugus, kā arī formēja Livonijas dabas stilizācijas naratīvu un politiskās komunikācijas tradīciju.

Atslēgas vārdi: Livonija, Rīgas domkapituls, pāvesta kūrīja Romā, sakrālā ainava, *locus amoenus* / *horribilis*, retorika, dabas simboliskā pārveide, bibliiskie motīvi, viduslaiku literārā tradīcija

levads: dabas pārveides naratīvs kā politiskās retorikas prakse

Pašsaprotamība, ar kādu mēs šodien domājam un rakstām par Romas latīņu baznīcas kristīgo misiju viduslaiku Livonijā, ir maldinoša. Retoriskās pūles, kuras atklājas Romas pāvestu vēstulēs, liecina, ka kūrīja kā vienu no būtiskiem šķēršļiem šai politiskajā darbā konstatēja kristīgās misijas leģitimitātes deficītu. Uz to netieši norāda laikabiedru piesardzīgā attieksme pret kristīgo misiju topošās Livonijas tiesiski un institucionāli neskaidrajā vidē un publiskajās attiecībās. Šī neskaidrība, kā dokumentē ārpus Livonijas un lokālas izcelsmes tekstuālās liecības, saglabājās līdz pat 13. gadsimta vidum. Kūrījas retoriskās pūles – ar poētiskās tēlrades līdzekļiem izteiktie teoloģiskie un politiskie argumenti – bija vērstas uz to, lai mazinātu misijas leģitimitātes trūkumu.

Kristīgā misija bija politisks koncepts, kura īstenošana topošās Livonijas politisko attiecību videi kopš 12. gadsimta nogales piešķīra augstu un arvien pieaugošu sociālu un institucionālu dinamiku, kas paliekoši mainīja autohtono sabiedrību formētās telpiskās un varas attiecību struktūras un radīja jaunas; sākot ar 13. gadsimta pirmajām trijām desmitgadēm šajās jaunradītajās struktūrās dabas vide tika iekļauta kā politisks aktors. Dabas pārveides naratīvs, kas ar poētiskās un biblisko naratīvu imitējošas literārās izteiksmes līdzekļiem apraksta kristīgās misijas norises Livonijā, kā liecina pāvesta Innocenta III kancelejā no 1199./1200. līdz 1208./1213. gadam radīto vēstuļu saturs, kalpoja Romas kūrījas publiskajā komunikācijā kā institucionālās pārveides alegorija.

Livonijas gadījumā tieši šie teksti iedibināja jaunu verbālās un tekstuālās pieredzes formu, kas varas attiecību kontekstā paustus mērķus, nodomus un gaidas ļāva izteikt ar *locus amoenus* un *locus terribilis* simboliskās realitātes tēliem. Taču tanī pašā laikā kūrījas tradīcija iedibināja veidu, kā izteikt vārdos iedomātu pieredzi ar iztēlotu dabas fizisko īstenību un kā pamatot tās pārveidi, piemērojot jeb pakļaujot to bibliskās poētikas estētikai, lai profānā/nekultivētā vide kļūtu par dievišķas pieredzes un kanoniskai kalpošanai atbilstošu vietu. Šādi konceptualizēta vieta profānajā ainavā Romas kūrījas izpratnē ļāva radīt Livonijā institucionālo ietvaru varas attiecībām, kā arī leģitimitāti un nosacījumus misijas diecēzes dibināšanai.

Cilvēkģeogrāfijas teorētiskā pieeja piedāvā Romas kūrījā radīto dabas pārveides naratīvu ar *locus amoenus* motīva pārcēlumu Livonijas nosacīti dabiskajā vidē interpretēt kā specifisku retorisku paņēmieni jeb “skatīšanās manieri” (*Denis Cosgrove*), kas atklāj šīs intelektuālās un institucionālās kopienas priekšstatus un uztveri par dabas un cilvēku attiecībām. Šāds kūrījas tekstu lasījums atklāj, ka sociālo kopienas un dabas attiecības ir uzlūkojamas kā profāna/sakrāla ainava, ko rada jebkura cilvēku un dabas mijiedarbība ar vidi: tā var būt fiziska vides

pārveide un dabas apraksts atbilstoši kultūras tehniku – literāro tradīciju – dotajām iespējām.¹

Kūrijas teksti bija pāvesta autoritātes performatīvs, kas darbojās kā kolektīvās uztveres formēšanas un sociālās kontroles rīks, bet Romas vadītās kristīgās misijas kontekstā tie bija leģitīmas rīcības pamats. Rīgas bīskapijā 13. gadsimta pirmajā pusē šis tekstuālās pāvesta autoritātes liecības ne tikai reprezentē un determinē veidu, kā kopiena vai institūcija “redz” (uztver) dabu sociālo/politisko transformāciju kontekstā, bet arī “importē” šo skatīšanās manieri kā kultūras tehniku un tekstuālu paradigmu jaunas diecēzes radīšanas kontekstā. Cilvēkģeogrāfijas metode Innocenta III vēstuļu retorikā atklāj, ka vietas un ainavas tika radītas ar tiesību normu, rituālu un kultūras (tekstuālu) konvenciju palīdzību, tādējādi formējot uztveri par dabu un to pārveidojot atbilstoši kolektīvo gaidu un vēlmju publiski apliecinātiem izteikumiem un aicinājumiem. Ar bibliskās poētikas līdzekļiem pāvesta vēstulēs uzburtā simboliskā vieta un ainava kalpoja kā izvēlu un rīcības morālie orientieri. Vārdos un naratīvā raksturotā daba neatklāj, kas fiziskajā realitātē notiek, bet pauž, kā un kas ar to notiek vai kam *ir* jānotiek; daba arī šādā gadījumā ir resurss, kas kalpoja iztēlei un ļauj artikulēt vēlmju diktētas izvēles.

Šajā raksta daļā, sekojot postulētajam izpētes mērķim un jautājumiem,² tiek turpināta Romas kūrijā pēc 1216. gada un Rīgas domkapitulā sākot ar 1231. gadu producēto dokumentāro tekstu analīze, kuru koncepcijā izmantots dabas pārveides naratīvs.

Tukšaines pārveides alegorija pāvesta Honorija III vēstuļu retorikā un Romas kūrijas politisko nodomu un kristīgās misijas leģitimitāte Livonijā

Romas kūrijā rakstīto dokumentāro tekstu radītais Livonijas tēls kā *nova plantatio*,³ kas tiek dēstīta *solitudo*,⁴ tātad izkaltsušās tukšaines sausajās smiltīs un slacīta ar ticīgo asinīm,⁵ sākot ar 13. gadsimta pirmo desmitgadi, kā liecina pie-

1 Wylie 2007; Cosgrove 1985, 55 et al.; Howe 1997.

2 Skat. šī raksta I daļā, Levāns, Vītoliņš 2024, 42, 47–48.

3 Ibidem, 49–52, 55.

4 Par šo biblisko motīvu viduslaiku literārajā un hagiogrāfijas tradīcijā skat., piem., Talmon 1966; Castanho 2015.

5 Skat. Romas pāvesta Innocenta III vēstuli Rīgas bīskapam Albertam un visiem garīdzniekiem, kuri viņam palīdz pagānu evaņģelizācijā: viņš norāda uz kanonisko tiesību jomām, kam jaunajā diecēzē jāpievērš uzmanība, piem., laulībām jaunkristīto (līvu) starpā, un kanonisko likumu normām (*decretalia*), kas jāievēro, Roma /

mēri,⁶ bija publiskajā komunikācijā noturīga kristīgās misijas metafora.⁷ Vairāku 13. gadsimta pirmās puses Romas pāvestu apustulisko vēstuļu retorikā šī metafora, ja tajās komunicētā tēma bija par sociālo pārmaiņu procesiem topošajā Livonijā, ir vadošais satura un ievadošo formulu elements: “jaunais dēstījums” tiek ielikts ar dievišķu līdzdalību veidojamajā simboliskajā ainavā un raksturots – atbilstoši vides īpašībām – pēc tā spējas augt, ziedēt un dot augļus.

Simboliskās ainavas tēlojums šo tekstu gadījumā ir paņēmiens, ar kuru tiek stilizēta Livonijas daba kā skarba, nemīlīga un bīstama vide un sociālās pieredzes telpa. Taču kristiešu misionāru un mocekļu jeb martīru ciešanu, pūļu un asiņu uzdevums bija panākt, kā liecina kūrījas vēstuļu retorika, tieši pretējo – pārveidot bīstamo un neauglīgo par tā pretstatu – auglīgu zemi jeb *terra fertilis*,⁸ tātad par vietu ar *locus amoenus* īpašībām. Šādu raksturojumu varēja panākt ar samērā blīvi savienotu augu jeb *flores* metaforu palīdzību, kas savukārt kalpoja, runājot par literārā stila prasībām tekstu kultūrā kopš 13. gadsimta sākuma, plašāku

Laterāna, 19.04.1201., jaunākā edīcija publicēta Maccarone 1995, 416–419, šeit 418: *ne nova ecclesie Livonensis plantatio [...] sanguine rubricata*. Dokuments publicēts arī Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtn. Sast. Arveds Švābe (turpmāk – SLVA 2/1). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1937 (Latvijas vēstures avoti, 2), Nr. 33, 23.–24. lpp. – Abās dokumenta publikācijās ir lasījuma kļūdas. Komentāru par šo dokumentu skat. Arbusow, Römischer Arbeitsbericht, I, Nr. 4, S. 323.

- 6 Skat., piem., Romas kūrījas vēstuli *Usque modo patre operante celesti*: pāvests Innocents III aicina klēru, it sevišķi prelātus, kuri *per Theutoniam constitutis*, atbalstīt Livonijas baznīcu, jo šajā “jaunajā dēstījumā” valda vispārējs grāmatu un citu lietu trūkums, kas nepieciešamas liturģiskai kalpošanai, Roma, 13.01.1208.: retoriski krāšņi attēlojot kristīgās misijas grūtības Livonijā, pāvests atgādina par diviem līvu konvertītiem, kuri “ticības dēļ briesmīgās mocībās tikuši pie sava martīrija palmas zara” / *pro causa fidei de immanibus tormentis eorum ad palmam martirii pervenisse credantur*; tāpēc, lai pārvarētu jaunās baznīcas “pamatu celšanas” grūtības un palīdzētu “nabagiem Kristū”, nepieciešams atbalsts *in libris et aliis ecclesiasticis ornamentis seu etiam quibuscumque necessitatibus novelle plantacionis studeant subvenire*. SLVA 2/1, Nr. 46, 31.–32. lpp., šeit 31. lpp.
- 7 Fønnesberg-Schmidt 2016, 109–110; Bombi 2007, 162–163, 219–220. Skat., piem., Romas kūrījas vēstuli *Cum eo faciente*: pāvests Innocents III raksta Lundas arhibīskapam [Andresam Sunesenam (*Sunonis*), † 1228], dekānam un prāvestam un uzdod, ka gadījumā, ja nesen kristietībai atkārtoti pievērstajos apvidos *Sakela et Hugenhusen* ir labvēlīgi apstākļi, tad kanonisku vēlēšanu ceļā būtu jānodrošina bīskapa iecelšana un viņa baznīcas dibināšana, Seņi (*Signia*), 11.10.1213. Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Nebst Regesten. Abt. I. Bd. 1 (turpmāk – LUB I/1). Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Reval: Kluge, 1853, Nr. 29, Sp. 36–37, hier Sp. 36: *Dei evangelium quasi semen cadens in terram bonam per partes illas sit longe lateque diffusum, ne huic novellae plantationi diligentis agricolae cura desit [...]*.
- 8 Par *terra fertilis* metaforu viduslaiku tekstuālajā tradīcijā skat., piem., Smith, Thomas W., 2017, 50–51, 129, 132–133 et al.; Leighton 2022, 18–19, 24–25 et al.

konceptuālu izklāstu strukturēšanai un tajos pausto apgalvojumu teoloģiskam un tiesiskam pamatojumam.⁹

Ar augu un veģetācijas pieminējumiem kā tēlainas valodas līdzekļiem, kas kūrījas autoru izpratnē bija “vienkāršs [runas stila; A. L.] izgreznojums” (*ornatus facilis*),¹⁰ varēja uzburt emocionāli uzlādētu ainu par vietas un cilvēku attiecībām. Šāds stilistiski krāšņs simboliskās ainavas tēlojuma piemērs ir lasāms kādā ar 1220. gada aprīli datētā pāvesta Honorija III (*Cencio Savelli*, 1216–1227) apustuliskajā vēstulē *Cum sicut venerabiles*, ar kuru Svētās Romas impērijas cisterciešu un citu garīgo ordeņu klosteru abati, priori un prāvesti tika aicināti atbalstīt Livonijas (resp. Rīgas), Sēlijas un Leales bīskapus misijas darbā, jo “mūsu ausis” (*nostris auribus*) ir sasniegusi svarīga vēsts: vairākās Livonijas daļās “pagānu nocietināto siržu ietiepība” (*duritia cordium paganorum*), kas līdzinās “par tukšaini pamestai” zemei, ir slacīta ar nolijušā dievišķās žēlastības lietus lāsēm un, pa daļai uzirdinot to ar svēto sprediķi, rūpīgi iekopta; tagad šajās sirdīs, kas tiek pielidzinātas sējumam (*in segetem*), Dieva vārdu sēkla dīgstot dzen asnus, lai šie apgabali, kas “balti” nobrieduši ražai (*albae [...] ad messem*, skat. Io 4, 35) un kam Dievs bijis žēlīgs, nepaliek bez saviem kopējiem.¹¹ Šo bibliskai alegorijai pietuvināto Livonijas “jaunā dēstījuma” tēlojumu noapaļo vārdi no Vulgātas Johanesa/Jāņa evaņģēlija (Io 4, 36), kas atgādina, ka priecājas abi, “kuri sēj un kuri pļauj”.¹²

Nākamais hronoloģiski tuvākais šāds stila, tēlu un valodas ornamenta lietojuma piemērs ir rodams Honorija III ar 1220. gada decembri datētajā apustuliskās žēlastības vēstulē *Etsi neque cui plantat*:¹³ augi (*plantas*), kas saņem rūpīgu kopšanu, jaunajā dēstījumā bagātīgi nes augļus un savas zaļošanas laikā sola vēl vairāk, taču atgādinājumam kalpo rindas no apustuļa Pāvila vēstules korintiešiem (I Cor 3, 7),

9 Skat. Melville 1970, 67–70; arī Blumenberg 2012, 9–20; Blumenberg 2001, 139–171; Horn et al. 2016, 453–455, 467–468.

10 Melville 1970, 69.

11 LUB I/1, Nr. 51: *Datum Viterbo*, 18.04.1220., Sp. 54: [...] *in partibus Livoniae duritia cordium paganorum, tamquam terra vastae solitudinis, imbre gratiae Divinae compluta, et ex parte vomere sanctae praedicationis exculta, in eis semen verbi Dei feliciter in segetem pullulet, quin etiam albae sint iam regiones ad messem, quae quidem, Domino dante benignitatem, nulla est, operarii vero pauci; secundum evangelicam veritatem, qui seminant, simul gaudeant, et qui metunt.* – Skat. Fannesberg-Schmidt 2007, 163–164.

12 Tulkojums no latīņu valodas latviešu valodā šeit un turpmāk – Andris Levāns.

13 *Codex diplomaticus ordinis sanctae Mariae Theutonicorum*. Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen Ordens, insbesondere der Ballei Coblenz. Bd. 1. Hrsg. von Johannes Heinrich Hennes. Mainz: Franz Kirchheim, Schott und Thielmann, 1845, Nr. 49: *Datum Roma / Laterāna*, 15.12.1220., S. 50–54; skat. arī Tangl 1894, IV. Formulae, Nr. 9, S. 248–250, hier S. 248–249; Arnold, Tumler 2006, Regesten I, Nr. 54, S. 22–23.

ka dēstam augt liek ne tas, kurš stāda, un arī ne tas, kurš aplej, bet gan Dievs; kad “jūsu ticības jaunajā dēstījumā” ir radušies smaržīgi ziedi un augļi un Dievs licis tam kuplot un izplest savus zarus (*ramos*),¹⁴ tad “mums, kas esam uzraugi (*custodes*) Dieva vīna dārzā un tā kopēji (*cultores*), tas jādara godbijīgā kopšanā un mīlestības rūpēs”, lai šis “mūsu ticības jaunais dēstījums” (*vestre religionis novella plantatio*) tiktu “slacīts ar apustuliskās žēlastības valgmi”.¹⁵ Tāpēc Vācu ordeņa brāļiem, kam pāvests atjaunoja visas senāk dotās kūrījas privilēģijas, šis dēstījums jāšargā – jāatbrīvo baznīca un tie, kas cieš no “pagānu tirānijas” (*sub paganorum tyrannide*).¹⁶

Kaut arī šī dokumenta saturā nav minēta Livonija, tā ietekmi varam konstatēt nedaudz vēlāk, piemēram, 1223. gada decembrī Rīgas bīskapam Albertam adresētās, kūrījā radītās pāvesta vēstules diktātā (jeb konceptā); par šādu saturu formējošu ietekmi liecina vokabulāra izvēle, kā arī sabalsotas kompozīcijas un tēlrades pazīmes.¹⁷ Viens no šādiem ietekmes lieciniekiem ir motīvs par vietu pārveidojošo Dievu, kurš *in persona* pats rīkojas kā klātesošais darītājs un manifestējas padarītājā: jo “tā viņš sāka”, nodrošinot “jaunā dēstījuma” augšanu (*deo incrementum dante sic inceperit*),¹⁸ bet trīs gadus vēlāk kūrījas autors raksta, ka jaunās baznīcas, šīs *novella plantaria*, “nesen stādīja Visaugstākā roka”.¹⁹ Tukšaini

14 Codex diplomaticus I, Nr. 49, S. 50: *Etsi neque cui plantat, neque qui rigat, sit aliquid, sed qui incrementum dat deus, humana tamen diligentia impensionis cure solitudinem debet impendere circa plantas, quae adhuc novelle fructus uberes afferunt et uberiores suo tempore repromittunt. Cum igitur vestre religionis novella plantatio flores et fructus odoris et honestatis tempestitiva fecunditate produxerit, et deo incrementum dante sic inceperit expandere ramos suos [...].*

15 Ibidem, S. 50: [...] *nos, qui custodes in dominica vinea positi et cultores, circa virtutum plantaria, debemus diligentiores culture ac cure studium adhibere, novellam plantationem vestram rore apostolice gratie irrigare proponimus [...].*

16 Ibidem, S. 51.

17 SLVA 2/1, Nr. 103: šajā vēstulē *Cum circa novella plantaria* Honorījs III uztic Rīgas bīskapam (*Episcopo Livoniensi*) jaunizveidoto baznīcu pārvaldes apustuliskās tiesības, kas ļauj viņam pāvesta vietā (*committimus vices nostras*) uzklaut, izmeklēt un lemt publisko un kanonisko tiesību prasījumus. *Datum Roma / Laterāna, 23.12.1223., 77.–78. lpp.: Cum circa novella plantaria diligentior sit adhibenda cultura, nos Livoniensem, Seloniensem et Leolensem [Lealensem; A. L.] ecclesias, quas noviter manus plantavit Altissimi, speciali diligentes affectu, eas ad manus ecclesie Romane, donec inde aliter disponatur, providimus retinendas.* – Šī paša teksta, kā arī otras, pamatdaļā iekļautas identiska satura vēstules, kas bija adresētas Sēlijas un Leales bīskapiem, edīcijas skat. Hermann Hildebrand (1887). *Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv.* Rīga: Deubner, Nr. 10, S. 32–33, arī Nr. 11, S. 33.

18 Codex diplomaticus I, Nr. 49, S. 50.

19 SLVA 2/1, Nr. 103, 77.–78. lpp.; Hildebrand 1887, Nr. 10, S. 32.

par plaukstošu dēstījumu pārveidojošā Dieva tēls šajos un dažus gadus senākos kūrījas tekstos tiek veidots, sekojot bibliskās tēlrades poētikai: šis tēls ir alegorisks un noslēpumains; pat Viņa palīgi, kuri ir dievišķā dēstījuma *custodes* un *cultores*, nezina dabas pārveides noslēpumu, taču tiek atalgoti ar mistiskās Dieva klātbūtnes pieredzi. Šis alegorijas sižetiskajā centrā ir tikpat noslēpumainā dievišķā valgme un apūdeņošana, kas padara tukšaines izkaltušo zemi miklu un sēklai liek dīgt, un atklājas šķietami pašsaprotamās palīgu rūpes par dēstiem, ražu un jaunradīto vietu – *plantatio*.

Kūrījas vēstulju autori ar šo biblisko tēlu palīdzību dod pašu sacerētās kriptogrammas – slēpto nozīmju – atminējumu: pārveide ir interpretējama kā radīšana (*creatio*) un rūpes par radīto, kas apliecina pazemību un kalpošanu Dievam, piešķir klātbūtnes leģitimitāti vietas kopējam, tātad tiem, kuri kopj un uzrauga *novella plantaria* Livonijā. Arī šie piemēri rāda, ka metavalodas un literārās stilizācijas radītais *vietas* tēls sugstē jeb izsauc citu fiziskās vietas realitātes un dabas vides telpiskuma uztveri; turklāt šāda Romas kūrījas komunikācijas tehnika piedāvā sagatavotai publikai teoloģiski kodētus tiesību argumentus jeb pamatojumu, kas kalpo kā atbildes uz neskaidru iesaistīto un iesaistāmo pušu izpratni par aktuālo Livonijas kristīgās misijas un zemes varas tiesisko situāciju pretrunīgu politisko interešu kontekstā.²⁰

Abas 1220. gadā Romā radītās apustuliskās vēstules ļauj ievērot vēl dažas būtiskas, šiem tekstiem kopīgas saturiskas detaļas, proti, atsevišķu zīmīgu motīvu, metaforu un retoriski krāsainu izteicienu klātbūtni *locus amoenus* naratīvā. Tieši kopīgais mudina apsvērt gan savstarpējās saturiskās sabalsošanās iemeslus, gan arī kūrījas kancelejas praksē izmantoto paraugu ietekmi un tās atstātos nospiedumus Romā tapušajos tekstos. Par abu tekstu saturā uzrunāto kopīgo tēmu klātbūtni un to vietu *locus amoenus* naratīva kompozīcijā signalizē konkrētu biblisko motīvu aizguvumi. Alegoriskais neskartās dabas vietas pārveides tēlojums 1220. gada aprīļa apustuliskajā vēstulē senajam lasītājam / klausītājam rāda, ka izkaltusī tukšaine ir Livonijas “pagānu nocietināto siržu ietiepība” (*duritia cordium paganorum*), kuras pārtapšana par auglīgu lauku vai zemi sākas ar “dievišķās žēlastības lietus” valgmi: šādi tēlotais pārvērtību notikums tiek stilizēts izvērstā stāstījumā par pārmaiņām.²¹

20 Skat., piem., Zimmermann 2023.

21 LUB I/1, Nr. 51, Sp. 54.

Tuksnesis un tukšaine Livonijas simboliskajā ainavā: baznīctēvu literārās tradīcijas ietekmes nospiedumi Romas kūrijas tekstos

Ar lielu varbūtību 1220. gada decembrī izgatavotā Honorija III dokumenta satura koncepcijas autors kā paraugu ir izmantojis iepriekš minēto 1200. gada aprīlī publicēto Innocenta III vēstuli,²² kurā uzkrītoši līdzīgiem poētiskās izteiksmes līdzekļiem veidots stāstījuma sižets par neticīgajiem līviem, kuru “ietiepības nocietinātajās sirdīs” (*duritie cordium infidelium*) kā izkaltsušā tukšainē ieplūst “dievišķās žēlastības straume”.²³ Ļoti iespējams, ka šo tēlojumu gramatiskā struktūra un stila izteiksmes ornamenti ļauj identificēt arī citus paraugus, kam sekojis kūrijas autors: šāds paraugs, piemēram, varētu būt pāvesta Gregora I Lielā (540–604) homilētiskais darbs *Moralia sive Expositio in librum beati Job* (ap 595), tātad komentāri par Ījaba pravietojumiem, kur lasām, ka *Gentilitas desertum est, coelesti gratia tanquam imbre irroratum* / “Pagāni ir tuksnesis, bet Debesu žēlastība ir kā lietus, kas to slacījis”.²⁴

Arī morālteologs *Rabanus Maurus* (776/784–856), Fuldas benediktiešu klostera abats un Maincas arhibīskaps, sekojot, iespējams, Gregora *Moralia*, savā sacerējumā *Enarratio super Deuteronomium* (ap 834) raksta par “mūsu izkaltsušajām sirdīm”, kuras, kad tās apūdeņos “svētā sprediķa” valgme, ļaus “mums” patiesā pazemībā atskārst, ka patiesi ir Vulgātas Psalmotāja Dievam teiktie Dāvida dziedājuma (*canticum*) vārdi: “Dvēsele mana kā zeme bez ūdens [ilgojas; A. L.] tevi” (Ps 142 [143], 6) un tvīkst pēc dievišķās valgmes.²⁵

Doto tēlojumu šeit citētajos piemēros caurvij motīvs par dēstīšanu un slacīšanu (arī apūdeņošanu), kas ir tukšaines pārveides sākums: darītājs ir kāds, kurš

22 Skat. šī raksta pirmo daļu Levāns, Vitoliņš 2024, 49.

23 Skat. iepriekš Arbusow, Römischer Arbeitsbericht, I., Nr. 2, S. 231–232.

24 Gregorius Magnus. *Moralium libri, sive Expositio in librum b[eati] Job. Pars Quarta. Sancti Gregorii Papæ I cognomento Magni Opera omnia*. T. II. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1878 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. I Latina, 76), col. 9–782, šeit col. 504 (939B), Lib. XXIX, cap. XXV [Rec. XIV] Vers. 26, 50: turpat arī *Super terram absque homine in deserto pluere est verbum Dei gentilitati praedicare* / “Bez cilvēkiem tuksnesī likt lietum izlīt zemē nozīmē sprediķot Dieva vārdu pagāniem”.

25 Rabanus Maurus. *Enarratio super Deuteronomium. B[eati] Rabani Mauri Fuldensis abbatis et Moguntini archiepiscopi Opera omnia*. T. II. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1851 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. II Latina, 108), col. 837–998, šeit col. 877D, Lib. II, cap. II: *Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem temporaneam, quia potu sanctae praedicationis irrigamur, cum vera humilitate ariditatem nostri cordis agnoscimus. Unde recte per Psalmistam Deo dicitur: Anima mea, sicut terra sine aqua, tibi.* – Skat. Vulgātas Psalmā 142, 6 rindu: *espandi manus meas ad te / anima mea quasi terra sitiens ad te*, šeit atšķirīgā redakcijā *quasi terra sitiens ad te* (“zeme it kā izslāpusi pēc tevis”).

“dēsta un apūdeņo” (*plantat et rigat*), taču visam kuplot liek Dievs, un kas šajā un citos gadījumos atdarina – kā biežāk izmantoto paraugu – apustuļa Pāvila (*Paulus*) vēstuli korintiešiem (I Cor 3, 7–8).²⁶ Abu pāvesta vēstuļu kontekstā tukšaine pakļaujas darītājam: ja kūrijas vēstuļu autoram šis alegoriskais uzraugs un kopējs iedrošina nešaubīties par savu izvēli un sekot kādas pareizas izvēles un rīcības paraugam, pat ja tā liek kā misionāram doties uz Livoniju, tad līdzīgi, piemēram, Ambrozijs (339–397), Milānas bīskaps, savā sacerējumā *De benedictionibus patriarcharum* (ap 387) iesaka fiktīvajam *vir agricola* (zemkopim) atdarināt apustuli Pāvilu, lai būtu kā viņš – *quasi bonus agricola*, kurš zina, ka katram darītājam ir sava loma: “Es dēstīju, Apollo slacīja”, bet Dievs – lika visam kuplot.²⁷

Šis it kā atšķirīgās literārās pieejas ļauj ievērot skaidru lomu sadalījumu: “zemi” (dabu) pārveido, apūdeņo un apsēj zemkopis (apustulis, misionārs), un Dievs liek sējumiem uzdiģt un zaļot. Abām stāstījuma koncepcijām kopīgs ir kristīšanas liturģijas vēstījums par pragmatisko mērķi un ieguvumu – cilvēka dvēseles pestīšanas spirdzinājumu un vienlaikus savas izvēles nekļūdīguma apziņu: valgmes mitrinātā “tava” vai līvu sakaltusī sirds, kad to uzirdina “vārds”, tiek atvērta, lai kļūtu par labi koptu dēstījumu un “piemīlīgu vietu” (*locus amoenus*), kas sniedz “tavai” un viņu dvēselei patvērumu un spirdzinājumu. Bibliskā un baznīctēva Ambrozija iztēlotā pagātne kūrijas autora interpretācijā turpinājas un piepildījās Livonijas 13. gadsimta sākuma “tagadnē”. Šķiet, ka šis kūrijas autors savos dabas pārveides alegoriskajos tēlojumos ir integrējis abas tikko minētās – bibliskās un patristikas – tekstu tradīcijas, tādējādi atgādinot par šo tēlu teoloģiskajām, homilētiskajām un liturģiskajām funkcijām Livonijas sociālo transformāciju kontekstā.

26 Skat. Vulgātas I Cor 3, 7–8: *Itaque neque qui plantat est aliquid neque qui rigat / sed qui incrementum dat Deus / qui plantat autem et qui rigat unum sunt / unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem*. Sal. LUB I/1, Nr. 51, Sp. 54; Codex diplomaticus I, Nr. 49, S. 50; arī Tangl 1894, IV. Formulae, Nr. 9, S. 248–249. – Skat. arī Johnson 2010.

27 Ambrosius. *De benedictionibus patriarcharum*. *Sancti Ambrosii, Mediolanensis episcopi, Opera omnia*. T. I. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1882 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. I Latina, 14), col. 705–728, šeit col. 728 (531A), Cap. XII, 59: *Et inter humeros requiescet, hoc est, inter bonos actus, et opera pretiosa. Nam et supra habes quod Issachar supposuit humerum suum ad laborandum, et factus est vir agricola. Quem Paulus imitatus, posuit fidei novella plantaria, ideoque quasi bonus agricola dixit: Ego plantavi, Apollo rigavit*. – Sal. Vulgātas I Cor 3, 4–6: *quid igitur est Apollo / quid vero Paulus / ministri eius cui credidistis / et unicuique sicut Dominus dedit / ego plantavi Apollo rigavit / sed Deus incrementum dedit*.

Autorība un nolūks: Romas kūrījas literārās tēlrades prakse un *loci amoeni* naratīvs Livonijas sociālo un politisko transformāciju kontekstā

Par abu iepriekš minēto 1220. gada aprīļa un decembra Romas kūrījas vēstuļu un to literāro paraugu saturisko sabalšošanu, atgādinot par augstāk teikto, liecina, piemēram, slacīšanas un apūdeņošanas (valgmies ieplūšanas), kā arī augļu un ražas ievākšanas bibliiskie motīvi un to interpretācijas. Pāvesta kūrījā, tāpat arī Honorija III laikā radītās vēstules, kā liecina kancelejas prakse, savā starpā saturiski sabalsojas;²⁸ šo sabalšošanu nosaka gan teksta radīšanas mērķis, gan vēstījuma satura tematiskā specifika un apustuliskās reprezentācijas nolūks, uzrunājot konkrētu mērķauditoriju, gan arī sekojot senākiem kūrījas kanceleajā sagatavotiem un reģistratūrā fiksētiem vēstuļu konceptiem un to paraugam. Šeit aplūkoto Honorija III 1220. gada abu vēstuļu satura (diktāta) kompozīcija un leksika ļauj novērot, ka kūrījas autors ir sekojis, kā jau teikts, vairāku paraugu ietekmei.

Paraugu izvēli kūrījas kancelejas praksē noteica ne tikai dokumentēšanas mērķis, bet arī atbildīgā notāra un/vai kanclera palīga iecienītie stila paraugi un favorīti, uztveres musturi, rutīna un individuālā pieredze. Vai sabalšošanās vairāku hronoloģiski tuvu radītu kūrījas vēstuļu satura, stila, kompozīcijas, tēmu un leksikas elementos ļauj identificēt konkrētu kūrījas notāru kā autoru?

Iespējamo atbildi uz šo jautājumu ļauj atklāt kāda interesanta detaļa 1220. gada decembra apustuliskās vēstules *Cum circa novella plantaria* noslēguma protokolā ar *recognitio* un *datum per manum* formulām: “Dots ar Svētās Romas baznīcas vicekanclera *Wilhelmi* roku”.²⁹ Šī norāde, domājot par viduslaiku pāvesta kūrījas diplomātikas specifiku, liecina, ka minētā persona bija vadošā notāru grupā un uzraudzīja kancelejas darbu, konceptuāli sagatavoja un pārbaudīja pergamenta dokumenta saturu. Kūrījas dokumenti ar *per manum* atribūtu Vilhelma jeb Viljelmo gadījumā liecina par to, ka tieši viņš veica visu 1220. gada decembra vēstules diktāta konceptuālo sagatavošanu, kā arī satura sastādīšanas un rakstīšanas darbu.³⁰ Kūrījas vicekanclera amatā Viljelmo bija no 1220. gada februāra līdz 1222. gada aprīlim,³¹ pēc tam, kopš maija, iesvētīts par Modenas bīskapu, turpinot savu darbību kā pāvesta uzticamības persona dažādās jomās, tai skaitā izmeklējot herēzes gadījumus un samierinot konfliktējošas puses

28 Skat., piem., Smith, Thomas W., 2018; Smith, Thomas W., 2017.

29 Codex diplomaticus I, Nr. 49, S. 54: *Datum Lateran(i) per manum Wilhelmi sancte Romane ecclesie vicecancellarii [...]*.

30 Skat. Sayers 1984, 29.

31 Ibidem, 26; Fonnesberg-Schmidt 2007, 173, konstatē, ka Viljelmo vicekanclera pienākumus pildījis jau no 1219. gada decembra.

ne tikai Romā.³² Viņa karjera, pildot kūrijas notāra (*notarius*) pienākumus un, domājams, ilgtermiņā apliecinot savu ietekmi uz kancelejā sagatavoto dokumentu saturu, stilu un tehniskā izpildījuma formu, aizsākās Innocenta III laikā: agrākā dokumentārā fiksācija, kas liecina par Viljelmo klātbūtni, iespējams, vicekancleram pietuvinātā statusā, ir datēta ar 1211. gada februāri.³³

Šī detaļa ir interesanta un svarīga arī tāpēc, ka iepriekš aprakstītā saturiskā, stila un metavalodas sabalšošanās un tādā dokumentu satura koncepcijas atveide un alegorisko tēlu atlase, salīdzinot abas 1220. gada vēstules, ar lielu iespējamību ir Viljelmo autorības rezultāts. Par viņa nepastarpinātu ietekmi, piemēram, arī uz 1224. gada decembrī Romas kūrijā sagatavoto encikliku *Cum is qui secundum* liecina visi augstāk minētie kritēriji un pazīmes: turklāt ar šo vēstuli Honoriji III “visiem” (*universis*) Romas baznīcas garīgajiem prelātiem pavēsta, ka uztic “mūsu pazemīgajam brālim” Viljelmo (*Guilielmus*), Modenas bīskapam, tādā bijušajam kūrijas notāram un vicekancleram, apustuliskā legāta pienākumus Holšteinā, nosauktajos Livonijas apgabalos (*regiones*), Gotlandes un citās salās, lai tādējādi “sētu garīgo, kam laicīgais kalpo” (*spiritualia seminanti temporalia ministrando*).³⁴

Augstāk aplūkotais saturiskās un stila sabalšošanās fenomens ļauj konstatēt šiem tekstiem kopīgo. Uz kopīgo norāda, piemēram, mums zināmā stāstījuma sekvence un vienlaikus vairāku biblisko motīvu savijuma veidotā alegorija par to, kā “neticīgo siržu cietajā sausumā”, kas līdzinās izkalta tušai tukšainei, ieplūst dievišķās žēlastības straume: *duritie cordium infidelium tamquam terra vaste solitudinis ymbre gratie divine compluta, et nomine sancte predicationis excultata*.³⁵ Tādējādi Viljelmo, pirms nonākdams *in partibus Livonie*, stilizēja sevi apustuliskā Dieva palīga (*minister*, skat. I Cor 3, 4–6) lomā, par ko liecina izvēlētās leksikas biblisko nozīmju nomenklatūra un krāšņā retorika; viņš dodas turp, kur Dievs to sūtījis, lai koptu dēstījumu un

32 Fannesberg-Schmidt 2007, 173, 204–205 et al.

33 Sayers 1984, 29–30.

34 SLVA 2/1, Nr. 109: *Datum Roma / Laterāna, 31.12.1224. Cum is qui secundum, 82.–83. lpp., šeit 82. lpp.: Sane cum in partibus Livonie ac Pruscie duritie cordium infidelium tamquam terra vaste solitudinis ymbre gratie divine compluta, et nomine sancte predicationis excultata, semen uberius Dei feliciter in segelem pullulet, ita quod regiones albe sint iam ad messem, que quidem dante Domino incrementum multa est, operarii vero pauci, expedit, ut alii mitantur illuc metere, quod alii seminarunt, quatinus secundum evangelicam veritatem, qui seminant simul gaudeant et qui metunt.* – Skat. arī LUB I/1, Nr. 69, Sp. 73–75. Šī dokumenta daļēju satura analīzi skat. Thumser 2017, 225–226; arī Fannesberg-Schmidt 2016, 105, 111; Fannesberg-Schmidt 2007, 171–172 et al.; arī Leighton 2024; Leighton 2018.

35 SLVA 2/1, Nr. 109, 82. lpp. – Par *plantatio* un *solitudo* biblisko motīvu šajā Honoriji III vēstulē skat. Fannesberg-Schmidt 2016, 109–110; arī Thumser 2017, 225.

no viņa sagatavotajām kūrījas vēstulēm: poētiskas patētikas vietā, kas uzbur alegoriju tēlus, tiek lietots piezemēts, lietišķi atturīgs valodas stils (*stilus humilis*).

Šādu izvēli noteica izlīguma politiskais mērķis, kas ļautu izbeigt pušu strīdu: tāpēc bija svarīgi dokumentā fiksēt Viljelmo piemēroto praksi – vietas dabā aprakstīt un nosaukt, izmantojot retorikas *descriptio loci* paņēmieni, lai tās var identificēt un lokalizēt vidē; ar *nomina locorum* (ar cilvēku piešķirtiem vietu vārdiem) un lokācijas raksturojuma palīdzību šie objekti kļuva par marķieriem, kas ļāva noteikt radāmās *marchia civitatis* robežas, tātad – noteikt tiesiski determinētu rīcības telpu: teritoriju.³⁹

Legāta uzdevums bija sakārtot juceklīgo, novērst destruktīvo, ieviest skaidrību un panākt izlīgumu par profānajā (dabas) vidē pieejamiem resursiem – zivīm un zvejas vietām, tekošiem ūdeņiem, strautiem un upēm, zāli un ganībām u. c. Utilitāru vajadzību priekšā, kas liek rīkoties Viljelmo racionāli, šķiet, simboliskā ainava atkāpjas. Taču veids, kā dokumentā tiek aprakstīts apgabals Rīgas tuvumā līdz Juglas ezeram, ļauj ievērot, ka dabas vides objektu lokāciju un izvietoējuma virzienu telpā Viljelmo panāk ar specifiska vokabulāra palīdzību: lietu lokācijas īpašības dabā raksturo vietas apstākļa vārdi *augšup* – *lejup*, piemēram, *ubi ripa incipit altius* (“kur upes krasti slejas augšup”) un tad *lejup* no vietas *superius prato* (“augstāk virs pļavas”), tad tālāk “pretī ezeram” un “taisnā līnijā līdz pat laipai pāri strautam”;⁴⁰ līdzīgi turpinot Viljelmo rezumē, ka šādi “izstaigātais” (*procedatur*) un pierakstot fiksētais ir *marchia*, tātad teritorija pilsētas tuvumā, kuru “mēs rezervējam tikai (*tantum*) pilsoņu, svētceļnieku un tirgotāju kopīgai lietošanai, bet ne bīskapam, prāvestam vai [*militie Christi*; A. L.] mestram”.⁴¹

Ja ar šiem valodas *descriptio loci* līdzekļiem varēja raksturot profāno ainavu, tad šie paši vietas raksturu atklājošie palīgvārdi ļāva aprakstīt arī sakrālu vietu vai ainavu. Šajā tekstā – līdzīgi kā Honorija III vēstuļu bibliskajās Livonijas vietu stilizācijās to autors liek Dieva palīgam “zemkopim” (*vir agricola*) pārveidot profāno *locus horribilis* – Viljelmo pats ir darītājs: viņš aprakstot sakārto un harmonizē vietu, radot ne tikai tiesiskus, bet arī retoriskus nosacījumus tās simboliskai uztverei un publisku pretenziju apliecinājumam, kas ļautu leģitimēt tai piešķiramo statusu.

39 Ibidem, 98. lpp.: *Nos igitur rerum, locorum et personarum qualitate diligenter inspecta, dicimus et ordinamus, ut marchia civitatis Rigensis citra Dunam incipiat [...]*. – Par šo praksi, konceptuālajiem nosacījumiem un priekšstatiem par telpu viduslaiku teritoriju izveides politikā skat. Rutz 2018, 63–65, 83–89 u. c.

40 SLVA 2/1, Nr. 122, 98. lpp.: *ubi ripa [Dune fluminis; A. L.] incipit altius [...], relicto superius prato, et de illo angulo procedatur contra stagnum Rodenpois [Juglas ezers] recta linea usque ad pontem rivuli, qui dicitur Pitcorga [jeb Garā upe]*.

41 Ibidem, 98. lpp.: *De predicta autem marchia specialiter reservamus ad communes usus tantum civium, peregrinorum et mercatorum, et non episcopi, prepositi vel magistri [...]*.

Dabas pārveides metaforas un tēli Rīgas bīskapa dokumentos: Romas kūrijas retorikas paraugu ietekme un to atdarināšanas prakses pirmsākumi Livonijā

Pāvestu vēstuļu retorika ļauj atklāt Romas kūrijā radīto dabas vides pārveides biblisko tēlu pārnesi uz Livonijas simboliskās / sakrālās ainavas naratīvu. Savukārt pāvesta legāta Viljelmo dokumentu retorika ar tai specifiskajiem šī reģiona vietu aprakstiem konstituē profāno ainavu Rīgas tuvumā. Simbolisko vides pārmaiņu un reālo vietu īpašības minētajos tiesību tekstos norāda uz vēlamajām un īstenotajām sociālajām, politiskajām un telpiskajām transformācijām, bet lietotie retorikas līdzekļi piešķir tām legītimītāti un atgādina par īstenotāju tiesisko statusu, autoritāti un rīcībspēju. Abos gadījumos šie retorikas paņēmieni un stila paraugi tika radīti ārpus Livonijas un formēja uztveri par šo reģionu un tajā iecerētajām vai pirmsākumos esošajām sociālajām un politiskajām pārmaiņām. Legāta dokumenti, kaut arī radīti Rīgā bīskapa katedrālē vai cisterciešu klosterī Daugavgrīvā, iemieso pāvesta kūrijas retorisko praksi.

Romas kūrijā radītie stila, poētiskās izteiksmes un satura paraugi ar tekstu starpniecību ietekmēja dokumentu izgatavošanas praksi Eiropas bīskapijās sevišķi intensīvi kopš 12. gadsimta beigām un līdz pat 13. gadsimta vidum. Šo ietekmi uz lokālo tradīciju raksturo kūrijas paraugu atdarināšana: bīskapu kancelejās tika atdarināts pāvesta dokumentu satura konceptā lietotais formulārs – uzrunas un mērķa argumentācijas u. c. formulas,⁴² kā arī stila un teksta grafiskā iekārtojuma struktūra un burtveidola formas.⁴³ Šī ir tipiska Eiropas bīskapiju kancelejijskā prakse,⁴⁴ kas atklājas arī 13. gadsimta pirmās puses Livonijā.⁴⁵

Senākais piemērs, kas norāda uz metavalodas līdzekļu radīta *sakrālās ainavas naratīva* un vietas tēlojuma bibliski liturģiskas interpretācijas klātbūtni Livonijas izcelsmes dokumentu retorikā, ir atrodams Nikolaja, Rīgas bīskapa (*Nicolaus*, 1229/1231–1253), vairākos producētajos tiesību tekstos. Iespējams, ka tas bija mērķtiecīgas rīcības akts, kad pirmais (zināmais) šī bīskapa Rīgā publicētā dokumenta saturs, kas datēts ar 1231. gada 9. augustu,⁴⁶ ļauj konstatēt retorisku sabalsošanos ar pāvesta kūrijas vēstulēs sastopamo poētiku, biblisko motīvu izvēli, vielas izklāsta struktūru un valodas stilu. Mērķis, kura dēļ šis pierādījuma

42 Härtel 2011, 129–130 et al.; Frenz 2010, 186–187.

43 Fees 2023; Fees 2019, 210–213, 225–228, 230.

44 Härtel 2011, 130.

45 Levāns 2012, 8–10.

46 SLVA 2/1, Nr. 168: *Datum* [in Riga], 09.08.1231., 150.–151. lpp.; arī LUB I/1, Nr. 109, Sp. 144–145.

dokuments tika izgatavots, bija īpašs: sava amata pirmo gadu uzsākot, Nikolajs apliecināja, ka saskaņā ar pāvesta legāta Viljelmo 1226. gada lēmumu *super divisione terrarum*, respektīvi, par Livonijas zemju dalīšanas principiem un dalījuma daļu piekritību,⁴⁷ dod un apstiprina Rīgas pilsoņiem kā lēni kristīgai ticībai pievērstās zemes Sāmsalā, Kurzemē un Zemgalē; tāpēc viņš uzrunāja “visus Kristū ticīgos” un ievada protokolā (*arenga*) atgādināja: “Kopš ticības avots, kas savu tecējumu guvis Rīgā, savas straumes (*rivos suos*) vadīja uz dažādiem elkdievības dēļ akliem apvidiem (*provincias*)”, kur pagāni Jēzus Kristus vārdu nebija pazinūši, bet tagad šis avots to turp ir aiznesis. Bīskaps dokumentā turpina, ka nedrīkst aizmirst tos, kuri ar lielām pūlēm nodrošina šī avota plūdumu (*fonti laboribus*), un nedrīkst pamest bez “apūdeņošanas” (*irriguo*) tos, kam tā nepieciešama.⁴⁸

Atpazīstama šī dokumenta naratīvā ir poētiskā stilizācija par vietas pārveidi atbilstoši tiem biblisko motīvu iedvesmotiem retorikas paraugiem par *solitudo* un *nova plantatio*, kurus iepazinām pāvestu Innocenta III un Honorija III vēstuļu piemēros. Šai retorikai bīskapa Nikolaja dokumentā piemīt tā pati komunikācijas funkcija kā pāvestu vēstulēs: valodas tēli piešķir subjekta attiecībām ar vietu sakrālu un liturģisku raksturu. Tādējādi bīskaps pamatoja savas rīcības liturģisko un likumisko pareizību gan kristīgās misijas mērķu, gan tiesiskā pragmatisma, respektīvi, zemes varas kontekstā. Avotu un ūdens straumju metonīmijas, kas piešķir tēlojumam nepārprotami alegorisku nozīmi un skaidrojumu, tādējādi, līdzīgi kā *flores* jeb augu metaforu gadījumā, kalpoja politiskas rīcības – jaunu zemju un to iedzīvotāju iekļaušanai Romas latīņu kristietībā – leģitimācijai: tieši tā, kā dēstījuma jeb *vinea Domini* plestie zari sasniedz jaunas vietas, tā arī avota straumes ieplūst līdz tam vēl svešās. Dokumenta valodas retorika, uzburot Rīgas vietas tēlu un stilizējot to ar piedēvētu īpašību palīdzību par *locus amoenus*, liecina par konceptuāli pietuvinātu pieeju pāvestu vēstulēm jeb, citiem vārdiem, par šo kūrijas tekstu kā paraugu izmantošanu un atdarināšanu.

Ne tikai bīskapa Nikolaja dokumenta retorika ar dabas vides pārveides tēliem un vietas sakrālā rakstura stilizāciju norāda uz pāvesta kūrijā izkoptās valodas un stila estētikas atdarināšanu; arī šī dokumenta satura un pergamenta oriģināla

47 SLVA 2/1, Nr. 127: *Data in Riga*, 11.04.1226., 104.–105. lpp.

48 SLVA 2/1, Nr. 168, 150. lpp.: *Cum fidei fons, exortus in Riga, rivos suos in diversas provincias ydolatria delusas derivaverit, nomenque Domini nostri Iesu Christi, gentibus incognitum, notificaverit; absurdum valde videretur et indignum, ut hii, qui huic fonti laboribus plurimis et expensis non modicis consolationis fomenta prebebant, irriguo privarentur.*

vizuālais ietērps,⁴⁹ atdarinot raksta un atsevišķu burtu grafiskās formas, liecina, ka izgatavotājs ir sekojis pāvesta vēstulei kā modelim. Livonijas dokumentu un tekstuālajā praksē šī bija jauna pieredze. Ar 1231. gada augusta dokumentu Rīgas bīskaps demonstrēja *retorisko un vizuālo pagriezienu* lokālajā varas komunikācijas tradīcijā un izpratnē par savu vietu Livonijas politisko attiecību realitātē. Kādi apsvērumi viņu mudināja šādi mainīt dokumentu kā “vizuālās retorikas”⁵⁰ un publiskās komunikācijas ietekmes rīku, ļauj skaidrot Livonijas vēsturiskais konteksts.

Nikolaja gadījumā, kura ceļš uz bīskapa amatu no kanoniski korektas ievēlēšanas 1229. gada rudenī Rīgā līdz iesvētīšanai 1231. gada pavasarī Romā bija divus gadus ilgs,⁵¹ šādaī retoriski krāšņai stilistikai 1231. gada 9. augusta dokumentā piemīt papildus, proti, politiska funkcija: dokuments un tā *arenga* ir publiskas reprezentācijas instrumenti, un tie atklāj, ka ar to palīdzību producers, nonākot amatā, grib mazināt sava statusa un rīcībspējas leģitimitātes deficītu. Par šāda izteikti labila tiesiskā stāvokļa klātbūtni vēl 1231. gada sākumā liecināja ieilgušais strīds starp Rīgas bīskapijas un Hamburgas arhibīskapijas domkapituliem par bīskapa amata pēctecības kanonisko nodrošinājumu, kas sākās pēc bīskapa Alberta no Bekeshovedes (arī *Buxhöveden*) nāves 1229. gada janvārī.

Romas kūrījā aizsāktā un pāvesta legāta pārstāvja – Balduina no Aulnes – tiešā klātbūtnē šīs lietas apstākļu izmeklēšana noritēja šķietami nesteidzīgi un tādējādi paldzināja Rīgas bīskapa *sede vacante* posmu. Kaut arī pāvesta kūrījas spriedums atzina Rīgas domkapitula rīcības un Nikolaja statusa kanonisko leģitimitāti, divu gadu laikā akumulētā nedrošība atstāja garu ēnu uz viņa vietu, statusu un autoritāti Livonijas politisko attiecību tīklojumā. Ja jaunais bīskaps ar sakrālās ainavas radītāja retorikas palīdzību pozicionēja sevi kā kristīgās misijas Livonijā vadītāju, tad Rīgas domkapitula kanoniķi, kuri radīja dokumenta saturu un to izgatavoja, demonstrēja savu spēju nodrošināt politisko pārveides procesu kontinuitāti Livonijas zemes varas konkurences un krīžu apstākļos.⁵²

49 Rīgas bīskapa Nikolaja pierādījuma dokumenta oriģināls, *Datum* [in Riga], 09.08.1231., glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā, 8–3a–21, skat. fol. 1v.

50 Skat. Härtel 2011, 263.

51 SLVA 2/1, Nr. 165: pāvests Gregors IX apstiprina Nikolaju Rīgas bīskapa amatā. *Datum* Roma / Laterāna, 08.04.1231., 146.–147. lpp. Skat., piem., Jähnig 2001, 648; Selart 2007, 477–478; arī Selart 2014; Selart 2018, 189–192. – Tepat jāpiemin, ka bīskapa Nikolaja personai, kurš amatā tika ievēlēts, vēl esot kanoniķim Magdeburgas Sv. Marijas premonstriešu dibinājumā (*Prämonstratenserstift St. Marien in Magdeburg*, 1129), un viņa episkopātam vēstures zinātnē līdz šim ir veltīta nepietiekoša uzmanība.

52 Skat. Levāns 2012, 18 u. c.

Ūdens un zemes auglības motīvi Livonijas dabas pārveides un sakrālās ainavas naratīvā: pagātnes tēlojuma literārās stratēģijas un izteiksmes meklējumi Rīgas domkapitula politiskajā retorikā

Rīgas domkapitula kreatīvais potenciāls izpaudās ne tikai 1231. gada un citu bīskapa Nikolaja amata laikā radīto dokumentu retorikā un literārajās stilizācijās. Ļoti iespējams, ka tieši domkungi nepastarpināti ietekmēja arī “Livonijas hronikas” (*Chronicon Livoniae*), kuras autorība tradicionāli tiek pierakstīta kādam hipotētiskam Heinriham, latviskotam par Indriķi, satura koncepciju, kompozīciju, stilu un metavalodas līdzekļu izvēli. Šis hronikas saturs, kas varētu būt radīts neilgi pirms vai ap 1250. gadu kā Livonijas nesenās pagātnes tēlojums,⁵³ atklāj izteiksmīgus *locus amoenus* un *locus terribilis* vietas stilizāciju piemērus.⁵⁴

Uz saturisku un intencionālu sabalsošanos, piemēram, ar bīskapa Nikolaja 1231. gada dokumentu norāda fragments hronikas epizodē, kas tēlo bīskapa Alberta ierašanos savā diecēzē (tikai!) otrajā viņa amata konsekrācijas, tātad, 1200. gadā un vietas izraudzīšanos katedrālpilsētai: pirms bīskaps devās prom (*ante exitum*), līvi esot viņam parādījuši šādu vietu, ko “viņi” dēvē par *Riga*.⁵⁵ Tālākās šī stāsta epizodes sekvences rāda, ka autors, izmantojot fonētiskā, respektīvi, vietas vārda skanējuma raisītas asociācijas, ar etimoloģijas palīdzību⁵⁶ skaidro tā simbolisko nozīmi: šādi vieta esot nosaukta, vadoties, iespējams (*vel* [...] *vel*), no vārda skanējuma burtiskā uztvēruma pēc Rīgas ezera (*a Riga lacu*) nosaukuma, bet varbūt pēc tā, “kā tā [tiek; A. L.] apūdeņota” (*quasi irriguam*); un autors skaidro – “jo tā ir apūdeņota no apakšas un apūdeņota no augšas”, un turpina – šajā vietā ūdens ieplūst (*locum* [...] *irriguum inferius*) no apakšas, “jo tā mirkst ūdeņos (*aquis*) un mitrina, apūdeņojot (*irrigua*) ganības”. Ar šādu vietvārda etimoloģijas interpretāciju hronists netieši atzīstas, ka nezina šī *nomen loci* nozīmi.

53 Hronikas sarakstīšanas laiks tradicionāli tiek datēts ar 1225./1227. gadu, kurā notika Sāmsalas (*Osilia*) pamatiedzīvotāju pakļaušana un pievēršana Romas latīņu kristietībai un kas ir noslēdzošā šī apjomīgā pagātni aprakstošā naratīva epizode. *Chronicon Livoniae* satura analīze uzrāda diezgan daudz indikāciju, kas ir pretrunā ar šādu datējumu. Tāpēc ir pamats pieņemt, ka hronikas teksts varētu būt sacerēts pēc Rīgas bīskapa Alberta nāves 1229. gadā kā atbilde uz vairākām politiskām un institucionālām krīzēm laikā pirms 1250. gada. Šī naratīva autors varēja būt kāds no Rīgas domkapitula kanoniķiem. Skat. Levans 2020, 26.

54 Skat. Nielsen 2011, 161–162, 170–174; arī Undusk 2011; Leighton 2022, 37; ar norādēm uz biblisko motīvu, valodas stila un leksikas aizguvumiem Arbusow 1951, 109–117 et al.

55 HCL IV 1–2 un 5, p. 13–14.

56 Skat. Curtius 1993, 486.

Nākamajā sekvencē viņš atklāj vietas vārda slēpto mistisko nozīmi un dara to saskaņā ar *sensus anagogicus*, tātad ar viduslaiku bibliskās tekstu eksegēzes jeb interpretācijas metodes palīdzību, kas ļauj atvērt tā slēpto un eshatoloģisko vēstījuma nozīmi. Lasītājs uzzina, ka šajā vietā “grēkojušajiem tiek dota pilnīga grēku piedošana (*remissio*) un ar to atbilstoši viņi gūst veldzējumu augšā (*irriguum superius*), kas ir debesu valstība (*regnum celorum*)”. Autors, sekojot Vulgātas apustuļa Pāvila vēstulē korintiešiem teiktajam (I Cor 3, 6), turpina skaidrot, ka, iespējams, no šīs vietas ticības mistiskā valgme plūst turp, kur atrodas tukšaines sausums: *Riga nova fide rigata* / “Rīga ir jaunajā ticībā slacīta”, un “tāpēc (*quia*) pagāni, kas visapkārt, no tās tiek mērkti svētajā kristības avotā” (*sacro baptismatis fonte rigantur*).⁵⁷ Ar šīm ūdens īpašības aprakstošajām metaforām autors izceļ vietas sevišķo – sakrālo un mistisko – raksturu un tādējādi stilizē Rīgu par Debesu Jeruzalemi (*Ierusalem coelestis*), kas savukārt ļauj paaugstināt jauno bīskapa *pilsētu* par zemes – topošās Livonijas – sakrālo centru un mistiskas Dieva pieredzes vietu.⁵⁸

Hronikas kompozīcija ļauj ievērot, ka anonīmais autors vairākkārt atkārtoti šo vārdspeles tēlu tādos kontekstos, kuru fokusa tēma ir kristīšanas tiesiski ambivalentais raksturs, piemēram, stāstot par ugauniešu un sakaliešu “pagānu” kristīšanu, kas, domājams, datējama ar 1215. gadu: šo stāstu autors sāk ar ritmizētu frāzi – *Roma dictat iura, Riga vero rigat gentes*.⁵⁹ Savukārt epizodē par sāmsaliešu (*osiliani*) kristīšanu, kuras fināls tiek datēts ar 1227. gada sākumu, hronists liek lasītājam atklāt notikušā episko raksturu: viņš to panāk ar bibliski liturģiskas leksikas piesātinātu tēlojumu un sasniedz narācijas emocionāli patētisko kulmināciju, kas ļauj noslēgt hronikas kompozīciju ar himnisku *gesta episcopi* (bīskapa darbu) slavinājumu⁶⁰ un pantmērā darinātu formulu – *Gentes fonte rigant, fletibus ora rigant*, tā atdarinot dzejnieka Ovidija liriskas motīvu.⁶¹

Pārvērtības, par kurām anonīmais autors vedina domāt, rada ūdeņu plūduma mistērija: tās notiek saskaņā ar dievišķo žēlastību un transformē vietas un

57 HCL IV 5, p. 14.

58 Howe 2002, 214; Markus 1994, 258; arī Classen 2010, 1568; par Livoniju skat. Levans 2001, 58–62.

59 HCL XIX 7, p. 132: “Roma dod tiesības, bet Rīga slaka pagānus.” Turpat tālāk teikts, ka “no Rīgas uz Sakalu un Ugauniju ir sūtīti” (*a Riga missi*) divi misijas priesteri, kuri šos apgabalus mērcēja “svētajā avotā” (*sacro fonte rigantes*), un tādējādi viņi aicina slacītos jeb mērcētos uz “mūžīgo dzīvi” (*ad vitam invitant eternam*).

60 Ibidem, XXX 6, p. 221–222; par HCL žanra kompozīcijas pietuvinājumu *gesta episcoporum* tipoloģijai skat. Markevičiūtē 2020, 194–197.

61 HCL XXX 5, p. 221: “Avotā viņi [rīdzinieki / *Rigenses*; A. L.] mērcē pagānus, asaru strauvēs viņi mērcē seas.” Uz Ovidija *Metamorphoses* 11, 419 atdarināšanu norāda Arbusow 1951, 106.

cilvēkus, kas nonāk saskarsmē ar to; netīrais tiek attīrīts, grēkojušais atbrīvots no grēka, neauglīgais pārtop auglīgā, izslāpušais remdē slāpes, sakaltušais sāk zaļot. Šādi inscenēts Livonijas pagātnes tēlojums ļauj ievērot, ka hronikas autoram ir tuvs un stilam raksturīgs izteiksmīgi veidots veldzējoša un plūstoša ūdens motīvs,⁶² lai tādējādi uzsvērtu kristīšanas liturģiskā konteksta klātbūtni cilvēku un dabas vides attiecībās: avots (*fons*), kas var būt tikai ūdens un kura valgme liek zaļot ganībām, ir vienlaikus kristīšanas metonīmija.⁶³ Ja vieta (*locus*) ir auglīga un dāsna, tad tā iegūst *terra fertilis* retorisko kvalitāti un ļaujas, sekojot bibliskās un antīkās poētikas paraugiem, literārai stilizācijai par sakrālu telpu:⁶⁴ šādai vietai piemīt, pateicoties auglību un harmoniju aprakstošām īpašībām, *locus amoenus* kristīgās interpretācijas piešķirtais raksturs – tā ir patvēruma un jauna sākuma, miera un mierinājuma pieredzes vieta gan dievbijīgam kristietim, gan katehumenam (jaunkristītajam), bet Livonijas sakrālajā un profānajā ainavā tā pozicionējas kā dievišķas hierofānijas pieredzes vieta, un tāda ir bibliskā Apsolitā zeme (*terra promissionis*).⁶⁵ Šī vieta, pateicoties auglību dodošam dāsnūmam, ne tikai nodrošina cilvēku un dzīvnieku fiziskai iztikai vajadzīgo, bet atklājas kā pāreja uz *regnum celorum*, no kurienes dvēselē pestītais ieraudzīs Debesu Jeruzalemi.

62 Skat. Arbusow 1951, 62, 121–122 et al.; arī Kaljundi 2004, 5–7.

63 Par avotu kā biblisku motīvu kristīšanas (*fons* un *baptisma*) kontekstā skat., piem., Sonne de Torrens 2024, 106–107, 110–113 et al.

64 Par *terra fertilis* motīva interpretāciju, kurai piemīt *locus amoenus* īpašības un kas savukārt iemieso *terra promissionis*, resp., “apsolitās zemes” mistiski sakrālo raksturu, skat. Vulgātas epizodi par Mozu, kurš izved izraēļus no Ēģiptes uz “auglīgu un plašu zemi”, kur “piens un medus plūst”, Exodus 3, 8: *et educerem de terra illa [Aegyptium; A. L.] in terram bonam et spatiosam / in terram quae fluit lacte et melle*. Par *terra fertilis* un *locus amoenus* motīviem Ovidija un Vergilija vides pārveides poētikā skat., piem., Fluhrer 2023, 203–205, 211. Šādu tehnisku paņēmieni izmanto *Chronica Slavorum* (ap 1212/1214) autors Arnolds no Lībekas, kurš Livonijas kristīšanai savas hronikas V 30 pievērsies izteikti detalizēti un Rīgas vietas aprakstu ietērpis, līdzīgi kā HCL autors, krāšņā alegorijā: [...] *fundata est sedes episcopalis in Livonia a venerabilis viro Meinardo, intitulata patrocinio beate Marie, in loco qui Riga dicitur. Et quia idem locus beneficio terre multis bonis exuberat, nunquam ibi defuerunt, Christi cultores, et novelle ecclesie plantatores. Est enim eadem terra fertilis agris, abundans pascuis, irrigua fluviis, satis etiam piscosa et arboribus nemorosa*. Arnold von Lübeck. *Chronica Slavorum*. Hrsg. von Johann Martin Lappenberg. [*Historici Germaniae saec(uli) XII*]. Hrsg. von Georg Heinrich Pertz. Hannover 1869 (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, 21), S. 100–250, šeit S. 211. Citētā fragmenta stilistika un vokabulāra izvēle, protams, liek pamanīt līdzības un sakritības ar HCL IV 5. Šo tekstu salīdzinoša padziļināta vēsturiska analīze līdz šim nav veikta. – Skat. Arbusow 1951, 108–109; arī Kaljundi 2004; Kaljundi 2008; Leighton 2022, 25, 37–38.

65 Skat. Tamm 2016, 20–25.

Ja ar šādi stilizētu un savas hronikas kompozīcijā⁶⁶ iekļautu *locus amoenus* epizodi autors, kā iepriekš teikts, seko Rīgas domkapitula kopš 1231. gada iedibinātai kancelejas praksei, kuru raksturo kanonisko rīcības leģitimitāti aprakstoša biblisko tēlu izvēles stratēģija, un ja viņš atdarina pāvesta kūrījas vēstuļu retorikas paraugus, tad šādā veidā vēstures naratīvs tika apzināti pietuvināts senai Eiropas literārai tradīcijai. Tādējādi pamanāma ir hronikas autora radītā vietas tēla saturiska un konceptuāla sabalšošanās arī ar iespējamām un hipotētiskām, hronoloģiski senākiem paraugiem, kuros *terra fertilis* un *terra promissionis* motīvi kalpo kristīgās misijas radīto sociālo transformāciju bibliskam un kanoniski institucionālam pamatojumam.

Par šādu literārās stilizācijas tēlrades praksi kanonisku un liturģisku pārmaiņu kontekstā liecina piemēri, kas atrodami ļoti dziļā Eiropas literārās tradīcijas slānī,⁶⁷ kam pieder daudzi izteiksmīgi un ietekmīgi teksti: saturiska un konceptuāla sabalšošanās ar *Chronicon Livoniae* autora sacerēto kristīgās misijas pirmsākumu tēlojumu (epizodē IV 1–5) ir saklausāma, lasot, piemēram, Ambrozija teoloģisko sacerējumu *De patriarchis* (ap 387/388), kas veltīts biblisko tekstu ekseģēzei un kurā dievišķās “augšāmcelšanās žēlastība” sauc “ciltis” pie sevis kā “treknās un auglīgās zemes”,⁶⁸ vai arī ievērojamā intelektuāļa Pjēra (*Petrus Cellensis*, arī *de Cella*, ap 1115–1183), Reimsas Sv. Remigija benediktiešu klostera abata (1162–1181),⁶⁹ 1178. gada februārī rakstīto vēstuli,⁷⁰ kurā sveicina Absalonu, Roskildes bīskapu, ar iesvētīšanu Lundas arhibīskapa amatā (līdz 1201)

66 Par viduslaiku hronikas žanra un kompozīcijas specifiku, it sevišķi *Chronicon Livoniae* gadījumā, skat., piem., Markevičiūtē 2020, 191–197.

67 Skat., piem., Johnson 2010; Smith, James L., 2017.

68 Ambrosius. *De patriarchis*, 6, 31, p. 142 (E): *Itaque ut ad resurrectionis suae gratiam uocaret gentes, ipsa est enim pinguis et fertilis terra, quae fructus generat aeternos, fructus centesimos et sexagesimos, subiecit umerum suum ad laborandum, subiciens se cruci, ut nostra peccata portaret* / “Lai aicinātu ciltis pie viņa [Kristus; A. L.] augšāmcelšanās žēlastības, jo tā ir šī treknā un auglīgā zeme, kas rada mūžīgos / nezūdošos augļus, simt un sešdesmit [dažādu] augļu, viņš lieca ar darbu savus plecus, [un] atdodot sevi krustam, lai nestu mūsu grēkus.”

69 *Petrus Cellensis* no Montjē la Seles benediktiešu abatijas (*Abbaye de Montier-la-Celle*), abats kopš apm. 1145.

70 LUB I/1, Nr. 7: *Petrus, abbas sancti Remigii* [sine loco et dato], Sp. 8–9, hier Sp. 8: *Rigavit, quod ipse plantavit, nec sufficit rigare, nisi adieceritis et nova plantare. Deus itaque incrementum dabit, nec erit utriusque vestrum labor inanis* [...]. Autors seko Vulgātas apustuļa Pāvila vēstulei korintiešiem I Cor 3, 6. Skat. arī šīs vēstules jaunāko edīciju *The Letters of Peter of Celle*. Ed. by Julian Haseldine. Oxford and New York: Oxford University Press, 2001, Nr. 105, pp. 424–426, here p. 424, kas piedāvā precīzētu datējumu: 1178. gada februāris. – Skat. arī Leighton 2022, 25, taču 55. atsaucē ar kļūdainu norādi uz šīs vēstules edīciju LUB I/1.

un atgādina, ka, uzņemoties baznīcas un kristīgās misijas pienākumus, jāzina: “Viņš mērcēja ūdenī, ko pats bija dēstījis”, taču par maz būs ar mērķšanu, ja “jūs nevairosiet jaunos dēstus”.

Saturiski un konceptuāli šai dabas pārveides poētikai pietuvinātas ir priesteri Helmolda⁷¹ *Chronica Slavorum*, kas sarakstīta starp 1163. un 1172. gadu,⁷² un Arnolda no Lībekas hronika.⁷³ Biblisko zemes auglību aprakstošie retoriskie tēli šo hroniku naratīvā⁷⁴ sabalsojas ar Livonijas anonīma sacerētājiem dievišķā pieredzes vietu tēlojumiem, kuros saklausāms un literāru konvenciju kodējumā izteikts aicinājums un apsolījums no tālienes svešumā atnākušajiem, tātad tiem, kuri “kops un mērcēs”: tieši apsolījums kalpo šo Dieva “aģentu”, apustuļa vēstules korintiešiem (I Cor 3, 6) pietuvinātā izpratnē, izvēles un rīcības – vietas pārveides – leģitimitātes pamatojumam.

Ja droši ir zināms, ka Helmolda teksts kalpoja Arnolda hronikai kā stāsta vielas, stila, leksikas un tēlrades paraugs,⁷⁵ tad ir pieļaujama tieša pēdējās ietekme uz Rīgas domkapitula interesēs tapušo *Chronicon Livoniae*, kas vērojama atsevišķos satura un kompozīcijas elementos, bet pagaidām vēl nav pierādāma.⁷⁶ Šie dažādos laikos radītie pagātnes naratīvi ir lasāmi kā kultūras diskursi, kuros kristīgajai misijai un sociālajai, tātad arī politiskajai pārveidei atvērtā varas attiecību vide un vietas tiek raksturotas ar *terra fertilis* un *terra promissionis* motīvu

71 Helmolds, *Helmoldus presbyter Bozoviensis*, kopš apm. 1134. gada piederēja Zēgebergas Sv. Augustīna kanoniķu konventam (*Segeberg*) Holšteinā, vēlāk uzturējās Neimīnsteres (*Neumünster*) konventā, bet sākot ar apm. 1156. gadu Bosavas (*Bosau*) draudzes baznīcas priesteris, arī Holšteinā, miris pēc 1177. gada.

72 Helmoldi presbyteri Bozoviensis / Helmolds von Bosau *Chronica Slavorum*. Bearb. von Bernhard Schmeidler. 3. Aufl. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1937 (*Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, [32]).

73 Skat. 64. atsauci šajā rakstā.

74 Šādi topoi lasāmi Helmold, *Chronica Slavorum*, I 57, p. 111: stāstā par *Edificatio civitatis Lubicanae* (Lībekas pilsētas dibināšanu) Holšteinas grāfs Ādolfis [ap 1143] aicinājis svešiniekus nākt ar visu, kas tiem pieder, lai iegūtu pārpilnību sološu zemi – *accepturi terram optimam, terram spaciosam uberem fructibus, redundantem pisce et carne et commoda pascuarum gratia*; aicinātie ieradās Vagrijā (*Wagrien, Holstein*) un saņēma “apsolīto zemi” – *possessuri terram, quam eis pollicitus*. Līdzīgi arī hronikas I 12 par Šlēsvīgu, kas raksturota kā *terram spaciosam et frugibus fertilem* un kurā tiks dibināta jauna baznīca (p. 24), un I 88 par slāvu obodritu “cilts” kristīšanu un Rācebūrgas bīskapijas izveidošanu [ap 1160] teikts, ka vieta esot laba baznīcas dibināšanai, plaša un augļiem bagāta *terram spaciosam, fertilem frumento* (p. 174). – Par vēsturisko hronikas kontekstu skat. Scior 2002, 188, Anm. 250–251.

75 Scior 2002, 142–146.

76 Par šādas saturiskas, stilistiskas un konceptuālas sabalsošanās vērojumiem izteikušies Arbusow 1951, 108–109; arī Kaljundi 2004; Kaljundi 2008; Jezierski 2015; Markevičiūtē 2020, 192–196.

palīdzību. Livonijas autora komponētais tēlojums, domājot par hronikas teksta retoriskajām un liturģiskajām funkcijām un iekļaušanos Eiropas 12.–13. gadsimta homilētikas tradīcijā, noskaņo lasītāju uz eshatoloģisko zīmju un norāžu klātbūtnes saklausīšanu tagadnē un pagātnes stāstā: kristīgās misijas epizodes Livonijā, atklājot un skaidrojot to slēpto spirituālo nozīmi *sakrālās vēstures* kontekstā, tiek interpretētas kā apokalipses tuvuma liecības.⁷⁷

Hronikas fragments IV 5 ar *riga – irrigua – rigat* vārdspēli un arī citi minētie piemēri ar ūdens un slacīšanas/mērcēšanas, kā arī apūdeņošanas motīviem alegoriskajos dabas vides un vietas pārveides tēlojumos liek ievērot sociālo (vēsturisko) kontekstu: bīskaps ieradās savā diecēzē, lai atsāktu pārtraukto kristīgās misijas darbu un atjaunotu baznīcas institucionālo ietvaru, taču viņa rīcībā nebija nepieciešamo tiesisko resursu un politikas ietekmes rīku. Epizode ar Rīgas vietas “ierādīšanu” un tās spirituālo transformāciju nepārprotami ļauj saskatīt bīskapa katedrālpilsētas sakrālā centra statusa ambīcijas un paaugstinātas pretenzijas Livonijas zemes varas kontekstā. Dabas un vietas pārveides retorika arī *Chronicon Livoniae* gadījumā atklāj autora nodomu un minēto epizožu komunikatīvo funkciju, un proti, mazināt hronikā tēlotā bīskapa Alberta statusa un rīcībspējas, kā arī kristīgās misijas – zemes varas kontekstā – radīto sociālo, politisko un telpisko pārmaiņu leģitimitātes deficītu.⁷⁸

Par līdzīgu situāciju atgādina bīskapa Nikolaja 1231. gada dokuments, kura ievadošajā protokolā (*arenga*) lietotās ūdens un apūdeņošanas metaforas sabalsojas ne tikai ar hronikas fragmenta IV 1–5 stila paņēmieniem un leksikas pazīmēm, bet arī stāsta sižetisko un koncepcijas risinājumu: abi teksti – dokumentārais un pagātnes naratīvs – ir kolektīvās krīzes apziņas radītas verbālas reprezentācijas, kuru autori sekoja literāriem musturiem un konvencijām. Šāda teorētiskā pieeja un poētisko tēlrades formu analīze ļauj šo hroniku skatīt plašākā Eiropas un Rīgas domkapitula iedibināto literāro tradīciju kontekstā: *Chronicon Livoniae*, kuras konceptuālie paraugi ir rodami šajās tradīcijās, ir pragmatisku izvēļu performatīvs, kas konstituē tekstos sevi reflektējošu un atpazīstošu kopienu (*textual community*).⁷⁹

Hronika viduslaikos bija to “patērējošo” kopienu līdzsvarojošs un stabilizējošs līdzeklis gadījumos, ja tās pieredzēja savas rīcības seku leģitimitātes deficītu un savu politisko identitāti formēja kristīgās misijas, teritoriju izveides, pārvaldes

77 Skat. Undusk 2011, 46, 66–69; par vērojumiem Eiropas, it sevišķi Skandināvijas 12.–13. gadsimta tekstuālo un ikonogrāfijas avotu materiālā skat., piem., Jürgensen 2021, 411–420.

78 Skat., piem., Howe 1997; arī Jensen, Kurt V., 2013; Jensen, Carsten S., 2016.

79 Par šādu viduslaiku kolektīvās atmiņas tekstu jeb pagātnes naratīvu funkciju skat., piem., Riches 2007, 7–8.

institūciju un šo procesu dalībnieku atšķirīgo interešu uzspriegoto attiecību kontekstā. Tāpēc simbolisku ainavu un vietu imaginācijām, kur gūt harmonizējošu prāta un dvēseles veldzējumu, bija sociāla orientiera loma, kas pacēla kopienas gaidu horizontu. Hidroloģiskā cikla jeb cilvēciskā un dievišķā komunikācijas gaidās, ko hronikas autors komponē, vispirms tiek atdzīvīnāta vide un veldzētas ganības. Dabas atdzīvīnāšana un atveldzēšana uzrāda dievišķu žēlastības aktu kā dāvanu un nolūku, kur cilvēka labklājība ir daļa no dievišķā plāna. Šī dabas spirdzinājuma nākamā forma ir cilvēka dvēsele, kas ūdeni dara par spirituālas higiēnas līdzekli. Bīskaps šai kontekstā iegūst ne tikai šo procesu uzrauga, bet arī spirituālā *medicus* lomu.

Valgmi sniedzoša apūdeņošana, kuras stāvokļus un kustības autors apraksta, ir nevis pasīva vienvirziena plūsma no augšas uz leju, bet gan spēks, kas aktīvi velk pie sevis atpakaļ tos, kuri kā grēcinieki attālinājušies. Taču šī atkalapvienošanās prasa rūpīgu darbu un kopšanu līdzīgu kā dārzā un zaudētās Ēdenes atkārtotos meklējumos savā dvēselē.⁸⁰ Šī cikla noslēdzošā atgriešanās, protams, nenotiks Ēdenē, bet gan *civitas dei* Rīgā. Dievs bija cilvēcei iecerējis dzīvi dārzā, taču beigu galā cilvēks iegūst pilsētu, un tas ir vairāk par vienkāršu atgriešanos Dieva paradīzē. Cilvēks ir līdzdarbojies tās īstenošanā, pretstatā pirmsgrēkā krišanas gatavajam dārza ideālam.

Livonijas anonīmais autors, kurš reprezentē Rīgas domkapitula personu loku, ir radījis savu tēlojumu par reālu ģeogrāfisku vietu, kurā īstenojas viņam un pārstāvētajai kopienai (domkapitulam) eksistenciāli un pragmatiski svarīgi notikumi. Ar tekstuāliem līdzekļiem šī konkrētā vieta tiek radīta prāta sakārtotā ainavā, virtuālā konstrukcijā, kas apmierina ideoloģiskas nepieciešamības gan individuālā, gan politisko lojalitāšu mērogā.

Nobeigums: *locus amoenus* tēla retoriskās un sociālās funkcijas 13. gadsimta pirmās puses Livonijas un Eiropas politiskajā komunikācijā, vērojumi un secinājumi

Dabas pārveides naratīva detalizēta analīze Romas kūrijas un Rīgas domkapitula 13. gadsimta pirmās puses tekstuālajos avotos atklāj, sekojot šajā rakstā postulētajiem izpētes jautājumiem,⁸¹ ka cilvēka darbības neskarto vai profāno vidi var mainīt un piemērot sociālajām gaidām ar literāro struktūru un tēlu palīdzību, piešķirot tai citu nozīmi un funkciju, fiziski nepieskaroties. Šis naratīvs ir veids

80 Skat. Smith, Thomas W., 2017, 52, 54.

81 Levāns, Vītoliņš 2024, 42.

jeb tehnika, kas transformācijas dabas vidē interpretē kā transcendentālu pieredzi, kuru, mainoties nozīmēm, izsaka kā metaforu un metonīmiju, lai pamatotu izmaiņas topošās Livonijas varas attiecību un ietekmes sociālajā un telpiskajā izkārtojumā. Materiāla analīze ļauj secināt, ka šis dabas pārveides naratīvs rada ainavu kā tekstuālu un literārās konvencijās balstītu konceptu, kas atbilst kādas, mūsu gadījumā – Romas latīņu baznīcas tekstu un Eiropas literārās tradīcijas formētas – kultūras paradigmas determinētai “skatīšanās manierei” (*way of seeing*).⁸² Jebkura šāda ainava ir simboliska mentāla konstrukcija ar sociāli un hierarhiski organizētu struktūru. Romas kūrijas tekstu politiskajā retorikā un dabas pārveides naratīvā īpaša loma ir *locus amoenus* tēlam, kas konstituēja Livonijas sakrālo ainavu kā simbolisku un liturģisku realitāti.

Livonijas dabas literārās stilizācijas un metavalodas līdzekļi, kas darināti atbilstoši *locus amoenus* tēla koncepcijai, pāvesta kūrijas tekstos ir aizgūti no biblisko motīvu repertuāra, 12.–13. gadsimta vēstuļu diktāta piemēru, homilētikas, patristikas un liturģijas tekstu paraugiem. *Locus amoenus* bija antīkajā tekstu tradīcijā formējies literārs motīvs, kas saglabāja parauga funkciju viduslaikos un kam sekojot varēja iegūt citu realitātes – dabas vides – inscenējumu kā sociālās komunikācijas skatuvi. Korekcijas, ko piedāvāja pāvesta kūrijas 13. gadsimta sākuma teksti, mainīja *locus amoenus* antīkajā literatūrā iedibināto naratīva paradigmu: ja antīkās literatūras tradīcijā ‘piemīlīga vieta’ ir cilvēka darbības neskarta un tās “radītājs” ir “daba”, tad viduslaiku kristīgā literārā tradīcija un Romas kūrijas interpretācija liek ieraudzīt, ka to rada Dievs un viņa palīgi, kas pārveido pirmatnējo (mežonīgo). Šiem, piemēram, Romas kūrijā sacerētājiem literāri tekstuālajiem tēlojumiem nenoliedzami piemīt stilistiska un stāstnieciska elegance.

Kūrijā izkoptās *ars dictandi* konceptuālās rakstīšanas tradīcijā, radot dokumentus specifiski orientētai komunikācijai, šie dabas raksturojumi tika iekļauti tiesību tekstu formulārā, kas izteikumiem piešķīra kūrijas rīcību leģitimējošu funkciju. Atbilstoši kūrijas tekstos izkoptajam stilam (*stilus curialis*) dabas pārveides sižeti kļuva par specifisku nozīmju nesējiem un tika lietoti, saglabājot tiem antīkās poētikas un bibliskajā tradīcijā piešķirto simbolisko raksturu.

Pāvesta kūrijā radītajās vēstulēs *locus amoenus* leksika atklāj, ka tā aizgūta galvenokārt no Vulgātas, daļēji atdarinot tās tekstos izmantoto valodas izteiksmes stilu; turklāt šis atdarināšanas process ir noticis pēc tādas analogijas, kā dzejas autori 12.–13. gadsimtā radīja tēlus un motīvus, atdarinot Vergilija un Ovidija dzejas paraugus. Viduslaiku literārajā un retoriskajā tradīcijā *locus amoenus*, kurā šī “objekta” *res* un *proprietas* nomenklatūra ieguva citas īpašības un Vergilija

82 Cosgrove 1985, 55.

bukoliskās “ainavas” un ‘piemīlīgās vietas’ metaforas aizstāja ar biblisko motīvu un leksikas nozīmēm, pieredzēja radikālu izpratnes maiņu.

Pāvestu Innocenta III un Honorija III kūrijas tekstos ap 1199./1200.–1225./1226. gadu topošā *Livonia* tika konceptualizēta kā sakrāla ainava ar bibliskās un homilētiski liturģiskās poētikas izteiksmes līdzekļu palīdzību; šai “ainavai” piemīt specifiskas, taču visumā tipiskas īpašības: šī Livonijas “ainava” ir iedomāta un metafiziska, tās sākotnējā “topogrāfija” nav konkrētu un vārdā nosauktu vietas objektu; tikai pakāpeniski, sākot ar apmēram 1208. gadu, mēs ieraugām Romas perspektīvas tvērumā atsevišķas vietas (*loci*) kā bibliski stilizētu kristīšanas vai martīrija notikumu skatuves. Šādā izpratnē Romas kūrijas teksti kā Livonijas sakrālās ainavas un *loci amoeni* naratīva paraugi tika atdarināti Rīgas bīskapa kancelejā kopš apmēram 13. gadsimta 30. gadu sākuma.

Sakrālā ainava, kā rāda analizētie avottekstu piemēri, ir spirituāla realitāte. Tā bija simboliskās komunikācijas līdzeklis un vienlaikus poētiskas izteiksmes forma, ar kuru samērā precīzi gan indivīdi, gan institūcijas spēja izteikt kopienas gaidas; šīm gaidām atbilda kolektīva motivācija, ka ar poētiskās tēlrades un tekstu palīdzību tiks leģitimēti publisku un/vai individuālu izvēļu orientieri un rīcības sekas. Tāpēc, vērojot toposa *locus amoenus* kreatīvo lietojumu 13. gadsimta dokumentārajos tekstos, ir jāsecina, ka ‘piemīlīga vieta’ konceptualizē un konstituē – arī Livonijas gadījumā – sakrālo ainavu. Tieši tāpēc mēs varam pietuvoties šādu intelektuālo konstrukciju izveides nolūkam un tehniskajiem (stāstnieciskajiem) paņēmieniem un atklāt, ka viduslaiku autori Livonijas *loci amoeni* konstruē pēc nosacīti vienkārša mustura: tās ir vietas, kurp dodas cilvēks, sekojot dievišķam nodomam, un sadarbībā ar Dievu transformē tukšaini (*solitudo*) vai *terra fertilis* par *nova plantatio*, kam piemīt *locus amoenus* īpašības. Sakrālo ainavu tāad rada kreatīva iztēle un piepilda ar *loci amoeni*. Par *locus amoenus* varēja būt vai kļūt *ecclesia* kā mistiska kopiena, kas savu jauno un citādo identitāti ieguva pēc *duritia cordium* transformācijas.

Avotu korpusa analīze, kas izveidota, sekojot rakstā postulētajam izpētes mērķim, rāda un atklāj, ka Livonijas *loci amoeni* bija un varēja būt sociālas iekļaušanas un kolektīvās atceršanās “rīki”, kas bija tekstuālas un performatīvas, tāad galvenokārt liturģijas rituālu un lasīšanas / recitācijas praksē balstītas, kolektīvo atmiņu piesaistes un identitāšu reprezentācijas vietas. Šādas vietas bija Romas kūrijā radītie un Rīgas domkapitula atdarinātie un producētie dokumentārie un liturģiskie teksti, kuru kontekstā ir skatāma arī *Chronicon Livoniae* izcelsme. Viduslaiku autori Romas kūrijā vai Rīgas domkapitulā apzinājās, ka Livonijas sakrālās ainavas un *loci amoeni* naratīvi pilda sociālās kontroles un izveles / rīcības ietekmes funkcijas, it sevišķi kristīgās misijas un zemes varas leģitimācijas procesu kontekstā. Daba un tās pārveide simboliskajā komunikācijā, to iekļaujot

vides uztveres kristīgajā modelī, bija līdzeklis, kā harmonizēt citādības un pret-runīgu interešu sadrupinātu sociālo vidi, par ko atgādina bibliiskais un vēsturiski episkās literatūras žanra tēls par mežonīgajiem zvēriem, kas, pretēji to instinktiem un dabai, remdē slāpes vienīgajā avotā.⁸³

Simbolu un tēlu variāciju palete, apkopojot zināmos kūrijas radītos tekstuālos paraugus, šķiet, nav bijusi pārāk plaša: tā raksturo vairākas tipiskas tekstuālas situācijas, kas operē ar dabas ainavas pārveides alegorijām. To lietojums dokumentu valodas kontekstā demonstrē pārmaiņas dabā, taču to alegoriskais vēstījums norāda uz gaidītām, iedomātām un mērķtiecīgi īstenojamām izmaiņām sociālajās un politiskajās attiecībās, kas rezultētos kā konkrētu cilvēku pievēršana Romas latīņu kristīgai *religio* un iekļaušana institucionālā attiecību tīklā ar Romas latīņu baznīcu.

Pāvesta kūrijā sakralizējamās Livonijas vides un ainavas retorika tika izmantota, to piemērojot aktuālajai komunikatīvajai situācijai. Šai retorikai un tēliem piemīt savs estētiskais un liturģiskais stils, tas aicina un pārliecina, atsauc atmiņā piemirsto un atmodina pagātņi, lai būtu iespējama iztēlota atgriešanās Livonijas radīšanas sākotnē, kas žanriski pietuvina sākotnes naratīvam.

Leksikas izvēle un lietojuma specifika tātad bija atkarīga no dokumentāro tekstu radīšanas mērķa, kam tika piemērotas dabas stilizāciju un fiktīvu dabas tēlojumu projekcijas uz Livonijas vidi: tie izceļ reģionam netipiskas augsnes, ūdens un veģetācijas stāvokļus un to maiņu, lai ar šo metaforu palīdzību sagatavotu "vietu" sociālām un politiskām, kā arī fiziskām un liturģiskām telpiskām izmaiņām. Literāri un poētiski iztēlotas vietas stilizācijas ir iekļaušanas veids, kas padara uztveramus un, vēlams, saprotamus politisko transformāciju procesus. Viduslaiku poētiskā *locus amoenus* tēls kalpoja par atpazīstamu notikušu transformāciju indikatoru tam, ka, piemēram, kristīgās misijas notikumu raksturs un gaita ir paredzami, tie iesveļ paļaušanos un dod cerību, ka, līdzīgi bibliiskajiem notikumiem, jaunākie ir senāko turpinājums un pietuvina tos apokaliptiskajam atrisinājumam.

Rakstā izmantoto tekstuālo avotu analīze ļauj secināt, ka *loci amoeni* retoriskā figūra 13. gadsimta pirmajā pusē konstituē priekšstatu par Livonijas sakrālo ainavu. Dabas uztveri, kas lasāma šī posma tekstos, formē retorikas un valodas radīti tēli. Metaforu piesātinātais alegoriskais stāstījums par Livonijas iztēloto un reālo vietu, kā arī ainavas raksturu atklāj dabas un cilvēku savstarpējās mijiedarbes vēsturisko dimensiju.

83 Skat. šī raksta I daļu, Levāns, Vītoliņš 2024, 52.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Avoti / Primary Sources

- Ambrosius. De benedictionibus patriarcharum. *Sancti Ambrosii, Mediolanensis episcopi, Opera omnia*. T. I. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1882 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. I Latina, 14), col. 705–728.
- Ambrosius. De patriarchis. *Sancti Ambrosii Opera*. Pars II. Hrsg. von Karl Schenkl. Prag, Wien und Leipzig: Tempsky / Freytag, 1897 (Corpus scriptorium ecclesiasticorum Latinorum, 32), p. 123–160.
- Arbusow, Leonid. Römischer Arbeitsbericht, I. *Latvijas Universitātes raksti / Acta universitatis Latviensis* 17 (1928), S. 285–422.
- Arnold von Lübeck. Chronica Slavorum. Hrsg. von Johann Martin Lappenberg. [Historici Germaniæ saec(uli) XII]. Hrsg. von Georg Heinrich Pertz. Hannover 1869 (Monumenta Germaniæ Historica. Scriptores, 21), S. 100–250.
- Arnold, Udo; Marian Tumlner (2006). *Die Urkunden des Deutschordens-Zentralarchivs in Wien*. Regesten I. Marburg: Elwert (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, 60/I).
- Codex diplomaticus ordinis sanctae Mariae Theutonicorum. Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen Ordens, insbesondere der Ballei Coblenz. Bd. 1. Hrsg. von Johannes Heinrich Hennes. Mainz: Franz Kirchheim, Schott und Thielmann, 1845.
- Gregorius Magnus. Moraliū libri, sive Expositio in librum b[eat]i Job. Pars Quarta. *Sancti Gregorii Papæ I cognomento Magni Opera omnia*. T. II. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1878 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. I Latina, 76), col. 9–782.
- Heinrici *Chronicon Livoniae*. Recogn. Leonid Arbusow et Albert Bauer. Editio altera. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1955 (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, [31]).
- Helmoldi presbyteri Bozoviensis / Helmolds von Bosau *Chronica Slavorum*. Bearb. von Bernhard Schmeidler. 3. Aufl. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1937 (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, [32]).
- Hildebrand, Hermann. *Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv*. Riga: Deubner, 1887.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Nebst Regesten. Abt. I. Bd. 1. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Reval: Kluge, 1853.
- Nikolajs, Rīgas bīskaps, pierādījuma dokumenta oriģināls. *Datum* [in Riga], 09.08.1231. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs 8–3a–21, fol. 1r–v.
- [Petrus Cellensis] The Letters of Peter of Celle. Ed. by Julian Haseldine. Oxford and New York: Oxford University Press, 2001.
- Rabanus Maurus. Enarratio super Deuteronomium. *B[eat]i Rabani Mauri Fuldensis abbatis et Moguntini archiepiscopi Opera omnia*. T. II. Acc. Jean Paul Migne. Paris: Garnier, 1851 (Patrologiæ Cursus Completus. Ser. II Latina, 108), col. 837–998.

Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtn. Sast. Arveds Švābe. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1937 (Latvijas vēstures avoti, 2).

Tangl, Michael. *Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200–1500*. Innsbruck: Wagner, 1894.

Literatūra / Secondary Sources

Arbusow, Leonid (1951). Das entlehnte Sprachgut in Heinrichs „Chronicon Livoniae“. Ein Beitrag zur Sprache mittelalterlichen Chronistik. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 8, S. 100–158.

Blumenberg, Hans (2001). Licht als Metapher der Wahrheit. Im Vorfeld der philosophischen Begriffsbildung. Idem. *Ästhetische und metaphorologische Schriften*. Hrsg. von Anselm Haverkamp. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, S. 139–171.

Blumenberg, Hans (2012). *Quellen, Ströme, Eisberge. Beobachtungen an Metaphern*. Hrsg. von Ulrich v. Bülow und Dorit Krusche. Berlin: Suhrkamp.

Bombi, Barbara (2007). ‘*Novella plantatio fidei*’: missione e crociata nel nord Europa tra la fine del XII e i primi decenni del XIII secolo. Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo (Novi studi storici, 74).

Castanho, Gabriel de C. G. (2015). A polissemia (social) de deserto: Uma história do tópos histórico e historiográfico da solidão monástica no contexto latino medieval. *Rivista de História*, 173, pp. 115–139.

Classen, Albrecht, ed. (2010). *Handbook of Medieval Studies. Terms – Methods – Trends*. Vol. 1. Berlin and New York: Walter de Gruyter.

Cosgrove, Denis (1985). Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 10 (1), pp. 45–62.

Curtius, Ernst Robert (1993). *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. 11. Aufl. Tübingen und Basel: Francke.

Fees, Irmgard (2019). Graphische Symbole in Bischofsurkunden des hohen Mittelalters. *Die Urkunde: Text – Bild – Objekt*. Hrsg. von Andrea Stieldorf. Berlin und Boston: De Gruyter (Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Beihefte, 12), S. 199–232.

Fees, Sabine (2023). *Das päpstliche Corporate Design. Quellen zur äußeren Ausstattung von Papsturkunden im hohen und späten Mittelalter*. Wien: Böhlau (Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde. Beiheft, 21).

Fluhrer, Sandra (2023). ‘Who can Impress the Forest?’ Agriculture, Warfare and Theatrical Experience in Ovid and Shakespeare. *Ovid’s Metamorphoses and the Environmental Imagination*. Ed. by Francesca Martelli and Giulia Sissa. London et al.: Bloomsbury Academic (Ancient Environments), pp. 201–219.

Fonnesberg-Schmidt, Iben (2007). *The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254*. Leiden and Boston: Brill.

Fonnesberg-Schmidt, Iben (2016). Pope Honorius III and Mission and Crusades in the Baltic Region. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 103–122.

- Frenz, Thomas (2010). *Das Papsttum im Mittelalter*. Köln, Weimar und Wien: Böhlau.
- Härtel, Reinhard (2011). *Notarielle und kirchliche Urkunden im frühen und hohen Mittelalter*. Wien und München: Böhlau / Oldenbourg (Historische Hilfswissenschaften, 10).
- Horn, Fabian et al. (2016). Spatial Metaphors of the Ancient World: Theory and Practice. *eTopoi. Journal for Ancient Studies*, Special Issue 6, pp. 453–480.
- Howe, John M. (1997). The Conversion of the Physical World. The Creation of a Christian Landscape. *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages*. Ed. by James Muldoon. Gainesville FL: UP of Florida, pp. 63–78.
- Howe, John M. (2002). Creating Symbolic Landscapes. Medieval Development of Sacred Space. *Inventing Medieval Landscapes. Senses of Place in Western Europe*. Ed. by idem and Michael Wolfe. Gainesville: UP of Florida, pp. 208–223.
- Jähmig, Bernhart (2001). Art. Nikolaus (von Nauen) (OPraem) († 1253). 1229–1253 Erzbischof von Riga. *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448. Ein biographisches Lexikon*. Bd. 1. Hrsg. von Erwin Gatz und Clemens Brodtkorb. Berlin: Duncker & Humblot, S. 648–649.
- Jensen, Carsten Selch (2016). How to Convert a Landscape. Henry of Livonia and the *Chronicon Livoniae*. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 151–168.
- Jensen, Kurt Villads (2013). Crusading and Christian Penetration into the Landscape. The New Jerusalem in the Desert after c. 1100. *Sacred Sites and Holy Places. Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space*. Ed. by Sæbjørg Walaker Nordeide and Stefan Brink. Turnhout: Brepols (Studies in the Early Middle Ages, 11), pp. 215–236.
- Jeziarski, Wojtek (2015). ‘Convivium in terra horroris’: Helmold of Bosau’s Rituals of Hospitality. *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350*. Ed. by Wojtek Jeziarski, Lars Hermanson, Hans Jacob Orning and Thomas Småberg. Turnhout: Brepols (Ritus et Artes, 7), pp. 139–173.
- Johnson, Scott Fitzgerald (2010). Apostolic Geography: The Origins and Continuity of a Hagiographic Habit. *Dumbarton Oaks Papers*, 64, pp. 5–25.
- Jürgensen, Martin Wangsgaard (2021). The Heavenly Jerusalem and the Late Medieval Church Interior. *Tracing the Jerusalem Code: The Holy City Christian Cultures in Medieval Scandinavia (ca. 1100–1536)*. Ed. by Kristin B. Aavitsland and Line M. Bonde. Berlin and Boston: De Gruyter, pp. 394–422.
- Kaljundi, Linda (2004). Young Church in God’s New Vineyard. The Motifs of Growth and Fertility in Henry’s Chronicle of Livonia. *Ennen ja nyt*, 4, pp. 1–14. Pieejams: <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108260/63281> (skatīts 16.08.2024.).
- Kaljundi, Linda (2008). Waiting for the Barbarians: Reconstruction of Otherness in the Saxon Missionary and Crusading Chronicles, 11th–13th Centuries. *The Medieval Chronicle*, 5, pp. 113–128.
- Leighton, Gregory (2018). Did the Teutonic Order create a sacred landscape in thirteenth-century Prussia? *Journal of Medieval History*, 44 (4), pp. 457–483.

- Leighton, Gregory (2022). *Ideology and Holy Landscape in the Baltic Crusades*. Leeds: Arc Humanities Press (War and Conflict in Premodern Societies).
- Leighton, Gregory (2024). *Ad Terram Prusie... Quasi Vineae de Egipto Translata*. The Role of the Natural World in the Written and Visual Culture of the Prussian Crusades, 1230–1390. *The Crusades and Nature. Natural and Supernatural Environments in the Middle Ages*. Ed. by Jessalynn L. Bird and Elizabeth Lapina. Cham: Palgrave MacMillan (The New Middle Ages), pp. 239–267.
- Levans, Andris (2001). War Riga eine 'heilige' Stadt? Religiosität, Pilger und der urbane Raum: Riga in der Wahrnehmung des europäischen Stadtbürgertums. *Hanza vakar – Hanza rīt. Starptautiska konference, Rīga, 08.–13.06.1998. / Hansa Yesterday – Hansa Tomorrow. International Conference, Riga, 08.–13.06.1998*. Sast. Ojārs Spārītis. Rīga: Vārds, S. 53–81.
- Levāns, Andris (2012). *Cum litterarum testimonio*. Dokumentu producēšanas prakse Rīgas bīskapijā 13. gadsimta sākumā: piezīmes par medievistikas un diplomātikas attiecībām. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (82), 5.–40. lpp.
- Levans, Andris (2020). *Ecce vinea Domini Sabaoth!* Livland als Sakrallandschaft und ihr historischer Sinn an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert: Der Fall Sido von Neumünster. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 15, S. 1–29.
- Levāns, Andris; Rūdolfs R. Vītolīņš (2024). Livonijas *loci amoeni*. Dabas retoriskā iekļaušana un pakļaušana viduslaiku sakrālajā ainavā 13. gadsimta pirmajā pusē, I daļa. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (122), 38.–64. lpp.
- Maccarone, Michele (1995). I papi e gli inizi della cristianizzazione della Livonia. Idem. *Nuovi studi su Innocenzo III*. A cura di Roberto Lambertini. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo (Nuovi Studi Storici, 25), p. 369–419.
- Markevičiūtē, Ramunė (2020). Rethinking the Chronicle: Modern Genre Theory Applied to Medieval Historiography. *The Medieval Chronicle*. Vol. 13. Ed. by Erik Kooper and Sjoerd Levelt. Leiden and Boston: Brill, pp. 182–200.
- Markus, R. A. (1994). How on Earth Could Places Become Holy? Origins of the Christian Idea of Holy Places. *Journal of Early Christian Studies*, 2, pp. 257–271.
- Melville, Gert (1970). Zur „Flores-Metaphorik“ in der mittelalterlichen Geschichtsschreibung. Ausdruck eines Formungsprinzips. *Historisches Jahrbuch*, 90, S. 65–80.
- Nielsen, Torben Kjersgaard (2011). Henry of Livonia on Woods and Wilderness. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Ed. by Marek Tamm, Linda Kaljundi and Carsten Selch Jensen. Farnham and Burlington: Ashgate, pp. 157–178.
- Riches, Theo M. (2007). The Function of the *Gesta Episcoporum* as Archive. Some Reflections on the Codex sancti Gisleini (ms Den Haag kb 75 f 15). *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 10, pp. 7–46.
- Rutz, Andreas (2018). *Die Beschreibung des Raums. Territoriale Grenzziehung im Heiligen Römischen Reich*. Köln, Weimar und Wien: Böhlau (Norm und Struktur, 47).

- Sayers, Jane E. (1984). *Papal Government and England during the Pontificate of Honorius III (1216–1227)*. Cambridge et al.: Cambridge UP (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought. Third Series, 21).
- Scior, Volker (2002). *Das Eigene und das Fremde. Identität und Fremdheit in den Chroniken Adams von Bremen, Helmolds von Bosau und Arnolds von Lübeck*. Berlin: Akademie Verlag (Orbis mediaevalis. Vorstellungswelten des Mittelalters, 4).
- Selart, Anti (2007). Die Bettelmönche im Ostseeraum zur Zeit des Erzbischofs Albert Suerbeer von Riga (Mitte des 13. Jahrhunderts). *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 56 (4), S. 475–499.
- Selart, Anti (2014). Popes and Livonia in the First Half of the Thirteenth Century: Means and Chances to Shape the Periphery. *The Catholic Historical Review*, 100 (3), pp. 437–458.
- Selart, Anti (2018). Die Eroberung Livlands (12. und 13. Jahrhundert). *Das Baltikum. Geschichte einer europäischen Region*. Bd. 1. Hrsg. von Karsten Brüggemann, Detlef Henning, Konrad Maier und Ralph Tuchtenhagen. Stuttgart: Anton Hiersemann, S. 159–209.
- Smith, James L. (2017). *Water in Medieval Intellectual Culture. Case-Studies from Twelfth-Century Monasticism*. Turnhout: Brepols (Cursor mundi, 30).
- Smith, Thomas W. (2017). *Curia and Crusade. Pope Honorius III and the Recovery of the Holy Land, 1216–1227*. Turnhout: Brepols (Outremer, 6).
- Smith, Thomas W. (2018). The Dynamism of a Crusade Encyclical: Pope Honorius III and *Iustus Dominus* (1223). *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 74, pp. 111–142.
- Sonne de Torrens, Harriet M. (2024). *Crusader Rhetoric and the Infancy Cycles on Medieval Baptismal Fonts in the Baltic Region*. Turnhout: Brepols (Europa Sacra, 30).
- Talmon, Shemaryahu (1966). The “Desert Motif” in the Bible and in Qumran Literature. *Biblical Motifs: Origins and Transformations*. Ed. by Alexander Altmann. Cambridge Mass.: Harvard UP (Philip W. Lown Institute of Advanced Judaic Studies. Studies and Texts, 3), pp. 31–63.
- Tamm, Marek (2016). A New World into Old Words. The Eastern Baltic Region and the Cultural Geography of Medieval Europe. *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by Alan V. Murray. 2nd Ed. London and New York: Routledge, pp. 11–35.
- Thumser, Matthias (2017). Ernst Pitz wiedergelesen. Päpstliche Urkundenausstellung und die Mission in Livland. *Livland – eine Region am Ende der Welt? Forschungen zum Verhältnis zwischen Zentrum und Peripherie im späten Mittelalter / Livonia – a Region at the End of the World? Studies on the Relations between Centre and Periphery in the Later Middle Ages*. Ed. by Anti Selart and Matthias Thumser. Köln et al.: Böhlau (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 27), S. 209–236.
- Undusk, Jaan (2011). Sacred History, Profane History: Uses of the Bible in the Chronicle of Livonia. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier*.

- A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Ed. by Marek Tamm, Linda Kaljundi and Carsten Selch Jensen. Farnham and Burlington: Ashgate, pp. 45–75.
- Wylie, John (2007). *Landscape: Key Ideas in Geography*. London and New York: Routledge.
- Zimmermann, Julia (2023). Topos und Beschreibung. Der Baumgarten des Mabonagrín und das argumentative Potenzial des *locus amoenus*. *Von Kulturn und Künsten. Lektüren am Schnittpunkt von Anthropologie, Religionssoziologie und Poetologie*. Hrsg. von Ulrich Hoffmann und Susanne Spreckelmeier. Berlin: De Gruyter, S. 97–115.

LIVONIA'S *LOCI AMOENI*. THE RHETORICAL INCLUSION AND SUBJUGATION OF NATURE IN THE MEDIEVAL SACRED LANDSCAPE IN THE FIRST HALF OF THE 13TH CENTURY, PART II

Andris Levāns, Rūdolfs R. Vītoliņš

The rhetorical style of the Apostolic Letters of the Pope of Rome, which conceptually underpin the sacred and political objectives of the Christian mission in the emerging Livonia, contains literary depictions of the transformation of nature. Using metaphors and allegories of plants, water, earth, and fertility/barrenness, the authors of the Curia imbued social changes within Christianity's polarised social and spatial structures with symbolic meaning, which allowed them to establish a distinction between the profane space and the sacred landscape, legitimise the Christian mission, and establish new institutional and power relations. The poetic devices conveying narratives of nature's symbolic transformation served theological and political argumentative functions in the rhetoric of the Roman Curia; the exploration of this topic began in a journal's previous issue (2024/2) on the rhetorical incorporation and subjugation of nature in sacred landscape of medieval Livonia during the first half of the 13th century and Livonia's *loci amoeni* (lovely places) as instruments of literary imagery. The influence of the Curia's rhetorical models for the transformation of nature can be seen in the language of the texts produced by Riga Cathedral Chapter – documents and historical narratives; these texts imitated and adopted the Curia's models of content and style, and shaped the narrative of Livonia's stylised nature and the tradition of political communication.

Keywords: Livonia, Riga Cathedral Chapter, Papal Curia in Rome, sacred landscape, *locus amoenus / horribilis*, rhetoric, symbolic transformation of nature, biblical motifs, medieval literary tradition

Summary

A detailed analysis of the narrative of nature's transformation in textual sources from the Roman Curia and Riga Cathedral Chapter dating from the first half of the 13th century reveals, following the research questions posed in this article, that an environment untouched by human activity, or considered profane, can be transformed and adapted to social expectations through literary structure and imagery, thereby assigning it a different meaning and function without physically altering it.

This narrative is a method or technique that interprets transformations in the natural environment as a transcendental experience, which – through shifting meanings – is expressed as metaphor and metonymy to justify changes in the social and spatial

configuration of the emerging Livonian power's relationships and influence. The analysis of the material leads to the conclusion that this narrative of nature's transformation creates landscape as a concept grounded in textual and literary conventions, corresponding to our case – shaped by the texts of the Roman Catholic Church and European literary traditions – a “way of seeing” (*Denis Cosgrove*) determined by a cultural paradigm. Any such landscape is a symbolic mental construct with a socially and hierarchically organised structure. In the political rhetoric of the Roman Curia's texts and in the narrative of nature's transformation, the image of the *locus amoenus* plays a special role, constituting the sacred landscape of Livonia as a symbolic and liturgical reality.

The literary stylisations of Livonian nature and the devices of metalanguage, crafted in accordance with the concept of the *locus amoenus*, in the texts of the Papal Curia are drawn from the repertoire of biblical motifs, examples of 12th–13th-century letter-writing, and models from homiletic, patristic, and liturgical texts. *Locus amoenus* was a literary motif formed within the ancient textual tradition that retained its exemplary function in the Middle Ages and, by following it, one could obtain a different staging of reality – the natural environment – as a stage for social communication. The revisions proposed by texts from the Papal Curia in the early 13th century altered the narrative paradigm established by the *locus amoenus* in classical literature: while in the classical literary tradition a “lovely place” is untouched by human activity and its “creator” is “nature,” the medieval Christian literary tradition and the Roman Curia's interpretation lead us to see that it is created by God and his helpers, who transform the primeval (wild). These literary textual depictions, composed, for example, by the Roman Curia, undeniably possess stylistic and narrative elegance.

In the letters composed at the Papal Curia, the vocabulary used to describe the *locus amoenus* reveals that it was borrowed primarily from the Vulgate, partly imitating the stylistic expressions found in its texts. Furthermore, this process of imitation followed a similar pattern to that used by poets in the 12th–13th centuries, who created images and motifs by imitating the poetic models of Virgil and Ovid. In the medieval literary and rhetorical tradition, the *locus amoenus*, in which the nomenclature of this “object” – *res* and *proprietas* – took on different characteristics, and, by replacing Virgil's bucolic “landscapes” and metaphors of “lovely places” with biblical motifs and lexical meanings, thus underwent a radical shift in understanding.

In the texts of the Curia of Popes Innocent III and Honorius III from around 1199/1200 to 1225/1226, the emerging Livonia was conceptualised as a sacred landscape through the use of biblical and homiletic-liturgical poetic devices. This “landscape” possesses specific yet generally typical characteristics: this Livonian “landscape” is imagined and metaphysical; its initial “topography” contains no concrete, named geographical features; only gradually, beginning around 1208, we see individual places (*loci*) within the Roman perspective as stages for biblically stylised events of baptism or martyrdom. In this sense, texts from the Roman Curia, serving as models for the narrative of Livonia's sacred landscapes and *loci amoeni*, were emulated in the chancellery of the Bishop of Riga from around the beginning of the 1230s.

An analysis of the corpus of sources, conducted in accordance with the research objective outlined in this article, reveals that the *loci amoeni* of Livonia were and could have been “tools” of social inclusion and collective remembrance that were textual and performative, and thus primarily based on liturgical rituals and the practice of reading/recitation, serving as sites for the anchoring of collective memory and the representation of identities. Such sites were the documentary and liturgical texts created by the Roman Curia and imitated and produced by the Riga Cathedral Chapter, within the context of which the origins of the *Chronicon Livoniae* can also be viewed.

Medieval authors at the Roman Curia or the Riga Cathedral Chapter recognised that the narratives of Livonia's sacred landscapes and *loci amoeni* served functions of social control and influence over choice and action, particularly in the context of Christian missionary work and the process of legitimising secular authority. Nature and its transformation in symbolic communication, by incorporating it into the Christian model of environmental perception, served as a means to harmonise a social environment fragmented by otherness and conflicting interests – a theme echoed in the biblical and historical-epic literary genre's depiction of people or wild beasts who, contrary to their instincts and nature, quench their thirst at the only spring.

The range of symbols and imagery, as evidenced by the known textual examples produced by the Curia, does not appear to have been particularly broad: it characterises several typical textual situations that employ allegories of the transformation of the natural landscape. Their use in the context of documentary language demonstrates changes in nature, yet their allegorical message points to anticipated, imagined, and purposefully implemented changes in social and political relations, which would result in the conversion of specific individuals to the Roman Latin Christian religion and their integration into an institutional network of relations with the Roman Latin Church.

The rhetoric of Livonia's sacred environments and landscapes, as sanctified by the Papal Curia, was employed and adapted to the specific communicative context. This rhetoric and these images possess their own aesthetic and liturgical style; they invite and persuade, recall the forgotten, and reawaken the past, making possible an imagined return to the origins of Livonia's creation – a narrative that, in terms of genre, draws close to the story of the beginning.

An analysis of the textual sources used in this article leads to the conclusion that the rhetorical figure *loci amoeni* shaped the perception of Livonia's sacred landscape in the first half of the 13th century. The perception of nature expressed in the texts of this period is shaped by images constructed through rhetoric and language. The metaphoric and allegorical narrative revealed both the imagined and real places of Livonia, as well as the historical dimension of the interaction between nature and people within the landscape.

JAN PLATER'S DIPLOMATIC MISSION IN LIVONIA IN 1710–1716

Mindaugas Šapoka

 0000-0002-9776-5290

This article explores the largely overlooked diplomatic mission of Jan Plater (1676–1757), an envoy of the Grand Duchy of Lithuania to Riga and Livonia in 1710–1716. It examines the negotiations with tsarist Russian authorities within the context of the complex and unstable political situation. Plater's mission highlights the diplomatic limitations of the Polish Lithuanian Commonwealth and its efforts to navigate the crisis during the Great Northern War (1700–1721). The article addresses whether individual missions, not formally dispatched by the Sejm of the Commonwealth, could have been an effective means of addressing the diplomatic crisis that affected Poland and Lithuania in the early 18th century.

Keywords: Jan Wilhelm Plater, Grand Duchy of Lithuania, Great Northern War, diplomatic history, Livonia

Introduction

At the beginning of the 18th century, the Polish–Lithuanian Commonwealth (the Republic) experienced a crisis in diplomacy. The nature of diplomatic legations to other countries underwent a change. If earlier diplomatic missions were short-term, now the necessity arose to maintain permanent diplomatic legations, which would provide information about projects, plans, treaties, etc. devised by friends and enemies alike. The diplomatic service of Poland–Lithuania found it very difficult to adapt to the changed trends. If in the majority of European states decisions regarding foreign affairs would rest exclusively with the ruler or a narrow circle of his trusted advisers, then in the Republic it was only the Sejm that could decide on foreign policy. Indeed, this central organ of state life convened rarely

in the early 18th century, and there was no guarantee that the meetings would end successfully. It comes as little surprise that much of the Republic's foreign affairs were handled by diplomats from Saxony, whose elector also happened to be the Polish king. Augustus II, as the elector of Saxony, had sufficient financial resources at his disposal to be able to quickly and effectively solve foreign policy problems.¹

Nonetheless, the Republic was a unique state. It had its emergency mechanisms that would allow finding recourse in seemingly impossible situations. Given the paralytic state of the Sejm, its functions in the foreign policy field were taken over by the *Senatus Consilium*.² Even while Augustus II showed absolutely no concern for the Commonwealth's diplomatic service, around 30 diplomatic legations were sent out to various states between 1697–1720.³ Some diplomatic functions would be assumed by confederations.⁴ During the Great Northern War, the role of Poland's and Lithuania's grand hetmans increased. With the paralysis of the Sejm persisting for years, many diplomatic relations, especially with Russia, were transferred over to the hetmans, who held control of the military in their hands.⁵

When Augustus II invaded Livonia⁶ in 1700 with his Saxon army, no one could have imagined that the war would last for 21 years. Augustus II, elected King of Poland in 1697 and hereditary Duke of Saxony, hoped to conquer Livonia, but neither the Polish nor the Lithuanian political elites supported this war. The Saxon army was defeated by the Swedes, who invaded Poland and deposed Augustus II. However, part of the nobility disapproved of the Swedish actions and, in 1704, formed a Polish–Russian alliance against Sweden, under which Livonia was to be granted to the Polish–Lithuanian Commonwealth. After 1709, when the Russian army defeated the Swedes, Augustus II returned to the throne, but Livonia remained occupied by Russia. The tsar had no intention of returning this territory either to the king – who had started the war over it – or to

1 Gierowski 1966, 369–379.

2 The meeting of senators. Such meetings could be convened by the king at any time. It had a function as an executive body to take necessary decisions between the Sejm sessions.

3 Gierowski 1966, 379.

4 Ibidem, 389. Confederations, or noble leagues, were regarded as an alternative and legitimate form of government that could be formed at any time by the nobility in response to internal or external crises.

5 Link-Lenczowski 1980, 197.

6 In this article the term 'Livonia' refers to the Swedish Livonia, which constituted the southern part of modern Estonia and the northern part of modern Latvia (Vidzeme).

the Commonwealth, to which the territory had been promised in the treaty of 1704. From that time until 1721, both the king and the Sejm or the senators of the Commonwealth made various attempts sometimes acting at cross-purposes and even undermining one another to regain Livonia, but without success. One such attempt was the mission of the *wojski* of Polish Livonia⁷ Jan Plater,⁸ which is the subject of this article.

This mission was a reflection of the Republic's diplomatic limitations and an attempt to experiment with overcoming them. Little is known about Jan Plater and his diplomatic mission. The Polish bibliographic dictionary contains Jan Plater's biography that mentions that in 1712, he was sent as the Lithuanians' envoy to the Muscovite army and the tsar. Plater's mission was one of the measures Augustus II took to increase pressure on Peter I of Russia, in the expectation that the latter would return the occupied Livonia to the Republic. In 1714, Plater was already sending reports to the court of Augustus II, urging the evacuation of the Saxon army from the Republic – that is, he was working against the king's policy.⁹ Another historian, Józef Andrzej Gierowski, mentioned that in 1714, Plater began negotiations in Riga with Russian officials.¹⁰ These negotiations were the Russian attempt to win the support of Poland and Lithuania for the Russian cause, in case the king, as the elector of Saxony, decided to attack Russia in Livonia. The Russian wanted the Republic to oppose such plans of the king, and in return, the tsar would return Livonia to the Republic.

This article is dedicated to a diplomatic legation that has never been explored in historiography. Until now, the historiographic record has looked at the Polish–Lithuanian diplomatic service from the positions of a centralised state. The country has most often been criticised for its inability to create an effective diplomatic service. Effective has largely been equalled to centralised. Nonetheless, one needs to pay attention to the fact that the diplomatic service's dependence on the sejms and sejmiks was the main goal of nobility, not the centralisation of this function. That is why this article will analyse whether individual diplomatic missions that did not have the mandate of the Sejm could have been an effective means of solving the diplomatic crisis that unravelled in Poland and Lithuania in the early 18th century. The descriptive and critical source analysis research methods are

7 *Wojski* was a titular office. Polish Livonia was a palatinate in the Polish–Lithuanian Commonwealth (Latgale). This should not be confused with the Swedish Livonia.

8 The hero of this article hardly used his second name Wilhelm. Hardly any document in which he identified himself as Jan Wilhelm Plater exists. He signed all his documents as Jan Plater.

9 Link-Lenczowski 1981, 661.

10 Gierowski 1965, 103.

applied in this article. The article is based on hitherto unutilised archival materials from Lithuania, Latvia, Poland, and Russia.

The dispatch of the mission

In order to understand the nature of Plater's mission, one must look at several similar diplomatic missions in the late 17th – early 18th centuries. On the eve of the Great Northern War, the Troki land deputy judge Jan Bokiej was sent to Russia. This mission was organised by Augustus II, the newly elected king of Poland. Bokiej was meant to ask Russia's officials (at the time there was no tsar in Russia) to send the Russian army into Lithuania, where it was to help overcome opponents of the election of Augustus II. The then Lithuanian field hetman, Józef Bogusław Słuszka,¹¹ was the only official from Lithuania who participated in organising this mission. The precedent of this envoy's appointment was exploited by the so-called Republican faction that had become established in Lithuania at the end of 1700. From the start of 1702, it had its representative in Moscow – the Vilnius canon Krzysztof Białozor. This mission was approved by Augustus II, but one of the Republican leaders, Lithuanian field hetman Hrehory Ogiński, contributed most to this envoy's dispatch. He wrote a letter to the tsar announcing Białozor's arrival. Later, the king distanced himself from the envoy, and the Russian side strictly demanded the envoy be sent credentials with the signatures of the Lithuanian senators. Białozor returned to Lithuania at the start of 1703 where, at the congress of the Lithuanian nobility held in March, he was again appointed as one of several envoys to the Russian tsar. He was also present at the camp of Peter I for the 1704 negotiations on the Treaty of Narva.¹² These missions showed that the private matters of Lithuania's ministers and officials with Russia could be handled without envoys appointed by the Sejm. Russia's officials were inclined to agree to such relations if they saw them as beneficial.

As in the cases of Bokiej and Białozor, it was a Lithuanian hetman who played a major role in Plater's dispatch. Appointed as Lithuanian grand hetman in October 1709, Ludwik Konstanty Pociąg sent Stefan Staniewicz, Lithuanian army officer, to the Russian military camp near Riga. He was probably referred

11 Sliesoriūnas 2004, 57–68.

12 Koroliuk 1954, 243–249, 255, 316, 332.

to as ‘military representative’ in Pocij’s letter to the tsar.¹³ In July 1710, the envoy was still at the camp and provided information about the siege of Riga. In one of the letters, he was called “the representative at the court of His Majesty the Tsar”.¹⁴ Later on, no other data about Staniewicz’s activities exists.

Jan Plater turns up in historical sources in April 1710, that is, while Staniewicz was still in Livonia. There is no doubt that before the Russian military occupied Riga, Plater was already residing at the Russian military camp or nearby. In a letter written in April 1710 from Jelgava to one of Kazimierz Jan Sapieha’s sons, Plater referred to himself as “the representative of districts to the allied leadership”.¹⁵ No accurate historical sources that could help reveal the circumstances behind Plater’s dispatch could be found. Nonetheless, the sources mentioned above would suggest that Plater’s dispatch could have been the personal initiative of the Lithuanian grand hetman Pocij, and later on Plater could have received wider authorisations.

It is likely that such authorisations could have been granted by the Supreme Tribunal of Lithuania, whose marshal at the time was the hetman’s younger brother, Kazimierz Pocij. In October 1711, Kazimierz Pocij appealed to the tsar in a letter asking him to withdraw the Russian army from Lithuania. Plater was meant to explain this in more detail in person to the tsar.¹⁶ At the meeting of the Samogitian sejmik, on 10 September 1711, the local nobility allocated 300 thalers from the 16 zloty hearth tax levied by the 1710 Council of Warsaw to Jan Plater, because he “does a lot for the Duchy of Samogitia and facilitates many of our interests”.¹⁷ There is no evidence whether a meeting between Plater and the tsar ever took place. On 24 November 1711, the tsar arrived in Memel on his way back from Saxony, reaching Jelgava on 27 November and Riga on 29 November, where he remained until 18 December.¹⁸

13 L. Pocij to Peter I [in Russian], 23.12.1709. *Pis'ma i bumagi Imperatora Petra Velikogo*. Tom 9, vypusk 2 (1952). Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, pp. 1302–1303.

14 J. K. Biegański to K. S. Radziwiłł [in Polish], 30.7.1710. Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów (hereinafter: AGAD AR), 723, fol. 8–10.

15 J. Plater to Sapieha, 13.4.1710. Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej, sygn. 940 (pages without numbers).

16 K. Pocij to Peter I [in Polish], 27.10.1711. Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov (hereinafter: RGADA), 79–1–1711, no. 7, fol. 7.

17 Samogitia’s decision [in Polish], 10.9.1710. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senieji aktai (hereinafter: LVIA SA), b. 14503, fol. 663.

18 Gistoriia Sveiskoi voiny (podennaia zapiska Petra Velikogo). Vypusk 1. Sost. T. S. Maikova. Moskva: Krug, 2004, p. 377.

During the course of his mission, Plater spent most of his time in Riga or nearby. The city of Riga was chosen for this mission for political, geographical, and economic reasons. Even though, when the Russian army occupied Riga, active hostilities of the Great Northern War moved from Livonia and Estonia to Swedish Pomerania, the Russian tsar still placed particular importance on Riga's fortress. A garrison of 10–20 thousand Russian soldiers was located in the city, which acted as a communications centre between the Russian court and Swedish Pomerania. The Riga port was very important economically to Lithuania, as along with Königsberg, it was the most significant point of export for agricultural production grown on Lithuanian farms. Finally, Riga was the capital of Livonia, and according to the 1704 Treaty of Narva between the Republic and Russia, this territory was to become part of Poland–Lithuania as war booty. There is no doubt that the importance of the city of Riga was an essential factor in choosing the envoy's personality. As a noble from the Polish Livonia, which belonged to the Republic and lay next to Riga and the Duchy of Courland, Jan Plater was an excellent candidate for the mission.

Plater delivered the first known memorial to Russia's officials at the end of November or early in December, as he only received a reply from these officials on 14 December 1711, that is, at the time when the tsar was in Riga. The preamble to the memorial states that Plater was authorised by the Grand Duchy of Lithuania to submit requests and receive responses in writing. Incidentally, it was not detailed who in Lithuania had granted him these authorisations. Plater requested that the Russian army would not occupy winter quarters in Lithuania, and that it would not take livestock or horses as the land had already been severely ravaged. It was also requested that the occupied fortresses, including Riga, be returned to the Republic. Plater promised that if this were to happen, the Republic would provide the garrison at the Riga fortress with six thousand infantry. It was also requested to guarantee the safety of postal transport to Riga, and to grant the tsar's assistance in resolving Lithuania's merchants' disputes with the city of Riga. Finally, Plater expressed his wish to receive maintenance of the sort that is due to an official envoy of the Republic (i.e., as for one who had been dispatched by the Sejm). In its response, the Russian side stated that no Russian armed forces were in Lithuania. An admission was made that small units were positioned in the Duchy of Courland, who were monitoring the Baltic Sea coastline for a potential Swedish landing. Regarding the complaints of Lithuania's merchants, the response was that an instruction had been given to the tsar's representative to investigate this problem together with Plater. Regarding the return of Riga, reference was made to the response that had been given to the Lithuanian grand marshal Marcján Wołłowicz at the start of the year in Moscow.

It was repeated that Russia could not return Livonia or Riga at present because the Commonwealth was not capable of defending them. The question of the funding of Plater's personal expenses in Riga was subtly left unaddressed. The Russians only promised to help in the transfer of the envoy's letters. Plater's memorial contained one more point regarding the journeys of Russian envoys to the Commonwealth. He naively believed that such travel would be discussed and coordinated through him, while he would write out travel permits – passports. In its response, the Russian side ignored this request.¹⁹ Furthermore, the response to Plater did not bear any official's signature. This kind of behaviour on Russia's side makes one think that the Russian administration must not have wanted to cooperate with Plater, yet nor could they drive him out lest they anger the Lithuanians who were disillusioned with the Russian depredations in Lithuania. It appears that Plater also understood that he needed some kind of document, an authorisation, that would force the Russian government to take his requests more seriously. The Lithuanians soon arranged such documents for Plater.

Credentials and an official set of instructions from the Grand Duchy of Lithuania were given to Plater at the end of February 1712. All of the Grand Duchy of Lithuania's elite, including the main ministers, officials, and district representatives, gathered in Vilnius in early 1712, where the sittings of the Fiscal and Supreme Tribunals took place.²⁰ Plater's credentials are dated 27 February 1712, i.e. immediately after the end of the Fiscal Tribunal (22 February). This document testified that he was being dispatched to the Russian tsar by the senators and ministers of the Grand Duchy of Lithuania. The main goal of his mission was to inform the tsar of the immeasurable damages inflicted by the Russian army. Plater was meant to request that the tsar, in keeping with the conditions of the alliance and his previous promises, would withdraw his army from the Republic and the Duchy of Courland, and would carry out other conditions outlined in the Treaty of Narva. Remuneration for Plater's expenses during this mission were also foreseen in his credentials. He was allowed to collect a sum of 1000 thalers from Lithuania's merchants trading in Riga. The inclusion of remuneration in an official document intended for the Russian government is odd, but the Treaty of Perpetual Peace signed between the Republic and Russia

19 J. Plater's memorial and answer delivered to him [in Russian] 14.12.1711. *Pis'ma i bumagi Imperatora Petra Velikogo* (1964). Tom 11, vypusk 2. Moskva: Nauka, pp. 270–274. Manuscript original: Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (hereinafter: LMAVB), f. 198, b. 28, fol. 1–2.

20 Šapoka 2018, 112.

in 1686 guaranteed mutual maintenance for diplomatic envoys at the receiving side's expense.²¹

Plater was not an "official" envoy dispatched by the Sejm, which is why the inclusion of this point in an official document must have meant that the Russian administration in Riga was expected to cooperate in collecting the money.²² Plater's credentials were signed by the most important Lithuanian senators of the day: Vilnius bishop Konstanty Brzostowski, Samogitian bishop Jan Zgierski, Smolensk bishop Aleksander Horain, Lithuanian grand marshal Marcján Wołłowicz, Lithuanian grand chancellor Karol Radziwiłł, Lithuanian treasurer Michał Kociełł, Mińsk palatine Krzysztof Zienowicz, Witebsk castellan Marcin Ogiński, Lithuanian great hetman Ludwik Pociiej, and Lithuanian field hetman Stanisław Denhoff.²³ The instructions issued to Plater, dated 27 February 1712, contained only one point – to request for the Russian army to be sent out of both the Commonwealth and the Duchy of Courland and for the cessation of any sort of contributions to the Russian army.²⁴ A letter from the marshal of the Sandomierz Confederation, Lithuanian field hetman Stanisław Denhoff, was attached to all these documents.²⁵ This must have been done to allay any doubts the Russians may have had regarding the legality of Plater's mission and to create the impression that Plater was functioning as an envoy of the senators of the Grand Duchy of Lithuania and the Sandomierz confederates.²⁶

The mention of the Lithuanian merchants and Plater's remuneration demands greater attention. From the documents at hand, it is evident that his diplomatic mission had both a political and a trading aspect. When the Swedes controlled Riga, they had exploited the monopolistic situation of the Riga port for a long time, thereby unfairly treating Lithuania's merchants, who had no choice but to use the Riga port for exporting their goods. A 6 percent tax, imposed by the city, had to be paid on all exportable goods, which was too large in the Lithuanian

21 *Volumina legum Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego*. T. 6. St. Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860, p. 81.

22 In fact, Plater later asked Golovkin to order the Riga commandant Gen. Iakov Polonsk to collect the money for Plater. J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 27.04.1712. RGADA 79–1–1712, no. 31, fol. 12–15. As we see from Plater's other letter, general Polonskii refused to do this, saying it would harm the merchants, J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 07.06.1712. Ibidem, fol. 22–23.

23 J. Plater's credentials [in Russian], 27.02.1712. Ibidem, fol. 7–8.

24 J. Plater's instruction [in Russian], 27.02.1712. Ibidem, fol. 9–11.

25 The Sandomierz Confederation was established in 1704; it supported Augustus II and a military union with Russia.

26 S. Denhoff to G. Golovkin [in Polish], 07.03.1712. RGADA 79–1–1712, no. 10, fol. 1.

merchants' opinion. When the Russian army occupied Riga, Lithuania's merchants had grounds to expect that the Russian officials would be more lenient towards them. To this end, eight Lithuanian merchants made a promise to Plater in writing. The merchants stated that if Plater were to succeed in negotiating better conditions for the Lithuanian merchants to operate in Riga, that same year, given favourable conditions, they would pay Plater 1000 thalers. If trade proved to be poor, they would pay him 500 thalers that year and 500 the following year. If Plater were to succeed in recuperating what the city of Riga had collected from Lithuania's merchants over all those years, he would be able to keep that money as recompense.²⁷

Yet getting redress for previous grievances proved to be an insurmountable task for Plater, who had presented his claims in Riga well before the undertaking of the Lithuanian merchants. All of Plater's accusations were dismissed as unfounded by Riga's officials, who were particularly angered by the accusation regarding the unjust use of scales for Lithuanian goods. Plater was told that he could not know how the weighing process was carried out, because no one had ever seen him at the scales (where anyone could make claims about the unjust usage); therefore, his accusations were declared to be unfounded and slanderous.²⁸

These documents in hand, Plater intended to go to Saint Petersburg, but the major movement of the Russian army to Pomerania via Lithuania forced him to make a detour to Courland. Plater stopped at Jelgava so as to make a register of the damages inflicted by the Russians, which could be handed in to the tsar. To this end, Plater approached the Russian chancellor Gavriil Golovkin, asking him to cease all harm. He wrote that the tsar's generals were acting self-willingly in Lithuania and that he could not believe that this was happening with the tsar's knowledge.²⁹ There are in fact many historical documents about the Russian march. They raised large contributions from Lithuanian estates they encountered along the way. The army group commanded by Repnin marched from Smolensk towards Mińsk. Before commencing their march, an avant-garde of

27 Assignment of Lithuanian merchants to J. Plater [in Polish], undated. LMAVB, f. 198, b. 28, fol. 3.

28 Documents regarding Plater's accusations [in German], 1711–1712. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs (hereinafter: LNA-LVVA), PA-67–31–404.

29 "Prosi tedy Księstwo Litt. i ichm. pp. ministrowie aby wojska auksiliarne które odpoczywając całą zimę w państwach naszych bawią się z Litwy, Kurlandii i innych Rzptej granic bez zabierania koni, agrawacji i innych akcji co zwykły żołnierz czyni za przelozieniem tego wszytkiego wm. pana u najj. cara jm. przeciwko nieprzyjacielowi wyniść chcieli", J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 02.04.1712. RGADA 79–1–1712, no. 31, fol. 1–2.

1500 soldiers was sent into Lithuania who were meant to prepare food and fodder stockpiles. Orders were given to take 1 barrel of flour, 4 *garcy* of grains, 1 *garcy* of salt, and 1 barrel of oats from each hearth in Vilnius, Mińsk, Oszmiana, Orsza, Wiłkomierz, and Rzeczyca districts and the Slutsk principality. Due to their greater distance, hearths of Wiłkomierz, Orsza, and Rzeczyca had to provide a barrel of oats instead of hay, as it was impractical and difficult to transport hay for longer distances. Meanwhile, households in Mińsk and Oszmiana districts had to provide hay instead of oats.³⁰

During the march, the Russian army encountered serious problems as no one wanted to hand over the food and fodder they demanded.³¹ Upon reaching Grodno, the Russian army was in a very difficult state. They could not take food or fodder by force because the spring melt had begun and it was not possible to send out groups of soldiers to execute these tasks. A solution was found by expropriating the ships that had stopped in Grodno, belonging to the Lithuanian nobility, which were filled with grain and headed for Königsberg. This caused outrage, and hence, compensation had to be paid.³² Another one of Plater's requests addressed to Golovkin was to give orders to the governor of Riga that the Republic's merchants would not be harmed in Riga and that Russian soldiers would cease robbing merchants' ships near Witebsk, Połock, and Dyneburg (Daugavpils). Plater ended his letter stating that the Republic was so devastated that the local population had nothing left for their own survival and only desired the end of war.³³

Plater mailed his instructions to Golovkin, as well as a copy of the credentials and also Denhoff's letter. Plater wanted to give the original credentials to the Russian chancellor in Riga in person.³⁴ This letter was sent by a courier to the commandant of the Riga fortress, Iakov Polonskii, who was asked to send the letter on to Saint Petersburg as quickly as possible. By the end of April, no response had been received from the tsar's officials yet, which is why Plater decided to go to Riga himself to facilitate a more rapid correspondence with Saint Petersburg.³⁵ Plater was most definitely in Riga on 25 May. That day he

30 I. Repnin to Peter I [in Russian], 23.02.1712. *Pis'ma i bumagi Imperatora Petra Velikogo*. Tom 12, vypusk 1. Moskva: Nauka, 1975, pp. 323–323.

31 I. Repnin to Peter I [in Russian], 01.04.1712. *Ibidem*, p. 377.

32 I. Repnin to Peter I [in Russian], 28.04.1712. *Ibidem*, pp. 411–412.

33 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 02.04.1712. RGADA 79–1–1712, no. 31, fol. 1–2.

34 *Ibidem*.

35 “Ja dla prętszej korespondencji dworu naszego i ministrów przeniosę się do Rygi abym mógł z najjaśn. carem jm. w naszych Rzptej kolligackich interessach przez wm. pana dobr. naszego korespondować”, J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 27.04.1712. *Ibidem*, fol. 12–15.

received Golovkin's response, dated 16 May from Saint Petersburg, to his first letter. The tsar's chancellor replied in a laconic fashion to all of the requests. It was explained to Plater that there was no need for him to go to Saint Petersburg because the tsar would soon arrive in Riga and would henceforth respond to Plater's instructions.³⁶

There is no data about Plater's activities in the second half of 1712. He could have left Riga and returned to Lithuania briefly.³⁷ It is known that Peter I arrived in Riga on the eve of the third anniversary of the Battle of Poltava (8 July) where he received a pompastic reception from the officials and burghers present. A large banquet was organised to mark the occasion of the Battle of Poltava attended by "all the envoys, ministers, Count Golovkin and Löwenwolde, as well as Major General Polonskii with the headquarters officers; the captains of foreign trading ships also dined with them".³⁸ If Plater had been in Riga then, he must have certainly participated in this event. Nonetheless, there is no documentary evidence to confirm this. From Plater's later letter one may gather that during this visit, he had met with Golovkin (who arrived in Riga together with the tsar) over dinner with the Russian official Gerhard Johann Löwenwolde. During this dinner, the conversation turned to foreign policy. In the conversation, Plater tried to convince the tsar's officials that the king of Prussia was not a friend of either the Republic or Russia.³⁹

Plater expressed his opinion that Russia should side with the Republic rather than with the king of Prussia.⁴⁰ Even though this would indicate Plater's insightfulness and understanding of the danger Poland–Lithuania would face if Brandenburg–Prussia and Russia were to side with one another, it was nevertheless a very naive attempt to change the Russian policy. In fact, rivalry between Russia and Sweden over the support of Brandenburg–Prussia had been ongoing ever since the start of the Great Northern War. Regardless of the friendly pact reached in October 1709 – according to which Frederick I of Prussia promised

36 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 07.06.1712. Ibidem, fol. 22–23; G. Golovkin to J. Plater [in Polish], 15.05.1712. LMAVB, f. 198, b. 38.

37 Nikolaj Bantysh-Kamenskii indicates that Plater arrived in Russia on 12 June (old style), see Bantysh-Kamenskii 1898, 205.

38 *Pokhodnyi zhurnal 1712 goda*. Pod red. i s primech. A. F. Bychkova. Sankt Petersburg 1854, p. 17.

39 "[...] jak mówilem wm. dzwi. na obiedzie u jm. pana Lewenwolda że on nie jest życzliwy carowi jm. ani Rzptej której jest wasalus podług opisów swoich antecessorów", J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 13.06.1713. RGADA 79–1–1713, no. 17, fol. 10.

40 "[...] trzeba najj. carowi jm. jako naszemu koligackiemu monarsze w tym szkody nam podług zawartego sojuszu nieczynić i życzliwych sobie nieodstępować", ibidem.

not to allow the Swedish army pass from Pomerania into the Republic, and where Peter I was obligated to occupy Elbląg where the Swedish garrison was still stationed – Brandenburg–Prussia's unwillingness to unequivocally side with one of the warring camps persisted. Only from 1713, when Frederick William I began to rule Brandenburg–Prussia, did this state change its foreign policy course. Russia's aim was to engage Brandenburg–Prussia in a war against Sweden, and the Republic's interests were of no concern to them.⁴¹

Political intrigues

The Sejm of the Polish–Lithuanian Commonwealth that had convened at the start of 1713 dissolved on 21 February, while by 5 April Plater had once again undoubtedly returned to Riga. In the city, Plater sent a new memorial to the Russian chancellor, Golovkin, in Saint Petersburg. The preamble to this memorial stated that Plater was authorised to present the document in the names of both the Grand Duchy of Lithuania and Augustus II. Plater stated that the king had ordered him to go to Riga, from where he could announce news and developments to the tsar. For this purpose, the Russian administration was being asked to provide horses and couriers to facilitate sending such letters. Plater requested an answer to his earlier requests for Courland to be relieved of contributions to the benefit of the Russian duchess. Anna, the daughter of Ivan, step-brother of Peter I, had married Frederick William, the heir to the Duchy of Courland, in 1710. Frederick hoped to become the regent of Livonia, then ruled by Russia, so he, in effect, agreed with all the conditions of this marital contract. Soon after marrying, the groom passed away, and the governance of the Duchy of Courland was *de facto* taken over by Duchess Anna.

In mid-1712, Peter I appointed the special commissar Piotr Bestuzhev-Riumin, who was meant to forcibly collect 40 thousand rubles annually due to Anna according to the marital contract.⁴² He diligently carried out this order, which led to strong discontent among the local nobility and Ferdinand, the *de facto* duke of Courland living in Gdansk, the uncle of the deceased Frederick William. In 1713, Peter I temporarily suspended this order, but offences by the Russian army's continued. In addition to this, Plater again requested solving the unfair treatment of Lithuania's merchants by the city of Riga, or to refer

41 Šapoka 2021, 165–166.

42 *Russkii biograficheskii slovar'*. T. 2: Aleksinskii – Bestuzhev-Riumin. St.-Petersburg: tip. Glavnogo upr. udelov, 1900, pp. 787–788.

a person with whom this matter could be discussed. There was also a request to relieve two Riga burghers of the duty to accommodate the Russian army, as the first would house arriving Poles and hold a Catholic mass there, while Plater was staying with the second.⁴³

In early June, Plater wrote another letter to Golovkin. In this letter, the envoy reiterated that he was still awaiting an official response to his memorial and repeated the request regarding the unfair treatment of the Lithuanian merchants in Riga. Plater ended his letter with the statement that the Commonwealth wished to preserve the union with the tsar, yet also wanted the tsar to keep his promises.⁴⁴ The repeated request for a response to his earlier enquiries shows that his petitions were ignored by the Russian administration. This is also confirmed in Golovkin's letter to Plater, from Saint Petersburg, in early June. In it, the Russian chancellor claimed that he could not respond to Plater's earlier requests on account of being preoccupied with other tasks. Regarding Courland, Golovkin limited himself to replying that the tsar had already written an answer concerning this in his letter to Augustus II. It was also said that no Russian soldiers remained in Courland, except for several hundred dragoons that had been sent there to secure the tsar's safe passage.⁴⁵ In replying to Golovkin's letter, Plater repeated that the city of Riga continued its unfair treatment of the Lithuanian merchants. In his letter, Plater added a new request to release all the inhabitants of the Republic who had been arrested and transported to Russia during the war. Plater also informed Golovkin that he was leaving Riga for Szatejki, a manor close to Memel, so that he could receive letters from the Republic sooner.⁴⁶ At the end of June, Golovkin finally informed Plater of the start of action taken concerning the Lithuanian merchants in Riga by order of the tsar. Golovkin wrote that he passed on the tsar's orders to president Isaev to cease all unfair treatment of the merchants.⁴⁷

In the second half of 1713, Plater gradually became involved in the political games played by the grand hetman Ludwik Pociej. In his letter written at the end of August 1713 from Memel, Plater listed a whole swathe of recommendations

43 J. Plater's memorial [in Polish], 05.04.1713. RGADA 79-1-1713, no. 17, fol. 1. This memorial mentions that the king entrusted Plater with several letters to Russian officials, which indicates that Plater's mission had received the approval of the king. The memorial was signed by Plater as "Jan Plater rezydent Rzptej Polskiej i W. Ks. L.". Plater later would return to the signature "rezydent W. Ks. L." which he had used previously, see J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 25.09.1714. RGADA 79-1-1714, no. 10, fol. 9.

44 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 06.06.1713. RGADA 79-1-1713, no. 17, fol. 6-7.

45 G. Golovkin to J. Plater [in Russian], 02.06.1713. Ibidem, fol. 4a.

46 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 13.06.1713. Ibidem, fol. 9-10.

47 G. Golovkin to J. Plater [in Russian], 30.06.1713. Ibidem, fol. 11.

to Golovkin. First of all, the tsar was to write a letter to Augustus II warning him that the king's excessive kindness was, in fact, to his own detriment. It appeared that the king had decided to remove Pociiej from the grand hetmanship of Lithuania and wished to appoint Jan Kazimierz Sapieha, the *starosta* of Bobruisk, to this position. The tsar ought to be interested in preserving Pociiej as he was friendly to Russia.⁴⁸ Golovkin was also warned that Sweden could want to make a separate peace with Russia. In such a case, Sweden together with the former supporters of Stanisław Leszczyński could enact a coup in Poland–Lithuania, and then with the help of the Turks start a new war against Russia.⁴⁹ Even though no direct evidence exists, there is little doubt that it was Pociiej himself who “whispered” these recommendations to Plater.

By the autumn of 1713, the Commonwealth faced the real threat of war against the Ottoman Empire. The Republic's nobility did not want to give contributions to the Russian army in 1712, but if the war against the Turks broke out, the Russians could aid. This sense of ambiguity – to criticise the Russians for their offences or to ask for their assistance – is a distinct characteristic in Plater's letters. In a letter written on 29 August, the envoy informed the Russian chancellor that an army of 60 thousand Turks together with the Swedish king and Stanisław Leszczyński were moving towards Poland.⁵⁰ The Polish and Lithuanian armies were ready, and the army of Saxony was also on its way to help. Plater also informed Golovkin that fodder and food were being prepared for the Russian army. The Turks, Plater continued, wanted to break the Alliance between the Commonwealth and Russia, and then, having forced the Poles into the alliance with them, attack Russia.⁵¹ Nonetheless, very soon it became apparent that the Turks were not inclined to go to war, and merely wanted to use this militant demonstration to test the position of Augustus II in the Republic. It was hoped that with the appearance of the Turkish army, the Poles and Lithuanians would revolt against Augustus II. Yet, this did not eventuate, and it was not Turkish soldiers who stepped into the Republic but envoys ready to negotiate a peace.

48 “[...] zbytnia dobroć najj. króla naszego i ufnosć barzo mu szkodzi, jako i teraz chce dwór nasz kontentować jm. pana Pociēja (życziwego Rzptej sobie i sojużkim interessom) innemi honorami a buławę chcą dać i mimo prawa, bo już jest wielkim marszałkiem bywszy marszałek pan Sapieha, panu starościu bobrujskiemu, niespodziewać się dobra jeśli od pana Pociēja odejdzie buława na co i dworowi wm. panów trzeba mieć konsideracją”, J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 27.08.1713. *Ibidem*, fol. 12.

49 *Ibidem*.

50 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 29.08.1713. RGADA 79–1–1713, no. 17, fol. 15.

51 *Ibidem*.

With the Turkish threat gone, the desire to maintain the upkeep of the Russian army evaporated like spring snow. Plater expressed his apprehensions that if 35,000 Russian troops marched through Lithuania, the Lithuanian troops would be destroyed, because they would be deprived of alimentation. Plater stressed, however, that the Lithuanians were not reluctant to provide food for their allies; they only feared that there would not be enough food for everyone.⁵²

Plater disappears from historical sources in late 1713. He reappears in mid-1714, at the height of the scandal of Pociiej's alleged conspiracy against Augustus II. A view has been established that the Lithuanian grand hetman was accused by the king's court for sending his envoys to the Russian tsar with a request to provide military assistance against the king. The Russian tsar was said to have agreed to satisfy this request.⁵³ Nonetheless, the latest research shows that this plan was a falsification intended to discredit Pociiej, while the tsar could not have offered any sort of assistance against Augustus II because the removal of the Polish king would not have benefited the tsar.⁵⁴

Nonetheless, it is certain that Pociiej had sent his envoys to the tsar. It was Plater who helped the hetman's envoys to obtain an audience with the tsar in Saint Petersburg at the end of March 1714. On 25 March, Plater presented the tsar's administration with yet another memorial with the same demands that were outlined in June 1713: the repeated request that Riga should cease unfair treatment of the Lithuanian merchants and that all captives from Lithuania should be released. Plater added a third point to these two; he requested that the noble of the Grand Duchy of Lithuania, Sokoliński, who had suffered at the hands of the Russian army and the Kalmyks, should be paid compensation (the damages were valued at 20 thousand thalers).⁵⁵ The inclusion of a private individual's request is not surprising because it was commonplace among the nobility to bring their private matters to the fore, while pushing state affairs aside. Nonetheless, it seems like this request raised the ire of the Russian administration, which, even if it had not executed Plater's requests, had at least been polite enough to respond to his letters or had promised to enact certain requests. This time, the answer was that in the city of Riga, Lithuania's merchants were no longer suffering from the application of different mass measurements, and no other harm was forthcoming. The other two points received no explicit response. Instead, accusations were launched against Plater saying that it was the Lithuanians who were

52 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 09.09.1713. RGADA 79-1-1713, no. 17, fol. 19.

53 Gierowski 1965, 104-106.

54 Šapoka, Gerulaitienė 2021, 34-49.

55 J. Plater's memorial [in Polish], 25.03.1714. RGADA 79-1-1714, no. 10, fol. 1.

interfering in the trade of the Russian merchants by hindering their navigation along the Daugava River.⁵⁶

The memorial presented in March was Plater's final deed during his diplomatic mission. He spent another one or two months in Saint Petersburg and probably participated in the Russian navy's voyage into the Baltic Sea. Plater was no doubt made to feel flattered, while the Russian navy left a strong impression, since after this event Plater promised Golovkin to "assist the tsar in Stockholm".⁵⁷ By June, Plater had already returned to Riga and raised demands that the Troki palatine Kazimierz Ogiński be provided with a dinner table with meals for 12 people, as well as fodder for his horses, for as long as he was living in Riga. The governor in Riga asked the tsar whether he had to satisfy such demands. The tsar knew how to flatter the Lithuanian magnates: all of Plater's requests regarding Ogiński were confirmed, and orders were given to provide Ogiński's court with several horned livestock and some fowl each week, white and red wine and beer, and to ensure that the magnate would not be short of anything.⁵⁸

From the middle of 1714, Plater in effect functioned only in the capacity of passing on messages or news. He sent news from Russia to Poland and vice versa. Just how useful this function was to both the Polish court or the Russians is difficult to determine. The benefit was most probably minimal, as both sides had their own diplomats who were perfectly well informed. There exist several of Plater's letters, written in July and August of 1714 from Riga to Poland's chancellor Jan Szembek. Szembek was warned that the Russian court was suspicious of the Saxon army located in the Republic. Were they not preparing to take Livonia from the Russians by force? Plater urged to reject these plans, if they were indeed being made, because the tsar had tens of thousands of well-prepared men in his army, plus a strong navy. The king was urged to convene a Sejm as quickly as possible and dispatch an envoy to the tsar to negotiate Livonia's return to the Commonwealth.⁵⁹ In September 1714, Plater returned to Szatejki, where he wrote to Golovkin several more times, reminding him of the still, in Plater's mind, unresolved problem of the unfairness of Rigan officials towards

56 Response to J. Plater's memorial [in Russian], n. d. Ibidem, fol. 4–5.

57 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 25.09.1714. Ibidem, fol. 9. On 21 April 1714 Plater was still in Saint Petersburg. On that day he sent a letter, see copy of J. Plater's letter [in Polish], 21.04.1714. Archiwum Państwowe w Krakowie, Teki Sanguszkowie, sygn. 281/1, fol. 37.

58 Peter I to P. Golitsin [in Russian], 31.05.1714. *Sbornik materialov i statei po istorii Pribaltiiskogo kraia*. T. 1. Riga: Tipografia A. I. Lipinskago, 1876, p. 316.

59 J. Plater to J. Szembek [in Polish], 12.07.1714. MNK Biblioteka Czarotoryskich (hereinafter: BCzar), sygn. 468, fol. 199–204.

the Lithuanian merchants, and wished the tsar all the best in his conquests, adding certain news.⁶⁰

The end of the mission

The end of Plater's mission is veiled in as much secrecy as its start. There is no evidence to suggest when exactly Plater concluded his mission. In a letter written in July 1715, Plater was still referred to as the envoy to the tsar's court.⁶¹ Plater's final letter to the Polish chancellor Jan Szembek is dated 1 July 1715, from Szatejki.⁶² There is a letter by Plater to the tsar written on 7 August 1715.⁶³ In this letter Plater wrote that he had arrived in Memel with instructions to organise regular postal transport between the courts of the tsar and the king of Poland. The letter also gave news of military action near Stralsund and asked for the release of several individuals from Russian captivity. The main aim of this letter was probably the request to release the captives, while the news was merely a pretext to write the letter in the first place, as the tsar would have certainly had much better sources of information. In mid-1716, one of the letters mentions that Plater was "no longer in Riga".⁶⁴ Plater was present in Vilnius in April 1716, where a congress of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania took place and the Lithuanian Confederation was established.⁶⁵ Plater signed the Confederation Act.

During his mission, Plater also participated in other matters, such as the internal quarrels of the Lithuanian nobility and magnates over territories bordering Livonia. Incidentally, sources clearly point to just one such case, so it is difficult to say whether there were more. This dispute affected the Lithuanian chancellor Karol Stanisław Radziwiłł and one of the representatives of the Korff family. Radziwiłł had recognised Stanisław Leszczyński as the ruler, but after the Battle of Poltava, as did many Swedish supporters, he reconciled with Augustus II. The king held no grudges against Radziwiłł, as immediately after his return on 3 November 1709, he entrusted administration of the Rzeżyca

60 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 25.09.1714. RGADA 79-1-1714, no. 10, fol. 8-9; idem, 17.10.1714. Ibidem, fol. 10.

61 A. Trojanowski to J. Plater [in Polish], 09.07.1715. LVIA 1276-2-31, fol. 10.

62 J. Plater to J. Szembek [in Polish], 01.07.1715. BCzar, sygn. 470, fol. 1-3.

63 J. Plater to Peter I [in Polish], 07.08.1715. RGADA 79-1-1715, no. 24.

64 M. Butkiewicz to K. S. Radziwiłł [in Polish], 29.05.1716. AGAD AR V 1726, fol. 9.

65 News from Vilnius [in Polish], 05.04.1716. Biblioteka Jagiellońska, sygn. 101, fol. 192-194.

(Rēzekne) *starosty* to Radziwiłł after the death of Mikołaj Korff, the *skarbný* of Polish Livonia.⁶⁶ Nonetheless, Korff's successors were not keen to give up the *starosty*, and for several more years they continued the fight over its control. As one of the chancellor's servants noted, Radziwiłł had to write to Aleksandr Menshikov (who was the governor general of Riga in 1710–1713), asking him to protect the *starosty* from the Korff assaults. The chancellor was likewise advised to write to Plater, who had a good reputation with Menshikov.⁶⁷

Plater maintained correspondence with a rather wide circle of Polish and Lithuanian ministers and other prominent figures. Not all letters have survived, though. As the sources presented above show, his main addressee in Russia was this country's chancellor, Gavriil Golovkin. Plater also sent letters to the Polish chancellor Jan Szembek. There is no doubt that there would have also been correspondence with the Lithuanian grand hetman Ludwik Pocij. Plater also must have kept correspondence with the Polish hetmans.⁶⁸ Plater also maintained correspondence with the chancellor of the Duchy of Courland and the Duke of Courland Ferdinand. It seems that these men thought that Plater could help in the conflict with Russia's administration, which was collecting money for the upkeep of the widowed Duchess of Courland.⁶⁹ Plater also once sent across a letter from the Duke of Courland.⁷⁰ In 1713, Plater passed on the king's letters to the Riga commandant Iakov Polonskii and Piotr Bestuzhev-Ryumin.⁷¹ In 1713–1714, Plater sent on letters from the Troki palatine Kazimierz Ogiński, the Podole palatine Stefan Humiecki, the *starosta* of Bobruisk Jan Kazimierz Sapieha, and the letters of the secretary of the Russian embassy in the Republic, Piotr Golembowski.⁷²

During the first year of Plater's mission, communication with him was carried out via a specially arranged postal service between Riga and Vilnius.⁷³

66 *Metryka Litewska Księga Sigillat 1709–1719*. Oprac. A. Rachuba. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987, pp. 29, 203.

67 M. Butkiewicz to K. S. Radziwiłł [in Polish], 12.04.1711. AGAD AR V 1726, fol. 1–3. J. Plater maintained good relations with A. Menshikov many years after his mission, see J. Plater to A. Menshikov [in Polish], 22.12.1725. LMAVB, f. 198, b. 40.

68 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 27.04.1712. RGADA 79–1–1712, no. 31, fol. 12–15.

69 E. Sacken to J. Plater [in Polish], 20.10.1712. BCzar, sygn. 464, fol. 507–508.

70 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 07.06.1712. RGADA 79–1–1712, no. 31, fol. 22–23.

71 J. Plater's memorial [in Polish], 05.04.1713. RGADA 79–1–1713, no. 17, fol. 1.

72 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 06.06.1713. RGADA 79–1–1713, no. 17, fol. 6–7; J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 25.09.1714. RGADA 79–1–1714, no. 10, fol. 9.

73 K. Pocij to Peter I [in Polish], 27.10.1711. RGADA 79–1–1711, no. 7, fol. 7.

This postal connection really did function in 1711, but it is difficult to ascertain whether it remained in later years as there are no documents confirming this. In the middle of 1713, a postal connection was extended to Memel, close to where Plater lived for some time.⁷⁴ Normally, soldiers from the Lithuanian army would perform the functions of postal couriers as per the hetman's orders. While in Livonia, Plater made use of the Russian administration's postal connection, especially when sending letters to Saint Petersburg.⁷⁵ So, any transfer of confidential information would have been impossible.

Jan Plater's mission in Riga ended, but its echoes resonated for another few decades.⁷⁶ It appears that Plater spent most of this mission living off his own money or loans, which he hoped to recoup from the state. In 1717, the Sejm confirmed for Plater a public debt equal to 6000 thalers. Lithuanian districts had to think of ways how this debt could be returned to Plater.⁷⁷ Nonetheless, as the available data shows, sejmiks would avoid executing the Sejm's constitution. In 1717, the Lithuanian Fiscal Tribunal stated that the money had not been paid to Plater, and obligated the Candlemas sejmiks of the following year (1718) to think of ways of meeting this public debt.⁷⁸

The Połock sejmik that met on 14 May 1725 promised that in accordance with the Silent Sejm's constitution, the next year the sejmik would pass the necessary resolutions based on which a proportional part of the public debt owed to Plater would be paid back. The sejmik noted that the Duchy of Samogitia and Polish Livonia had already paid out the parts of the debt they owed.⁷⁹ Nonetheless, it is likely that the latter sejmiks only passed resolutions that this money had to be collected for Plater, yet they were never realised, as was shown by Plater's subsequent efforts to recover the money.

Once he ended his diplomatic mission, Plater did not recede from active political activities and was elected several times as one of the envoys to the Sejm from the Polish Livonian. Whenever Plater would go to the Sejm, in their

74 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 13.06.1713. RGADA 79-1-1713, no. 17, fol. 10.

75 J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 27.04.1712. RGADA 79-1-1712, no. 31, fol. 12-15; J. Plater to G. Golovkin [in Polish], 13.06.1713. RGADA 79-1-1713, no. 17, fol. 10.

76 In his work, Edvards Seliška presented a reference to an instruction, supposedly given by the Sejm of 1718 to Plater, the envoy to Russia. However, the signature LMAVB, F. 198, b. 35 is a decision of the sejmik of Polish Livonia to levy a small tax for its delegates to the Lithuanian Fiscal Tribunal in 1736, see Seliška 2025, 24.

77 *Volumina legum*, p. 62.

78 Final Decree of the Lithuanian Fiscal Tribunal [in Polish], 23.10.1717. LMAVB, f. 17, b. 177, fol. 890.

79 Połock sejmik's decision [in Polish], 14.05.1725. LMAVB, f. 198, b. 32.

instructions, the nobility would enter a point regarding the public debt owed to him. The Sejm was asked to reconsider how the state could return the debt of 6000 thalers (one year of residence was equal to 1000 thalers) to Plater. This kind of instruction was given by the sejmik of Polish Livonia before 1724, 1730, 1732, and 1733 sejms.⁸⁰ As sejm-related documents show, only in 1726 was the debt owed to Plater mentioned, but this question was addressed to the next Sejm.⁸¹ There are no historical documents confirming that this public debt was ever paid back to Plater.

If the nobility forgot the merits of their countrymen and avoided returning debts, then Augustus II did not. In 1724, the king gave his assurance that after the death of Mikołaj Korff, the *Rzeżyca starosty*, then in the latter's hands, would be granted to Plater or his heirs.⁸² On the other hand, this promise had little impact. Korff died in 1755, only two years before Plater himself passed away.⁸³ By that time, Augustus II was not among the living either, and the country was ruled by his son Augustus III. The *Rzeżyca starosty* thus never ended up being controlled by Plater or his heirs.⁸⁴

Conclusions

Jan Plater's mission was dispatched in accordance with the earlier experience of similar diplomatic missions that were not mandated by the Sejm. The political situation in 1710, however, was different compared to the early 18th century. The long internal war between supporters of the Swedes and the Russians meant that Russia's role in Lithuania's internal life had grown more prominent. In the persona of the Russian tsar, the Lithuanians saw not only a mediator for their own internal disputes but also a powerful protector of the nobility's rights. Nonetheless, this "friendship" was soured by the Russian military's self-willingness within Lithuania's territory, where the Russians acted as conquerors

80 Instructions by the sejmik of Polish Livonia [in Polish], 21.08.1724; 22.09.1732; 18.09.1732; 20.03.1733. LMAVB, f. 198, b. 15. Interestingly, the instructions for 1730 and 1732 record the sum of 6500 thalers instead of 6000 thalers, see *Ibidem*, ff. 11, 19. This shows that the instructions were drafted in a dismissive manner, or that not many people remembered the size of the public debt owed to Plater. In the 1733 instruction, the amount was again reduced to 6000 thalers.

81 *Volumina legum*, p. 252.

82 Augustus II's universal, 10.12.1724. LMAVB, f. 198, b. 31.

83 Link-Lenczowski 1981, 661–662.

84 *Urządnicy inflanccy XVI–XVIII wieku: spisy*. Oprac. Krzysztof Mikulski i Andrzej Rachuba. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994, p. 202.

rather than allies. That is why the main goal of Plater's mission was the cessation of the Russian contributions, as well as the improvement of trading conditions in Riga for the Lithuanian merchants. In other words, this mission was the Lithuanian political elite's attempt at solving several dire problems in relations with Russia.

At one point, the king approved of this mission, but it was in effect initiated by the Lithuanian officials. As the conflict between Augustus II and the Lithuanian grand hetman Ludwik Pociąg intensified, the king had no need for Plater's services as he could dispatch his own envoys and use Saxony's diplomatic services. A diplomatic mission without the Sejm's mandate, as a measure, was suitable, but Plater failed in achieving the aims of this mission primarily due to the Polish–Lithuanian military weakness. Diplomatic negotiations with Russia that could not be backed up by any real military force proved to be ineffective. Jan Plater's mission should not be associated with the Lithuanian political independence or separatism. Rather, it may be deemed as completely normal practice given the conditions of paralysis of the central government.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

Unpublished Sources / Nepublicētie avoti

Archiwum Państwowe w Krakowie, Teki Sanguszkowie, sygn. 281/1.

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, V 723, 1726.

Biblioteka Jagiellońska, sygn. 101.

Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej, sygn. 940.

Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, PA-673–1–404.

Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 17, b. 177; f. 198, b. 15, 28, 31, 32, 38, 40.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senieji aktai, b. 14503; f. 1276, ap. 2, b. 31.

MNK Biblioteka Czartoryskich, sygn. 464, 468, 470.

Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov, f. 79, op. 1, 1711, no. 7; f. 79, op. 1, 1712, no. 10, 31; f. 79, op. 1, 1713, no. 17; f. 79, op. 1, 1714, no. 10; f. 79, op. 1, 1715, no. 24.

Published Sources / Publicētie avoti

Gistoriia Sveiskoi voiny (podennaia zapiska Petra Velikogo). Vypusk 1. Sost. T. S. Maikova. Moskva: Krug', 2004.

Metryka Litewska Księga Sigillat 1709–1719. Oprac. A. Rachuba. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.

Pokhodnyi zhurnal 1712 goda. Pod red. i s primech. A. F. Bychkova. St. Petersburg 1854.

Pis'ma i bumagi Imperatora Petra Velikogo. T. 9, vypusk 2. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1952.

Pis'ma i bumagi Imperatora Petra Velikogo. T. 11, vypusk 2. Moskva: Nauka, 1964.

Pis'ma i bumagi Imperatora Petra Velikogo. T. 12, vypusk 1. Moskva: Nauka, 1975.

Sbornik materialov i statei po istorii Pribaltiiskogo kraia. T. 1. Riga: Tipografia A. I. Lipinskago, 1876.

Volumina legum Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego. T. 6. St. Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860.

Secondary Sources / Literatūra

Bantysh-Kamenskii, Nikolai (1898). *Obzor vneshnikh snoshenii Rossii (po 1800 g.)*. Ch. 3: (Kurliandia, Liflandiia, Estlandiia, Finliandiia, Pol'sha i Portugaliia). Moskva: Tipografia E. Lissnera i Iu. Romana.

Link-Lenczowski, Andrzej (1980). *Dyplomacja hetmana wielkiego koronnego Adama Mikołaja Sieniawskiego w latach 1706–1725*. Unpublished PhD thesis. Uniwersytet Jagielloński.

Link-Lenczowski, Andrzej (1981). Jan Wilhelm Plater. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 26. Red. nac. Emanuel Rostworowski. Wrocław et al.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, pp. 661–662.

Gierowski, Józef Andrzej (1965). *Traktat przyjazni Polski z Francją*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Gierowski, Józef Andrzej (1966). Dyplomacja polska w dobie unii personalnej polsko-saskiej. *Polska służba dyplomatyczna XVI–XVIII w.* Red. Z. Wojcik. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, pp. 369–470.

Koroliuk, Vladimir (1954). Vsutplenie Rechi Pospolitoi v Severnuiu voinu. *Uchenye zapiski instituta slavianovedeniia*, 10, pp. 239–347.

Russkii biograficheskii slovar' (1900). T. 2 Aleksinskii – Bestuzhev-Riumin. St.-Peterburg': tip. Glavnogo upr. udelov.

Seliška, Edvards (2025). First Steps of Infantians in Foreign Policy – Example of Plater Family (1677–1700). *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi X*. Sast. Ginta Ieva Bikše. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, pp. 17–27.

Sliesoriūnas, Gintautas (2004). Jono Bokiejaus pasiuntinybė į Maskvą 1697–1699 metais ir Rusijos karinės intervencijos į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę 1697–1698 metais problema. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1, pp. 57–69.

Šapoka, Mindaugas (2021). *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Šapoka, Mindaugas; Gerulaitienė, Vilija (2021). Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociėjaus planas pašalinti iš sosto Augustą II 1714 m.: tarp tikrovės ir fikcijos. *XVIII amžiaus studijos*, 7, pp. 34–49.

Šapoka, Mindaugas (2018). *Warfare, loyalty and rebellion: the Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–1717*. London and New York: Routledge / Taylor & Francis Group.

Urzednicy inflanccy XVI-XVIII wieku: spisy (1994). Oprac. Krzysztof Mikulski i Andrzej Rachuba. Kórnik: Biblioteka Kórnicka.

JANA PLĀTERA DIPLOMĀTISKĀ MISIJA VIDZEMĒ 1710.–1716. GADĀ

Mindaugas Šapoka

Rakstā tiek skatīta Lietuvas Lielkunigaitijas sūtņa Jana Plātera (1676–1757) diplomātiskā misija uz Rīgu un Vidzemi 1710.–1716. gadā, kas līdz šim ir nepietiekami pētīta. Tajā tiek analizētas sarunas ar Krievijas caristes varas pārstāvjiem sarežģītas un nestabilas politiskās situācijas kontekstā. Plātera misija uzsver Polijas-Lietuvas kopvalsts diplomātiskos ierobežojumus un tās centienus pārvarēt politisko krīzi Lielā Ziemeļu kara (1700–1721) laikā. Rakstā tiek aplūkots jautājums, vai atsevišķas misijas, kuras oficiāli nebija nosūtījis kopvalsts Seims, varēja būt efektīvs līdzeklis, lai risinātu diplomātisko krīzi, kas skāra Poliju un Lietuvu 18. gadsimta sākumā.

Atslēgas vārdi: Jans Vilhelms Plāters, Lietuvas Lielkunigaitija, Lielais Ziemeļu karš, diplomātijas vēsture, Vidzeme, Inflantija

Kopsavilkums

Rakstā tiek analizēta Polijas Vidzemes jeb Inflantijas vojevodas (*wojski*) Jana Plātera diplomātiskā misija uz Rīgu un Vidzemi 1710.–1716. gadā un tās nozīme Polijas-Lietuvas kopvalsts ārpolitikas kontekstā. Izpēte tiek balstīta uz nepietiekami apzinātiem materiāliem no Lietuvas, Latvijas, Polijas un Krievijas arhīviem un bibliotēkām.

18. gadsimta sākumā Polijas-Lietuvas kopvalsts piedzīvoja diplomātisko krīzi, savukārt Eiropas valstis sāka praktizēt pastāvīgu diplomātisko pārstāvniecību uzturēšanu. Polijā ārpolitika bija Seima kompetencē, un valstij bija grūti pielāgoties šim pārmaiņām. Seims sanāca reti un daudzos gadījumos nepieņēma nekādus lēmumus. Polijas diplomātiskās lietas pārņēma Saksijas diplomāti, jo Saksijas kūrfirsts Augusts II valdīja arī Polijā-Lietuvā. Neskatoties uz to, kopvalstij izdevās saglabāt unikālu sistēmu, kurā, ņemot vērā Seima daļēju rīcības nespēju, tā funkcijas pārņēma *Senatus Consilium* un seimiki, kā arī dižciltīgo konfederācijas. Plātera misija bija viens no šādiem mēģinājumiem “apiet” tradicionālo diplomātijas modeli. Sākot savu misiju Rīgā 1710. gadā, Plāters rīkojās bez Seima oficiālas atļaujas.

Viņš iesniedza vairākus memorandus Krievijas amatpersonām, mudinot tās izvest cara armiju no Lietuvas un Kurzemes un uzlabot tirdzniecības apstākļus Lietuvas tirgotājiem. 1712. gadā Lietuvas senatori un ministri piešķīra Plāteram oficiālu pilnvaru risināt sarunas ar Krievijas caru Pēteri I. 27. februārī izdotajās instrukcijās Plāteram tika uzdots pieprasīt Krievijas armijas izvešanu un nodevu atcelšanu. Norādījumos bija paredzēts arī Plātera misijas uzturēšanas finansējums – viņam tika dota atļauja iekasēt 1000 dālderu no Lietuvas tirgotājiem, kuri tirgojās Rīgā. Šis lēmums liecina, ka misijai

bija gan politisks, gan ekonomisks raksturs – Lietuvas tirgotāji cerēja, ka Plāteram izdosies uzlabot viņu tirgošanās apstākļus Rīgā.

Tomēr pat ar šādām pilnvarām Plāteram nācās darboties sarežģītos apstākļos, un viņa attiecības ar Krievijas varas administrāciju palika saspīlētas. Lai gan cara amatpersonas atklāti neapšaubīja viņa misiju, tās nevēlējās atbildēt uz Plātera lūgumiem. Viņa situācija Rīgā bija apgrūtināta jo īpaši tad, kad Krievijas armija uzsāka savu maršu cauri Lietuvai.

Plātera misija nebija tikai Lietuvas iniciatīva, jo zināmā mērā tā atspoguļoja arī Augusta II intereses. Sākumā Polijas karalis centās izdarīt spiedienu uz Pēteri I Vidzemes jautājumā, taču vēlāk Plāters sāka rīkoties pret Saksijas armijas klātbūtni kopvalsts teritorijā. Šī nostāja bija pretrunā Augusta II politikai, bet krievi to izmantoja kā līdzekli, lai sagrautu Polijas iekšējo vienotību. 1714. gadā Rīgā sākās sarunas starp Plāteru un krieviem bija mēģinājums koncentrēties uz Lietuvas un Polijas atbalstu pret iespējamu Saksijas militāro intervenci Vidzemē. Pabeidzis savu misiju, Plāters saskārās ar Lietuvas sabiedrības divkosību, kad bija jāatmaksā viņa parāds, kaut arī Seims bija atzinis tā likumīgu dzēšanu.

Raksts atklāj, kā atsevišķas diplomātijas formas, piemēram, Plātera misija, varēja kļūt par alternatīvu līdzekli Polijas-Lietuvas kopvalsts ārpolitikas jautājumu risināšanai. Tāpēc tradicionālās historiogrāfijas tendence novērtēt diplomātiskās darbības efektivitāti, balstoties uz centralizētiem kritērijiem, daļēji ir kļūdaina. Polijas-Lietuvas kopvalstī svarīga bija nevis diplomātijas centralizācija, bet tās atkarība no Seima kā institūcijas. Tādējādi, pat ja Plātera misijai nebija oficiālas Seima pilnvaras, tā varēja būt nozīmīgs diplomātisko funkciju īstenošanas līdzeklis.

Iesniegts / Submitted 26.06.2025.

© 2025 Mindaugas Šapoka, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

LATVIEŠU PAREIZTICĪGO DRAUDŽU VIETA UN NOZĪME LATVIJAS PAREIZTICĪGĀS BAZNĪCAS DZĪVĒ 20. GADSIMTA 20.–30. GADOS: VISPĀRĒJI STATISTIKAS RĀDĪTĀJI*

Baiba Pazāne

 0009-0002-3137-7831

Kopš 19. gadsimta vidus un īpaši sākot ar 19. gadsimta 80. gadiem pareizticīgā baznīca vietējiem Latvijas un Igaunijas teritoriju iedzīvotājiem saistījās ar Krievijas impērijas realizēto rusifikācijas politiku. Nodibinoties neatkarīgai Latvijas Republikai, sabiedrībā radās virkne jautājumu par krievu kopienas vietu jaunajā valstī. Izvēloties saglabāt pakļautību Maskavas patriarhāta jurisdikcijai, Latvijas pareizticīgā baznīca (turpmāk – LPB) saskārās ar sabiedrības lielākās daļas neizpratni un nosodījumu, uzklusot aicinājumus kļūt nacionālākai, latviskākai. Lai akcentētu LPB lēmuma graujošo ietekmi uz nacionālas valsts pamatiem, diskusijās pamazām izkristalizējās mīts par pareizticīgiem Latvijas iedzīvotājiem kā izteikti krieviskās kultūras vides glabātājiem. Raksta mērķis ir, izmantojot pieejamos statistikas datus par 20. gadsimta 20.–30. gadiem, izpētīt latviešu draudžu īpatnību LPB. Tas ļaus konstatēt šo draudžu ietekmi baznīcas iekšējā struktūrā, laužot mītu par pareizticīgajiem iedzīvotājiem Latvijā kā tikai par krievu nacionalitātes pārstāvjiem.

Atslēgas vārdi: Latvijas pareizticīgā baznīca, latviešu pareizticība, pareizticīgās draudzes, statistika

* Raksts tapis Valsts pētījumu programmas projekta “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003) ietvaros.

Ievads

Līdz 18. gadsimtam šodienas Latvijas teritorijā esošās pareizticīgās baznīcas galvenokārt bija paredzētas krievu tirgotāju reliģisko vajadzību apkalpošanai.¹ Līdz ar Latvijas vēsturisko teritoriju nonākšanu Krievijas impērijas sastāvā (1721. gadā – Vidzeme un Rīga, 1772. gadā – Inflantija [Latgale], 1795. gadā – Kurzeme un Zemgale)² krievu tirgotājiem pievienojās slāvu plostnieki, locmaņi jeb loči un krāvēji, kā arī karavīri,³ t. i., cilvēki, kuri Baltijas guberņās ieradās tikai uz noteiktu laiku. Tāpēc pareizticīgās draudzes pārsvarā veidojās lielākajās Krievijas impērijas Baltijas piejūras guberņu pilsētās un armijas garnizonu dislokācijas vietās. 19. gadsimta 40. gados sākās masveida⁴ latviešu zemnieku pāriešana pareizticībā, kas aizsāka latviešu pareizticīgo draudžu dibināšanos visā Latvijas teritorijā.

Pēc Pirmā pasaules kara LPB bija nepieciešams pārkārtoties uz jaunu kārtību – no vienas puses, tā bija neatkarīga institūcija jaunajā valstī, taču, no otras puses, tai līdzī nāca 19. gadsimtā gūtā vēsturiskā pieredze. Latvijas sabiedrība uz LPB skatījās kā uz bijušās Krievijas impērijas cara varas reliktu, rusifikācijas politikas sastāvdaļu un krievu tautības iedzīvotāju pārstāvētu reliģiju. 19. gadsimta beigu – 20. gadsimta sākuma Krievijas centrālās varas piekoptā stingrā rusifikācijas politika, kā arī Pirmā pasaules kara gadu skaudrā pieredze vēsturiskajā atmiņā bija izkropļojusi tādu 19. gadsimta vidū radušos parādību kā “latviešu pareizticība”. Starpkaru Latvijas presē pareizticību dēvēja par “krievticību”,⁵ “krieviski pareizticīgo baznīcu”, kas piekopj tīri “krieviskas tradīcijas”,⁶ bet tai piederīgie ticīgie pašsaprotami tika pieskaitīti vai nu krievu nacionalitātei,

1 Par vecāko pareizticīgo baznīcu tiek uzskatīta Sv. Nikolaja grieķu katoliskā (pareizticīgā) baznīca Rīgā, par kuru pirmās liecības datētas ar 1229. gadu. Tā darbojās tikai vasaras sezonā, kad Rīgā ieradās tirgotāji no Novgorodas, Smoļenskas un Polockas. Kopš 1621. gada, kad Rīgu ieņēma zviedru karaspēks, liecības par šo baznīcu nav fiksētas, jo, iespējams, to nojauc. 17. gadsimtā Rīgā pārsvarā darbojās t. s. pārvietojamās baznīcas, kuras tāpat darbojās vasaras sezonā un kuras uz Latvijas teritoriju sūtīja Polockas un Vitebskas klosteri. Skat. Gavrilin 1999, 12.

2 Ante 2019, 194.

3 Gavrilin 2014, 39, 41.

4 Saskaņā ar Sv. Sinodes ziņām, 1845.–1848. gadā pareizticībā pārgāja 110 222 zemnieki (62 898 latvieši un 47 324 igauņi), t. i., 17% no visiem šajā periodā Vidzemes guberņas teritorijā dzīvojošiem zemniekiem. Skat. Gavrilin 1999, 180.

5 Pauls Kalniņš. Krieviskās pareizticības cīņa ar latviski luterisko. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 9, 1930, 173. lpp.

6 Civis. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 38, 16.02.1923., 1. lpp.

piemēram, “[...] krievu tautības resp. pareizticīgiem [...]”,⁷ vai arī pārkrieivotu latviešu rindām: “Visātrāk no latviešiem atsvešinājās pareizticīgie latvieši, jo viņus arī ticība dzina krievu gara pasaulē.”⁸ Tika apgalvots, ka pareizticībā pārgājušie ir pārkrievojušies, viņu intelekta līmenis ir daudz zemāks par luterāņiem vai katoļiem, tie ir truli gan garīgi, gan nacionāli – atgriešanās pie latvietības ir neiespējama.⁹ Šie uzskati kā motīvs cauraua Latvijas sabiedrisko domu 20. gadsimta 20.–30. gados.

Starpkaru periodā LPB sastāvā darbojās latviešu, krievu, jaukta sastāva (latviešu un krievu), igauņu un pat vācu pareizticīgās draudzes, kā arī vienticībnieku¹⁰ draudzes. Atšķirība starp latviešu un krievu draudzēm bija dievkalpojumu lietotā valoda. Oficiālajos dokumentos nacionālais dalījums netika lietots. Daži izņēmumi bija. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk LNA-LVVA) glabājas atsevišķi dokumenti, kas palīdz šajā grūtajā uzdevumā, piemēram, 1923. gada draudžu saraksts,¹¹ kurā šāds dalījums tika ievērots. Nākamo gadu sarakstos tas vairs nepastāvēja vai tika ievērots daļēji.

Historiogrāfijā Latvijas pareizticīgo draudžu un šai konfesijai piederīgo iedzīvotāju statistika nav plaši pētīta. Līdz šim tapušie darbi, kas vismaz nedaudz skar konkrēto jautājumu pētāmajā laika periodā, ir vispārīgi, dodot fragmentāru priekšstatu par situāciju Latvijas valsts mērogā,¹² vai veltīti šauram jautājumu lokam, piemēram, izpētot Ludzas prāvesta iecirkņa pareizticīgās draudzes.¹³ Tāpēc jautājums par latviešu pareizticīgo draudžu vietu Latvijas konfesijālajā ainavā ir svarīgs, lai kļiedētu mūsu sabiedrībā arvien pastāvošo mītu par to, ka LPB bija izteikti homogēns krievu “elements”, tātad krievu kultūras nesējs starpkaru Latvijas sabiedrībā.

7 Jānis Pikurs. Apskats. Kritika un bibliogrāfija. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 12, 1930, 611. lpp.

8 Alfrēds Goba. Leģenda par tautiskās kustības panīkšanu astoņdesmitajos gados. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 7–8, 1930, 2. lpp.

9 Aleksandrs Plensners. Latvijas pareizticīgo virsgans kā krievu patriots. *Latvijas Kareivis*, Nr. 189, 25.08.1922., 1.–2. lpp.

10 Vienticība (krievu val. *единоверце*) bija 19. gadsimta 30. gadu sākumā mākslīgi radīts baznīcas veidojums, kura mērķis bija apvienot vecticībniekus ar pareizticīgo baznīcu. Pārejot vienticībā, vecticībnieku draudzēs sāka kalpot pareizticīgo garīdznieki, kas noturēja dievkalpojumus pēc pirmsreformu (“pirmsnīkona”) grāmatām un saglabāja vecos rituālus. Vienticības draudzes bija pakļautas oficiālās pareizticīgās baznīcas pārvaldei.

11 Latvijas pareizticīgās baznīcas iestāžu un darbinieku saraksts. Prāvestu iecirkņi [1923. gads] (sastādītājs nav minēts). LNA-LVVA, 7469–1–220, 12.–17. lp.

12 Skat. Runce 2008.

13 Skat. Gavrilin 2013.

Statistika par iedzīvotāju kustību un attīstības dinamiku palīdz apkopot un aprakstīt datus par dažādiem laika periodiem Latvijas 20. gadsimta vēsturē. Statistiskās analīzes metodes jeb kvantitatīvā vēsture¹⁴ ir instruments, kas ļauj raksturot pētāmā objekta vai parādības stāvokli un attīstību, izprast sabiedrībā notiekošo procesu virzienu un intensitāti, kā arī palīdz iepazīt parādības būtību,¹⁵ analizējot procesus nevis izolēti citu no cita, bet gan to savstarpējā iedarbībā, saistībā, dinamikā un attīstībā.¹⁶ Tādējādi pētījuma priekšmets ir masveida dažādu objektu īpašību, sociāli ekonomisko parādību skaitliskā puse konkrētos vietas un laika apstākļos, kas izpaužas kā konkrēts skaits un kam piemīt sava iekšējā struktūra, attīstības intensitāte, izplatība teritorijā, tām pastāvot noteiktā savstarpējā saistībā ar citām parādībām.¹⁷ Tā, piemēram, latviešu pareizticīgo draudžu ikdienas dzīvi var uzskatīt par vienu no kopējās Latvijas vēstures elementiem nācijas, reģiona, sociālās vai etniskās grupas ietvaros.¹⁸ Raksta ietvaros kvantitatīvā vēsture ļauj izpētīt Latvijas pareizticīgo iedzīvotāju skaitlisko, etnisko un teritoriāli telpisko sadalījumu 20. gadsimta 20.–30. gados, konstatēt latviešu draudžu īpatsvaru LPB un tādējādi noteikt šo draudžu nozīmi un ietekmi baznīcas iekšējā struktūrā. Tādi avoti kā tautas skaitīšanas dati, kas rakstā ir vieni no svarīgākajiem izmantotajiem avotiem, ļauj pētniekam iegūt sociālās, politiskās un ekonomiskās aktivitātes modeli pagātnē un atklāt vēstures kopējo kontekstu un struktūras.¹⁹

Pētījums balstās uz publicētajiem un nepublicētajiem vēstures avotiem. Abos gadījumos var izvirzīt problēmas, kas saistās ar to izmantošanu pētījumā. Pirmkārt, ir jāreķinās ar nesalasāmiem, bojātiem, nepilnīgiem vai iznīcinātiem ierakstiem, piemēram, rokrakstā sastādīti dokumenti. Otrkārt, neatkarīgi no tā, vai dati tiek analizēti jau no esošām sagatavotām tabulām, piemēram, publicētie tautas skaitīšanas dati, vai datu kopa tiek veidota no teksta avotiem, piemēram, LNA-LVVA LPB Sinodes fonda materiāli, pētniekam ir jāspēj definēt gan pētāmā vienība, gan mainīgie raksturlielumi, gan kodu sistēma, kas palīdz organizēt informācijas avotus.²⁰

Publicēto avotu grupā svarīgākie ir tautas skaitīšanas dati par 1920., 1925., 1930. un 1935. gadu, pēc kuriem var izsekot iedzīvotāju skaita un struktūras

14 Anderson 2007, 246.

15 Kristapsone 2020, 8.

16 Kristapsone 2014, 142.

17 Kristapsone 2020, 27.

18 Anderson 2007, 246.

19 Ibidem.

20 Ibidem. Papildus par šo jautājumu skat. arī Abbott 2001; Terenina, Manakov, Krotok 2024; Németh, Šolks 2012; Németh 2013; Rubin 1943.

izmaiņas, kas palīdz veikt vēsturisko tendenču pamatanalīzi. Tā kā 1920. gada tautas skaitīšanas rezultāti netika publicēti atsevišķā izdevumā, dati par šo gadu ir skatīti no pārējos gados veikto tautas skaitīšanu publikācijām, kur tos ievietoja, salīdzinot ziņas par vairākiem gadiem. Šie dati ir jāvērtē kritiski, jo, pirmkārt, 20. gadsimta 20. gadu sākumā liela daļa no Kurzemes un Vidzemes guberņu iedzīvotājiem, kuri Pirmā pasaules kara laikā bija devušies bēgļu gaitās, vēl nebija atgriezušies. Līdz ar to jārēķinās, ka dati par šo laiku ir nepilnīgi. Otrkārt, 1920. gada tautas skaitīšanu nevarēja veikt vienlaikus visā Latvijas teritorijā, jo atsevišķas teritorijas vēl atradās zem citu valstu kontroles.²¹ Treškārt, 1920. gada tautas skaitīšanas laikā Latvija vēl atradās kara stāvoklī ar Krieviju un Latvijas austrumu robežā vēl bija frontes līnija.²² Nākamās tautas skaitīšanas 1925., 1930. un 1935. gadā tika sagatavotas daudz rūpīgāk, iepriekš sastādot apdzīvoto vietu un gruntsgabalu sarakstus, kā arī laicīgi sagatavojot skaitīšanas personālu.²³ Pateicoties šiem sagatavošanās darbiem, minēto gadu datus varēja salīdzināt.

Latvijā tautas skaitīšana notika, aizpildot noteikta veida veidlapas²⁴ par katru Latvijā dzīvojošo personu, kas tobrīd atradās valsts teritorijā. Jāņem vērā, ka skaitītāji²⁵ veidlapas aizpildīja uz aptaujātās personas sniegtās informācijas pamata, to nepārbaudot. Vēl viena problēma, kas saistās ar statistikas datu izmantošanu pētījumos, ir būtiskā atšķirība starp reāli saskaitīto un vēlāk publicētajiem rezultātiem.²⁶ Arhīvā glabātās uzskaites lapas satur labojumus, kas var būt gan objektīvi, gan neobjektīvi, veikti bez pamatojuma. Piemēram, daži skaitītāji savos iecirkņos visus pareizticīgos krievus ir reģistrējuši kā baltkrievus, kaut arī pārējie skaitītāji citus iedzīvotājus, ieskaitot šo personu radniekus, reģistrējuši

21 1920. gada 14. jūnijā Ilūkstes apriņķis vēl atradās poļu un lietuviešu kontrolē, bet daži Valkas un Valmieras apriņķa apvidi atradās igauņu kontrolē. Šajās teritorijās tautas skaitīšanu varēja veikt tikai 1920. gada rudenī un 1921. gada janvārī. Skat. Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā 10. februārī. Red. Mārgers Skujenieks. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1925, 7.–8. lpp.

22 Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā, 7–8.

23 Ibidem.

24 Veidlapas tika veidotas kā personas kartītes, kuras bija vienādas visā valstī. Kartīti izstrādāja Valsts statistikas pārvalde. Tajā bija 16 jautājumi, uz kuriem bija jāatbild ar "jā", "nē" vai attiecīgiem ierakstiem. Skat. Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā, 4.

25 Par skaitītāju varēja kļūt jebkurš Latvijas pilsonis, kurš bija vecāks par 17 gadiem, ar nevainojamu reputāciju, prata runāt un rakstīt latviešu valodā, ar attiecīgu izglītību vai pieredzi. Skaitītājus iecēla iecirkņu (rajonu) vadītāji. Parasti tie bija skolotāji, studenti, vecāki skolēni, lauksaimnieki un citas izglītotas personas. Skaitīšanas darbus vadīja pagastu rakstveži vai skolotāji, komunālie darbinieki. Skat. Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā, 4.

26 Mežs, Nēmets 2014, 71.

kā lielkrievus.²⁷ Bieži tika jaukts tautības jēdziens ar pilsonību.²⁸ Pētnieki Ilmārs Mežs un Ādams Nēmets (*Ádám Németh*) secina, ka atsevišķos gadījumos labojumu mērķis varēja būt uzrādīt augstāku latviešu īpatsvaru tajos pierobežas pagastos, uz kuriem savulaik pretendēja kaimiņvalstis, un tiem tuvējos pagastos, kuros iedzīvotāju etniskā apziņa bija mazāk izteikta.²⁹ Tāpat, pētot šāda veida avotus, jāņem vērā dabiskā izaugsme, migrācija, kā arī tādi stihiski nenotverami faktori kā asimilācija, identitāte u. c.³⁰

Nepublicēto avotu grupai pieder dokumenti, kuri glabājas LNA-LVVA LPB Sinodes fondā (7469. fonds). Tajā atrodami dokumenti sniedz ziņas par pareizticīgo draudžu skaitu, raksturu, lielumu, kā arī mācītājiem, kuri darbojās šajās draudzēs. Dati ir pieejami gan apkopotā veidā, kas bija paredzēti iesniegšanai Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldei, gan kā draudžu ziņojumi, kas tika iesniegti LPB Sinodei. Dokumenti satur vērtīgu informāciju par draudžu sadalījumu prāvestu iecirkņos, draudžu lielumu un tām piederīgo locekļu skaitliskajām izmaiņām, kas notikušas attiecīgajā laika periodā. Tomēr arī šie dati ir jāvērtē kritiski, jo tie satur labojumus, kurus ir grūti pārbaudīt.

Rakstā ievietotās tabulas un diagrammas tika veidotas, apkopojot datus no jau minētajiem publicētajiem tautas skaitīšanas materiāliem, kā arī LNA-LVVA LPB Sinodes fondā atrodamo skaitliska rakstura informāciju gan veidlapu veidā, gan kā draudžu mācītāju brīvā tekstā sastādīti ziņojumi par LPB struktūrā esošajām latviešu un krievu draudzēm. Tautas skaitīšanas materiālos tika izmantota informācija par kopējo iedzīvotāju skaitu valstī un atsevišķos reģionos, piemēram, Rīgā vai Latgalē, un to nacionālo un konfesionālo sadalījumu. Mērķis bija konstatēt atsevišķos laika periodos pareizticīgo Latvijas iedzīvotāju skaitu un tā izmaiņas attiecībā pret pārējām konfesijām. Tāpat svarīgi bija noteikt procentuālo sadalījumu starp latviešu un krievu pareizticīgajiem iedzīvotājiem. LPB Sinodes pakļautībā esošo draudžu nacionālo sadalījumu atklāja dokumenti no LNA-LVVA LPB Sinodes fonda. Pēc šajos dokumentos atrodamās informācijas tika tāpat veidotas tabulas un diagrammas, uzskatāmā veidā parādot nacionālo sadalījumu LPB. Ņemot vērā katras šīs grupas lielumu un pārstāvniecību LPB, var izteikt secinājumus par latviešu draudžu ietekmi kopējā baznīcas struktūrā.

27 Mežs, Nēmets 2014, 71.

28 Ibidem, 72.

29 Ibidem, 74.

30 Németh, Šolks 2012, 12–13.

Pareizticīgie iedzīvotāji Latvijas teritorijā līdz 1914. gadam

Par latviešu pareizticību jeb pāriešanu krievu pareizticībā var sākt runāt kopš 19. gadsimta 40. gadiem, kad vairāku faktoru ietekmē – ekonomisko, tiesisko, garīgo, politisko, sociālo un nacionālo – sākās latviešu zemnieku konversija pareizticībā. Līdz tam tika uzskatīts, ka pareizticības izplatīšana Baltijas piejūras guberņu vietējo iedzīvotāju vidū nav nepieciešama. Tāpēc Latvijas teritorijā esošo pareizticīgo draudžu locekļi pārsvarā bija krievu ienācēji – tirgotāji, plostonieki, locmaņi jeb loči, krāvēji un visbeidzot karavīri.³¹

Kopš 1721. gada, kad Krievijas impērijas cars Pēteris I likvidēja pareizticīgās baznīcas autokefālo pārvaldi, baznīca zaudēja iespēju patstāvīgi lemt savas iekšējās lietas. Pēc viņa katrs nākamais Krievijas impērijas valdnieks tiecās arvien vairāk pakļaut pareizticīgo baznīcu. Šādu centienu rezultātā baznīca arvien vairāk saauga ar valsts struktūrām. Savukārt Krievijas impērijas valdnieku attieksmē pret pareizticīgo baznīcu pakļautajās teritorijās bija vērojams princips – ņemt vērā šo reģionu īpatnības.³² Atkarībā no tā, kādus mērķus augstākā vara gribēja sasniegt kādā no pakļautajām teritorijām, bija iespējams izvēlēties: vai nu saglabāt pastāvošās vietējās konfesionālās tradīcijas garīdzniecības stāvokli un attiecībās starp baznīcu un ticīgajiem, vai otrādi – censties likvidēt līdz tam pastāvošo kārtību un ieviest Krievijas impērijas eparhiju iedibināto organizāciju.³³ Rīgas eparhijā, kas teritoriāli piederēja pie tā saucamajām Rietumu eparhijām,³⁴ bija jūtama liela “vācu” partijas ietekme Krievijas cara galmā. Tāpēc vismaz līdz 19. gadsimta vidum Baltijas guberņās noteicošā loma piederēja Baltijas vācu muižniekiem, kuri bija luterāņi, un vienlaikus arī evaņģēliski luteriskajai baznīcai. Savukārt pareizticīgā garīdzniecība atradās visai grūtos apstākļos. Tā neguva atbalstu no vietējās muižniecības puses, kura visiem spēkiem centās ierobežot pareizticības ideju izplatīšanos Baltijā. Tāpat atbalsts nenāca arī no Krievijas impērijas centrālās varas, kas vēl joprojām atbalstīja vietējo muižniecību.

19. gadsimta pirmajā pusē tika veikti pirmie mēģinājumi palielināt pareizticīgās baznīcas nozīmi Baltijas guberņās. Pareizticībai bija jāklūst ne tikai par krieviskuma izpausmi, bet arī par impēriju saliedējošo spēku.³⁵ Pirmos soļus šajā virzienā spēra cars Nikolajs I (1825–1855). 1836. gada 13. jūnijā tika izdota cara

31 Sīkāk šo jautājumu skat. Gavrilin 1999, 12, 24; Gavrilin 2014, 39, 41; Tal'berg 1994, 786–787; Gavrilin, Pazane 2009, 263.

32 Rimskij 1998, 7.

33 Ibidem, 8.

34 Rīgas, Lietuvas, Mogiļevas, Polockas, Minskas, Kijivas, Podoļskas un Volīnijas eparhijas.

35 Ante 2019, 209.

Nikolaja I atļauja izveidot Pleskavas eparhijas Rīgas vikariātu, kurā tika iekļautas visas vietējās pareizticīgās draudzes.³⁶ Autors Nikolajs Talbergs uzskata, ka tieši ar šo brīdi aizsākās vietējo zemnieku konversijas kustība.³⁷ Pirmās ziņas par latviešu zemniekiem, kuri izrādīja interesi par pāriešanu pareizticībā, attiecas uz 1841. gadu, kad augustā kopējais pārkristīties gribētāju skaits sasniedza apmēram 50 tūkstošus cilvēku.³⁸ Savukārt masveida raksturu kustība ieguva 1845.–1848. gadā, kad Baltijas guberņās ticību nomainīja 110 222 zemnieki (62 898 latvieši un 47 324 igauņi),³⁹ t. i., 17% no visiem šajā periodā Vidzemes guberņā dzīvojošajiem zemniekiem. Vēsturnieks Aleksandrs Gavriļins to skaidro kā vairāku cēloņu – sociālu, politisku, tiesisku, nacionālu, garīgu un galvenokārt ekonomisku – summu. Bada apstākļi, kas Vidzemes guberņā bija radušies 19. gadsimta 40. gadu sākumā, zemniekus mudināja uz neordināru rīcību – mainīt konfesiju, cerot tādā veidā uzlabot savu eksistenci.⁴⁰ Daudzi arī pārgāja pareizticībā, “spītējot” saviem muižniekiem.⁴¹ Pastāv viedoklis, kas uzsver tieši ekonomiskos un politiskos apstākļus⁴² un pareizticīgo mācītāju nopelnu šīs kustības atbalstīšanā, izplatot baumas par piešķirtām tiesībām pārcelties uz “siltajām zemēm”, dažādiem atvieglojumiem un privilēģijām tiem zemniekiem, kuri pāries pareizticībā.⁴³ Tādējādi 19. gadsimta 40. gadu konversijas kustība skāra ievērojamu daļu Latvijas (Vidzemes) iedzīvotāju, radīja satraukumu vietējā garīdzniecībā un muižniecībā, kā arī laicīgajās instancēs kā Baltijā, tā arī Pēterburgā, bet par šo savilņojumu radīšanu atbildība bija jāuzņemas Krievijas iekšpolitikai, kas bija vērsta uz slavofīlisma ideju izplatību visā impērijā, tajā skaitā arī Baltijā.⁴⁴

1850. gada 25. februārī Rīgas vikariāts tika pārveidots par patstāvīgu Rīgas eparhiju (dibināta 1850. gada 1. jūlijā). Tobrīd Rīgas eparhijas teritorijā skaitījās 146 183 pareizticīgie iedzīvotāji, 109 dievnami, 117 draudzes, kā arī darbojās 28 draudzes skolas.⁴⁵ Pareizticīgās draudzes Baltijā bija nabadzīgas, uz lieliem ziedojumiem tās nevarēja cerēt, trūka līdzekļu pašam nepieciešamākajam, draudzū kalpotāji cieta pastāvīgas materiālas grūtības. Jau 19. gadsimta 50. gados Sv. Sinode bija spiesta konstatēt, ka zināms daudzums latviešu un igauņu mainīja

36 Gavrilin 2014, 45.

37 Tal'berg 1994, 787.

38 Gavrilin 1999, 90.

39 Ibidem, 180.

40 Ibidem, 122.

41 Gavriļins 1993, 23.

42 Aasland 1994, 51; Straube 2000, 384; Zilgalvis 1994, 40–42.

43 Straube 2000, 384; Ijabs 2023, 29.

44 Straube 2000, 386.

45 Gavrilin 1999, 189.

ticību tikai formāli. Pareizticībā pārgājušie zemnieki pārliecinājās, ka konvertācija viņu ekonomisko un tiesisko stāvokli nav uzlabojusi. Situāciju saasināja vietējo muižnieku politiskais un ekonomiskais spiediens uz pareizticīgajiem zemniekiem. Viņiem arī turpmāk lika pildīt klaudas mācītāju muižās, maksāt nodokļus evaņģēliski luterisko draudžu skolu uzturēšanai, nepagarināja zemes nomas laiku vai pat aizdzina no zemes.⁴⁶

19. gadsimta 60.–70. gados Krievijas impērijā sākās reformu vilnis, kas skāra arī valsts un baznīcas attiecības. Galvenais mērķis bija novērst garīdzniecības noslēgšanos no sabiedrības un izglītības trūkumu un veikt izmaiņas likumdošanā.⁴⁷ Reformu ietvaros pakāpeniski tika uzlaboti pareizticīgās baznīcas materiālie apstākļi, notika krievu skolu veidošana, krievu valodas pasniegšanas pastiprināšana skolās, kā arī mēģinājums pielīdzināt krievu valodu vācu valodai Baltijas guberņu vietējās pašpārvaldēs. Tika celtas baznīcas, garīdzniecībai tika palielināta alga. 19. gadsimta 80. gados Rīgas eparhijā darbojās jau 149 draudzes (125 – Vidzemes guberņā, 15 – Kurzemes un 9 – Igaunijas guberņā) ar 193 988 ticīgajiem,⁴⁸ bet 1895. gadā tās bija 189 draudzes ar 241 948 ticīgajiem.⁴⁹

No 1883. gada sākās jauna vietējo zemnieku konversijas kustība, kas norisinājās galvenokārt mūsdienu Igaunijas daļā, nedaudz skarot arī Kurzemes un Vidzemes guberņas, un kuru mākslīgi stimulēja vietējo guberņu administrācija.⁵⁰ Sākot ar 19. gadsimta 80. gadiem Krievijas cara valdības iekšpolitikā pastiprinājās rusifikācijas tendences, cīnoties arī pret evaņģēliski luteriskās baznīcas pozīcijām Baltijā.⁵¹ Pareizticīgo baznīcu sāka izmantot kā administratīvu ieroci cīņā par cara varas nostiprināšanu un pret vācu muižniecības īpašo statusu Baltijas guberņās. Sākās valdības kurss uz Baltijas guberņu rusifikāciju, pateicoties kurai auga pareizticīgās baznīcas labklājība, taču vietējos iedzīvotājos šī politika izsauca tikai pretēju reakciju.⁵² Pareizticīgā baznīca bija ieguvusi politisku raksturu.

46 Gavriļins 1993, 23.

47 Runce 2008, 56.

48 Ibidem, 366.

49 Ibidem, 293.

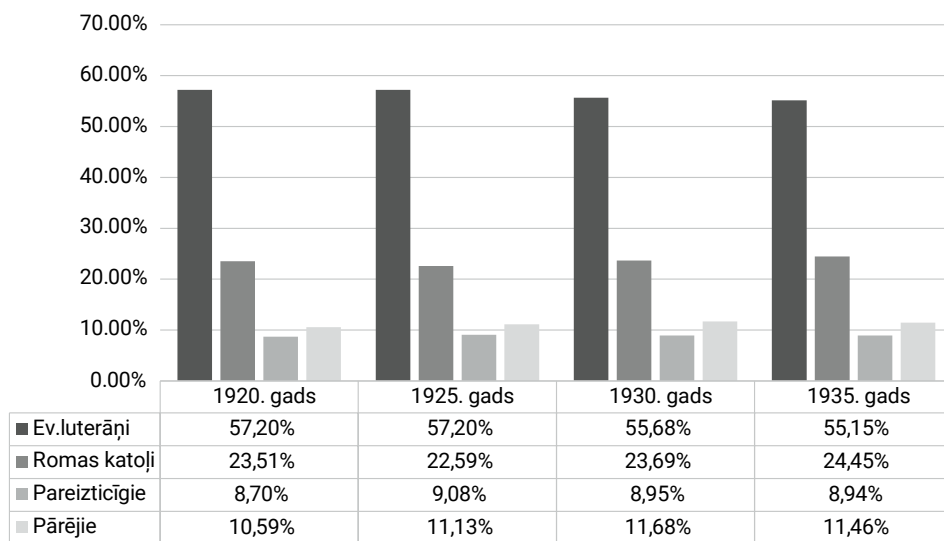
50 Gavrilin 1999, 287–288.

51 Gavriļins 1993, 25.

52 Gavrilin 1999, 318.

Statistikas dati: latviešu un krievu ticīgo sadalījums

Pirmais pasaules karš ienesa būtiskas izmaiņas Latvijas iedzīvotāju skaitliskajā sastāvā. Pirms kara 1914. gadā Latvijas teritorijā tika fiksēti 2 552 000 iedzīvotāji.⁵³ Pēc kara Latvijas iedzīvotāju skaits bija samazinājies – 1920. gadā bija 1 596 131⁵⁴ iedzīvotājs. Šajā īsajā periodā iedzīvotāju daudzums bija samazinājies par gandrīz 40%. Pārliciecināto vairākumu 1920. gadā veidoja latvieši – 1 161 404 cilvēki. Nākamās lielākās etniskās grupas bija krievi un baltkrievi (200 376 iedzīvotāji), ebreji (79 644 iedzīvotāji), vācieši (58 113 iedzīvotāji) un poļi (54 567 iedzīvotāji).⁵⁵ Pēc statistikas datiem, 1920. gadā lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju piederēja pie evaņģēliski luteriskās baznīcas (57,2%) un Romas katoļu baznīcas (23,51%). Trešā lielākā konfesija Latvijā ticīgo skaita ziņā bija pareizticīgā baznīca ar 138 803 ticīgajiem jeb 8,70% no visiem valsts iedzīvotājiem⁵⁶ (skat. 1. attēlu). No visiem pareizticīgajiem 1920. gadā tikai trešā daļa bija latvieši (53 396 jeb 31%). Skaitliski vairāk bija krievu tautības iedzīvotāju – 61% jeb 103 838 pareizticīgie.⁵⁷

1. att. Latvijas iedzīvotāju sadalījums pa konfesijām, 1920.–1935. gads

Fig. 1. Confessionla distribution of the population of Latvia, 1920–1935

53 Margērs Skujeniēks (1928). *Latvija 1918.–1928. gados*. Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, 5. lpp.

54 Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā, 10.

55 *Ibidem*, 52.

56 *Ibidem*, 76.

57 *Ibidem*, 80.

Pirmos pēckara gadus iedzīvotāju skaits Latvijā pakāpeniski pieauga. Tas notika, galvenokārt pateicoties bēgļu atgriešanās kustībai un dabiskajam pieaugumam. 1925. gadā Latvijā tika saskaitīti 1 844 805 iedzīvotāji,⁵⁸ no kuriem vairākums bija latvieši (1 354 126 cilvēki), nākamās lielākās grupas – krievi (231 658 cilvēki), ebreji (95 675 cilvēki), vācieši (70 964 cilvēki) un poļi (51 143 cilvēki).⁵⁹ No visiem valsts iedzīvotājiem pārliecināto vairākumu sastādīja evaņģēliski luteriskajai baznīcai piederīgie ticīgie – 1 055 167 (57,2%). Romas katoļu baznīcai piederīgo iedzīvotāju skaits bija 416 769 (22,59%), savukārt pareizticīgo skaits bija 167 538 (9,08%).⁶⁰

1925. gada statistikas rezultāti parādīja, ka lielākā skaitā pareizticīgie iedzīvotāji bija sastopami tieši Vidzemē un Latgalē, veidojot vairākumu dažos Madonas (18% iedzīvotāju), Jaunlatgales (49% iedzīvotāju) un Ludzas (23% iedzīvotāju) apriņķu pagastos.⁶¹ Pareizticīgo centrs jau vēsturiski bija izveidojies Madonas apriņķī. Tā Bērzaunes pagastu apdzīvoja 52%, Grostonas – 55%, Kusas – 57%, Mārcienas – 56% šai konfesijai piederīgo. Pārējos minētā apriņķa pagastos pareizticīgie iedzīvotāji sastādīja vairāk nekā 25% cilvēku: Madonas (30%), Kārdzabas (25%), Kalsnavas (39%), Lazdonas (42%), Ļaudonas (28%), Ļaudonas–Odzienas (34%) u. c.⁶² Valmieras apriņķī lielākie pagasti pareizticīgo skaita ziņā bija Ainažu miests (37%), Ainažu pagasts (34%), Salacas pagasts (34%) un Sveciema pagasts (30%). Cēsu apriņķī šai ziņā lielākie bija Ērgļu (35%), Katrīnas (40%), Kosas (36%) un Ogres pagasti (28%).⁶³

20. gadsimta 20.–30. gados Latgalē koncentrējās lielākais pareizticīgo iedzīvotāju skaits: vairākums no tiem dzīvoja lauku apvidos un bija krievu tautības pārstāvji. Iemesls šādai situācijai bija 1920. gada Latvijas–Krievijas miera līgums, ar kuru Latvijai tika pievienota daļa no līdz tam Krievijai piederošās Ostrovas apriņķa teritorijas,⁶⁴ kā arī krievu tautības iedzīvotāju koncentrēšanās pie Latvijas austrumu robežas. Līdz ar to krievu tautības pārstāvji (vienlaikus pārstāvot arī pareizticību) šajā teritorijā veidoja lielāko daļu vietējo iedzīvotāju. 1925. gadā 16,29% no visiem Latgales iedzīvotājiem bija pareizticīgie.⁶⁵ Lielākais apriņķis

58 Marģers Skujenieks (1928). *Latvija 1918.–1928. gados*. Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, 10. lpp.

59 *Ibidem*, 52.

60 *Ibidem*, 75–76.

61 *Ibidem*, 79.

62 *Ibidem*, 79–80.

63 *Ibidem*, 80.

64 Sīkāk šo jautājumu skat. Stranga 2020, 127–128; Stranga 1990, 100–122; Varslavāns 2008.

65 Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā. Red. Marģers Skujenieks. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1930, 158. lpp.

pareizticīgo skaita ziņā 1925. gadā bija Ludzas apriņķis. Tā Jaunvāles pagastā bija 71%, Istras pagastā – 65%, Mihailovas pagastā – 31% pareizticīgo u. c.⁶⁶

Savukārt Kurzemē bija tikai viena pašvaldība ar vairāk nekā 10% pareizticīgo iedzīvotāju – tas bija Mērsraga pagasts ar 10,16% šai konfesijai piederīgo. Bet Zemgalē trīs Ilūkstes apriņķa pagastos pareizticīgie sastādīja apmēram 10% no visiem iedzīvotājiem.⁶⁷

Latvijas iedzīvotāju skaits laika posmā no 1925. līdz 1930. gadam bija pieaudzis daudz lēnāk nekā iepriekšējā periodā no 1920. līdz 1925. gadam.⁶⁸ 1930. gadā Latvijā šis rādītājs bija palielinājies līdz 1 900 045 cilvēkiem, kas vairāk gan saistījās ar iedzīvotāju pārvietošanos, nevis ar dabisko pieaugumu. 1930. gadā vēl joprojām stabili pirmo vietu ticīgo skaita ziņā saglabāja evaņģēliski luteriskā baznīca (1 057 877 jeb 55,68% ticīgie) un otro vietu aizņēma Romas katoļu baznīca (450 210 jeb 23,69% ticīgie). Pareizticīgā baznīca saglabāja stabilo trešo vietu ar 169 625 jeb 8,95% šai konfesijai piederīgajiem iedzīvotājiem.⁶⁹ Pareizticīgo vidū arī 1930. gadā dominēja krievu tautības cilvēki – 61%, pārējie 30% bija latvieši un vēl 5% – baltkrievi.⁷⁰

Pareizticīgo apdzīvotības areāls, tāpat kā iepriekš, bet ar nelielām izmaiņām, saglabājās tas pats arī 1930. gadā: Jaunlatgales apriņķa austrumu daļa, Ludzas apriņķa dienvidu–austrumu daļa, Vidzemes dienvidi uz rietumiem no Madonas pilsētas, Madonas, Rīgas un Cēsu apriņķis. Turklāt lielā skaitā pareizticīgie bija sastopami divās lielākajās pilsētās – Rīgā un Daugavpilī.⁷¹

1935. gadā Latvijā iedzīvotāju skaits bija pieaudzis līdz 1 950 502 cilvēkiem, no kuriem 1 075 641 (55,15%) bija luterāņi, 476 963 (24,45%) – Romas katoļi un 174 389 (8,94%) – pareizticīgie.⁷² Pareizticīgo iedzīvotāju samērs laika posmā no 1920. līdz 1935. gadam bija palicis tāds pats kā iepriekšējā periodā. Pa apgabaliem pareizticīgie 1935. gadā sadalījās šādi: Latgalē 52%, Vidzemē 19%, Kurzemē un Zemgalē 4% no visiem iedzīvotājiem.⁷³ Tātad lielākais vairums pareizticīgo mita tieši Latgalē – Jaunlatgales apriņķī (52 706) un Ludzas apriņķī (21 976). Vēl ievērojams skaits šai konfesijai piederīgo bija Madonas apriņķī (12 680) un

66 Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā, 79.

67 Ibidem, 79.

68 Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā, 9.

69 Ibidem, 155.

70 Ibidem, 167.

71 Ibidem.

72 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Sast. Vilmārs Salnītis, red. Marģers Skujenieks. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936, 71. lpp.; Mežs, Nēmets 2014, 62–74.

73 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 84.

Daugavpils apriņķī (10 205). Nozīmīgs daudzums pareizticīgo dzīvoja arī Rīgā (33 728), kur to skaits 1935. gadā bija audzis. Tas saistāms ar iekšējo iedzīvotāju migrāciju no laukiem uz pilsētām.⁷⁴ Pārējos Latvijas apriņķos pareizticīgo skaits bija mazāks par 10 000 cilvēkiem.⁷⁵

Pēc 1935. gada statistikas datiem, lielākā daļa pareizticīgo iedzīvotāju sevi pieskaitīja pie krievu tautības.⁷⁶ Tomēr, salīdzinot ar 1930. gadu, 1935. gadā viņu samērs bija samazinājies uz 59% ticīgo. Savukārt latviešu īpatsvars starp šīs ticības piederīgajiem bija pieaudzis no 30% 1930. gadā līdz 33% 1935. gadā.⁷⁷ Lielākais pieaugums bija vērojams tieši Latgalē un Ilūkstes apriņķī. Šo parādību izskaidroja ar pārkrievo to latviešu pakāpenisku atgriešanos pie savas tautības,⁷⁸ kā arī krievu tautības cilvēku pakāpenisku asimilēšanos latviskā vidē: apmēram 50 000 bijušo nelatviešu asimilācijas ceļā kļuva par latviešiem, lielākā daļa no viņiem dzīvoja Austrumlatvijā.⁷⁹ “Statistisko asimilāciju” veicināja arī fakts, ka bērni, kas bija dzimuši etniski jauktās ģimenēs, kur viens no vecākiem bija latvietis, 1935. gada tautas skaitīšanā automātiski tika definēti kā latvieši.⁸⁰

Par iekļaušanos latviskā vidē liecina dati, kas atklāj 1937. gadā Latgales pareizticīgo prāvestībās kalpojošo garīdznieku tautību, pavalstniecību un valsts valodas prasmes.⁸¹ Tā no 14 Viļakas prāvestības garīdzniekiem tikai trīs bija latvieši, pārējo vidū desmit bija krievi un viens – igauņi. No šiem cittautiešu garīdzniekiem labi valsts valodu pārzināja pieci, trīs latviešu valodu zināja vidēji un trīs – vāji. Tomēr nebija neviena, kas pavisam nezinātu valsts valodu. Visiem minētajiem garīdzniekiem bija Latvijas pavalstniecība.⁸² Daugavpils I prāvesta iecirknī kalpoja viens latviešu garīdznieks Jānis Kramps un deviņi krievu garīdznieki – visi ar Latvijas pavalstniecību. Interesanti, ka Jānis Kramps vadīja Daugavpils Borisa–Gļeba krievu draudzi, savukārt mācītājs Nikolajs Žunda, krievu tautības garīdznieks, vadīja tā paša dievnama latviešu draudzi. No šiem Daugavpils I prāvesta iecirknī kalpojošiem deviņiem krievu tautības garīdzniekiem valsts valodu pārvaldīja

74 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 85.

75 Ibidem.

76 Ibidem, 86.

77 Ibidem.

78 Ibidem.

79 Mežs 1994, 20.

80 Németh, Šolks 2012, 19.

81 Sarakste ar Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldi par Latvijā darbojošos pareizticīgo garīdznieku skaitu, tautību un nozīmēšanu darbā. [b. v.] 02.01.–31.12.1937. LNA-LVVA, 7469–1–126.

82 Viļakas iecirkņa prāvesta virspriestera Andreja Mazura ziņojums LPB Sinodei. [Viļaka] 09.01.1937. LNA-LVVA, 7469–1–126, 2. lp.

seši, maz pārvaldīja – viens un nemaz latviešu valodu nezināja divi garīdznieki.⁸³ Rēzeknes prāvesta iecirknī darbojās septiņi garīdznieki: viens latvietis un seši krievi. Viņi visi bija Latvijas pavalstnieki, no kuriem latviešu valodu zināja trīs garīdznieki, divi zināja daļēji “mājas kārtībā” un divi – nezināja nemaz.⁸⁴

Starp visiem pareizticīgajiem Latvijas iedzīvotājiem latviešu visvairāk dzīvoja Vidzemē. Tomēr laika posmā no 1930. līdz 1935. gadam viņu īpatsvars bija samazinājies no 80% līdz 78%. Pārējās Latvijas daļās pareizticīgo latviešu īpatsvars bija šāds: Kurzemē – 48%, Zemgalē – 45%, Rīgā – 36%, Latgalē – 12% no visiem pareizticīgajiem iedzīvotājiem.⁸⁵

Lielāko daļu starp visiem pareizticīgajiem 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijā veidoja krievi (61% 1920. gadā⁸⁶ un 59% 1935. gadā⁸⁷). Tas bija saistīts gan ar lielu cittautiešu koncentrāciju lielākajās Latvijas pilsētās (Rīgā un Daugavpilī), gan ar Latvijas austrumu pierobežas reģiona etniskajām īpatnībām un 1920. gada Rīgas miera līguma rezultātā notikušajām valstu robežas izmaiņām: Latgalē krievu tautībai sevi pieskaitīja 75% iedzīvotāju.⁸⁸ Savukārt valsts vidienē pārsvarā bija latviešu pareizticīgās draudzes, kuras ticīgo skaita ziņā gan bija ļoti nelielas, taču to kopējais skaits bija liels.

LPB nacionālais sadalījums

Etniskā koncepta ietvaros Baltijas reģions ir viens no visdalītākajiem reģioniem Eiropā. Par spīti nelielai teritorijai un relatīvi mazajam iedzīvotāju skaitam, 19.–20. gadsimta laikā Latvijai bija raksturīgas reģionālas atšķirības etniskajā struktūrā un etniskajā daudzveidībā.⁸⁹ Pirms Pirmā pasaules kara Rīgas eparhijā⁹⁰ (kopā ar Igaunijas teritoriju) 1914. gadā darbojās 210 draudzes, no kurām 49 bija

83 Ziņas par Daugavpils I iecirkņa prāvestības garīdzniekiem, kā katrs pārvalda valsts valodu, cik katrā draudzē dievnamu, kādas tautības un pavalstniecības ir garīdznieki. Daugavpils I iecirkņa prāvests virspriesteris Mihails Pētersons. [Daugavpils] 07.01.1937. LNA-LVVA, 7469–1–126, 5. lp.

84 Rēzeknes iecirkņa prāvesta virspriestera Grigorija Ščensnoviča ziņojums LPB Sinodei. [Rēzekne] 13.01.1937. LNA-LVVA, 7469–1–126, 7.–8. lp.

85 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 86.

86 Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā, 80.

87 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 86.

88 Ibidem, 292.

89 Németh, Šolks 2012, 9–10.

90 Pastāvīga Rīgas eparhija tika izveidota 1850. gada 1. jūlijā, tās sastāvā ietilpa 11 prāvestu iecirkņi. Līdz tam laikam darbojās Rīgas vikariāts Pleskavas eparhijas sastāvā, izveidots 1836. gadā.

latviešu, 99 igauņu, 32 ar jauktu etnisko sastāvu, 29 krievu pareizticīgo draudzes un viena zviedru draudze (Vormsi salā). Kopā pie tām piederēja 273 023 Baltijas gubernu pareizticīgie iedzīvotāji.⁹¹

20. gadsimta 20.–30. gados LPB sastāvā esošās draudzes tāpat tika iedalītas latviešu, krievu, igauņu⁹² un vācu⁹³ draudzēs. Dokumentos, kurus sastādīja gan pašas draudzes (dažādas atskaites, ziņojumi Sinodei u. tml.), gan LPB Sinode (rīkojumi draudzēm vai atskaites/ziņojumi Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldei), tas gan netika uzsvērts, jo draudzes bija savstarpēji vienotas un nebija sadalījušās nacionālajās grupās. Gan LPB Sinodes un draudžu, gan LPB Sinodes un valsts iestāžu komunikācijā šāds dalījums pēc etniskā principa vispār netika lietots. Visā apskatāmajā periodā draudžu skaits nepārtraukti mainījās: tika dibinātas jaunas draudzes un likvidētas vecās, tāpat kā celtas jaunas baznīcas un nojaukti vai atņemti un atdoti citām konfesijām jau esošie dievnamī, parādījās pat dievnamu filiāles draudzes.⁹⁴ Jāatzīmē gan, ka jaunas draudzes pārsvarā veidojās pie Latvijas valsts robežas ar Igauniju un Krieviju. Tas bija saistīts ar jauno valstu robežu noteikšanas procesu: tā daļa no bijušā Ostrovas apriņķa Krievijas teritorijā ar 1920. gada miera līgumu starp Latviju un Krieviju tika pievienota Latvijai. Minētā apgabala pareizticīgie iedzīvotāji bija atstāti bez savas baznīcas – Dubeckas draudzes dievnama, jo tas palika viņpus robežas Krievijas pusē.⁹⁵ Pieejamā tuvumā nevienas pareizticīgo baznīcas nebija, tāpēc aktīvākie draudzes locekļi bija vērsušies pie LPB Sinodes ar lūgumu nodibināt šajā apgabalā patstāvīgu draudzi, uzcelt dievnamu un iecelt pastāvīgu priesteri. 1925. gada 1. maija sēdē LPB Sinode nolēma Rītupes dzelzceļa stacijas pierobežas joslā nodibināt un atklāt draudzi, kuru pagaidām, līdz baznīcas uzcelšanai nosaukt par “Grišino–Goras” Sv. Trijādības draudzi, kura tika pievienota Viļakas prāvesta

91 Pommers 1931, 74.

92 Rīgas igauņu Sv. Pētera–Pāvila pareizticīgā draudze darbojās pie Rīgas Katedrāles, reģistrēta LPB draudžu reģistrā 1932. gadā. Skat. LPB Sinodes sarakste ar Latvijas Republikas Iekšlietu ministriju. [Rīga] 02.06.1932. LNA-LVVA, 7469–1–120, 110. lp.

93 Rīgas vācu Sv. Dievmātes Piedzimšanas pareizticīgā draudze darbojās pie Rīgas Katedrāles, reģistrēta LPB draudžu reģistrā 1932. gadā. Skat. LPB Sinodes sarakste ar Latvijas Republikas Iekšlietu ministriju. [Rīga] 02.06.1932. LNA-LVVA, 7469–1–120, 110. lp.

94 Dalījums “draudžu filiāles” parādās 1932. gadā. Kopā tās bija 14 draudzes: Rīgas prāvestībā darbojās 8 šādas draudzes, Jelgavas prāvestībā – 1, Kurzemes prāvestībā – 1, Daugavpils II prāvestības iecirknī – 3, Ludzas prāvestībā – 1. Draudžu saraksts Latvijas Republikā, 1932. gads. LPB Sinodes loceklis, virspriesteris Aleksandrs Makedonskis, sekretārs virspriesteris Aleksandrs Lismans. [b. v.; b. d.]. LNA-LVVA, 7469–1–224, 8. lp. o. p.

95 LPB Sinodes sarakste ar Garīgo lietu pārvaldi. [Rīga] 28.08.1925. LNA-LVVA, 1370–1–721, 2. lp.

iecirknim.⁹⁶ Par kandidātu priesteram amatam pieņēma turpat dzīvojošo emigrantu no Krievijas – mācītāju Nikolaju Roždestvenski.⁹⁷ Lielākā daļa jaundibināto draudžu pierobežā bija tieši krievu pareizticīgās draudzes, kur krievu tautības iedzīvotāju skaits dominēja pār latviešiem.

Pēc 1920./1921. gada iedzīvotāju statistikas datiem, Latvijā pavisam bija 128 pareizticīgās draudzes, 138 dievnami un 61 mācītājs:

- Vidzemē – 68 draudzes, 70 baznīcas, 37 mācītāji;
- Kurzemē – 18 draudzes, 22 baznīcas, 9 mācītāji;
- Latgalē – 42 draudzes, 46 baznīcas, 15 mācītāji.⁹⁸

Ar 1920. gada 29. decembri visas pareizticīgo draudzes tika iedalītas desmit prāvestu iecirkņos: Rīgas, Kurzemes, Daugavpils, Jēkabmiesta, Rēzeknes, Ludzas I, Ludzas II,⁹⁹ Ērgļu, Kārdabas¹⁰⁰ un Valmieras.¹⁰¹ 1921. gada 7. maijā atsevišķi tika izveidots Venticībnieku prāvesta iecirknis.¹⁰² Laika gaitā prāvestību nosaukumi un to pārziņā esošo draudžu skaits mainījās, līdz 1923. gadā noformējās prāvestu iecirkņu modelis, kāds tas tikpat kā nemainīgi, ar nelielām izmaiņām, saglabājās līdz 20. gadsimta 30. gadu beigām. Kopā tie bija 12 prāvestu iecirkņi: Rīgas, Kurzemes,¹⁰³ Jelgavas,¹⁰⁴ Daugavpils I, Daugavpils II, Rēzeknes, Viļakas, Ludzas, Ērgļu, Kārdabas (Madonas), Valmieras un Venticībnieku prāvestu iecirknis ar kopskaitā 139 draudzēm,¹⁰⁵ kurās kalpoja 130 garīdznieki.¹⁰⁶ Pēc tautībām draudzes sadalījās 67 krievu un 66 latviešu draudzēs, pārējās bija draudzes pie klosteriem vai jaukta sastāva draudzes (skat. 1. tabulu). Procentuāli 1923. gadā latviešu un krievu draudzes sadalījās vienādās proporcijās (skat. 2. attēlu).

96 Prāvestība, arī prāvesta iecirknis – draudžu sadalījums noteiktās teritorijās, kas bieži sakrita ar apriņķu robežām. Katrā prāvestībā bija iecelts atbildīgais prāvests, kurš pārvaldīja un pārstāvēja draudzes, iekļautas noteiktās prāvestības robežās.

97 LPB Sinodes sarakste ar Garīgo lietu pārvaldi. [Rīga] 28.08.1925. LNA-LVVA, 1370–1–721, 2. lp.

98 Valdības iestāžu darbība 1920./21. gadā. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 261, 17.11.1921., 2. lpp.

99 No 1923. gada Ludzas II prāvesta iecirknis tika pārveidots par Viļakas prāvesta iecirkni.

100 20. gadsimta 30. gados to pārdēvēja par Madonas prāvesta iecirkni.

101 Gavrilin 2013, 37.

102 Latvijas pareizticīgās baznīcas iestāžu un darbinieku saraksts. Prāvestu iecirkņi [1923. gads] (sastādītājs nav minēts). [b. v; b. d.] LNA-LVVA, 7469–1–220, 12. lp. o.p.

103 Skat. Ērglis 2021.

104 Jelgavas prāvesta iecirknis tika izveidots 1922. gadā.

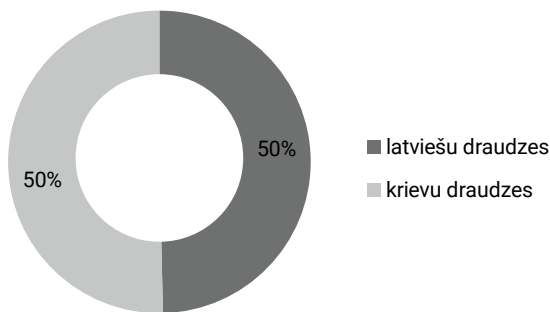
105 Latvijas pareizticīgās baznīcas iestāžu un darbinieku saraksts. Draudžu saraksts [1923. gads] (sastādītājs nav minēts). [b. v; b. d.] LNA-LVVA, 7469–1–220, 13.–17. lp.

106 Ibidem, 20.–21. lp.

1. tabula. Pareizticīgo draudžu sadalījums latviešu un krievu draudzēs prāvestu iecirkņos, 1923. gads¹⁰⁷

Table 1. Distribution of Orthodox parishes into Latvian and Russian congregations by dioceses in Latvia, 1923

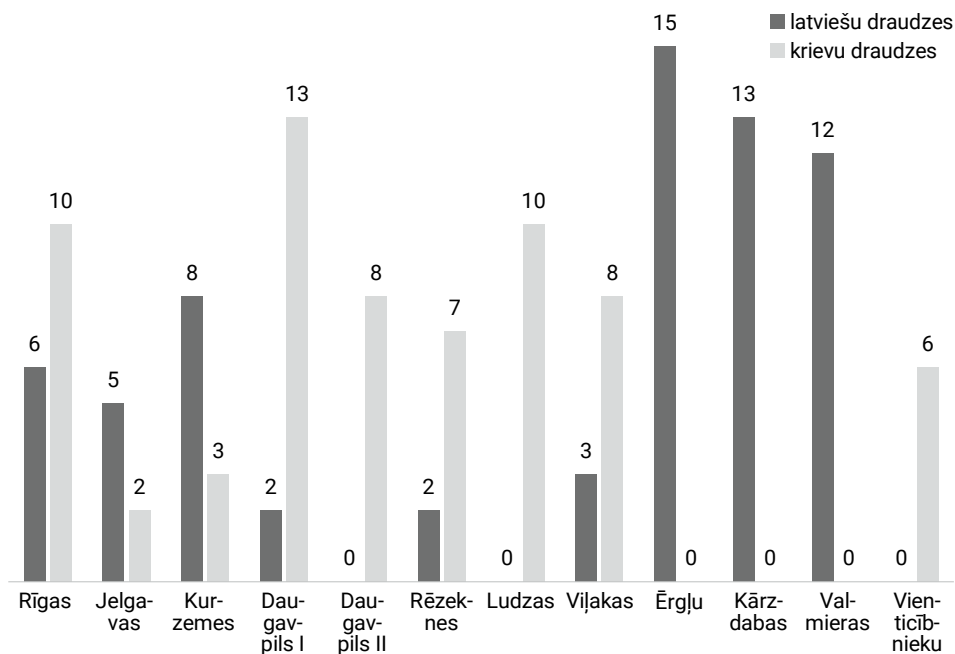
Nr.	Prāvestība	Draudžu skaits		apvienota
		latviešu draudzes	krievu draudzes	
1	Rīgas	6	10	
2	Jelgavas	5	2	
3	Kurzemes	8	3	
4	Daugavpils I	2	13	
5	Daugavpils II	0	8	
6	Rēzeknes	2	7	
7	Ludzas	0	10	
8	Vīļakas	3	8	
9	Ērgļu	15	0	
10	Kārzdabas	13	0	
11	Valmieras	12	0	
12	Vienticībnieku	0	6	
	Rīgas Katedrāle			1
	klosteri			5
	KOPĀ	66	67	6
	Pavisam draudzes	139		

2. att. Latviešu un krievu pareizticīgo draudžu sadalījums Latvijā 1923. gadā

Fig. 2. Distribution of Orthodox parishes into Latvian and Russian congregations in Latvia, 1923

¹⁰⁷ Latvijas pareizticīgās baznīcas iestāžu un darbinieku saraksts. Draudžu saraksts [1923. gads] (sastādītājs nav minēts). [b. v; b. d.] LNA-LVVA, 7469–1–220, 13.–17. lpp.

3. att. Pareizticīgo draudžu sadalījums latviešu un krievu draudzēs pa prāvestībām Latvijā, 1923. gads

Fig. 3. Distribution of Orthodox parishes into Latvian and Russian congregations by dioceses in Latvia, 1923

Pirmā tabula parāda, ka jau vēsturiski izteikti latviski bija izveidojušies Ērgļu (15 draudzes), Kārdabas (13 draudzes) un Valmieras (12 draudzes) prāvestu iecirkņi. Nevienā no šiem iecirkņiem nedarbojās kāda krievu draudze (skat. 3. attēlu).

Vairākums krievu draudžu, kā jau minēts iepriekš, koncentrējās Latgalē. Tā, piemēram, Ludzas prāvesta iecirknī darbojās desmit krievu draudzes un neviena latviešu draudze. Vīļakas prāvestībā no 11 draudzēm tikai trīs bija latviešu. Tāpat Daugavpils I iecirknī no 15 draudzēm tikai divas bija latviešu draudzes, un Daugavpils II iecirknī visas tajā esošās astoņas draudzes bija krievu draudzes. 1927. gadā Latvijā darbojās 141 pareizticīgā draudze (72 latviešu un 69 krievu), 1929. gadā – 147 draudzes (73 latviešu un 74 krievu).¹⁰⁸

Rīgas prāvesta iecirknī 1923. gadā darbojās sešas latviešu un desmit krievu draudzes. Tas skaidrojams ar to, ka Rīgā, lielākajā pilsētā valstī, jau vēsturiski bija arī lielākā pareizticīgo krievu iedzīvotāju koncentrācija, vienlaikus arī veidojot lielāko daļu no pareizticīgo draudžu locekļu skaita. Pēc 1925. gada tautas

108 Gavrilin 2013, 37.

skaitīšanas datiem, Rīgā dzīvoja 198 736 latvieši, 27 648 krievi un 1587 baltkrievi, bet no visiem rīdziniekiem pareizticībai sevi pieskaitīja 30 323 iedzīvotāji.¹⁰⁹ Salīdzinājumam: visā Vidzemes reģionā dzīvoja 394 291 latvietis, 5727 krievi un 265 baltkrievi, savukārt pareizticībai sevi pieskaitīja 35 526 iedzīvotāji.¹¹⁰ Tādējādi 40 Vidzemes draudzēs pareizticīgo bija tikai mazliet vairāk nekā vienīgi Rīgas teritorijā dzīvojošo pareizticīgo iedzīvotāju, kur tie pulcējās kopā 16 draudzēs.

20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē varēja vērot līdzīgu situāciju (skat. 2. tabulu). 1937. gadā Latvijā bija 168 pareizticīgo dievnami,¹¹¹ un 1938. gadā Latvijā darbojās 153 pareizticīgās draudzes: no tām 73 bija latviešu un 80 – krievu draudzes (skat. 2. tabulu un 4. attēlu).

2. tabula. Pareizticīgo draudžu sadalījums latviešu un krievu draudzēs pa prāvestu iecirkņiem, 1938. gads¹¹²

Table 2. Distribution of Orthodox parishes into Latvian and Russian congregations by dioceses in Latvia, 1938

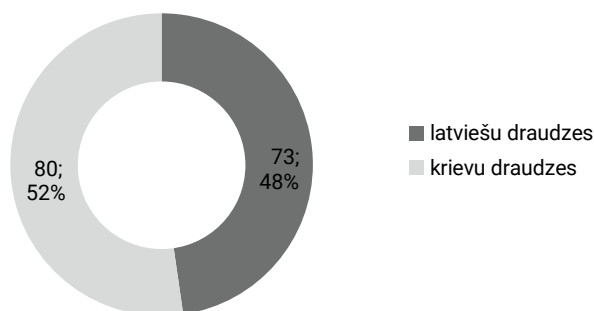
Nr.	Prāvestība	Draudžu skaits	
		latviešu draudzes	krievu draudzes
1	Rīgas	13	16
2	Jelgavas	9	2
3	Kurzemes	4	3
4	Daugavpils I	1	13
5	Daugavpils II	0	8
6	Rēzeknes	2	8
7	Ludzas	0	11
8	Viļakas	2	12
9	Ērgļu	13	0
10	Madonas (Kārdzabas)	17	0
11	Valmieras	12	0
12	Vienticībnieku	0	7
KOPĀ		73	80
Pavisam draudzes		153	

109 Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā, 84, 140.

110 Ibidem, 140.

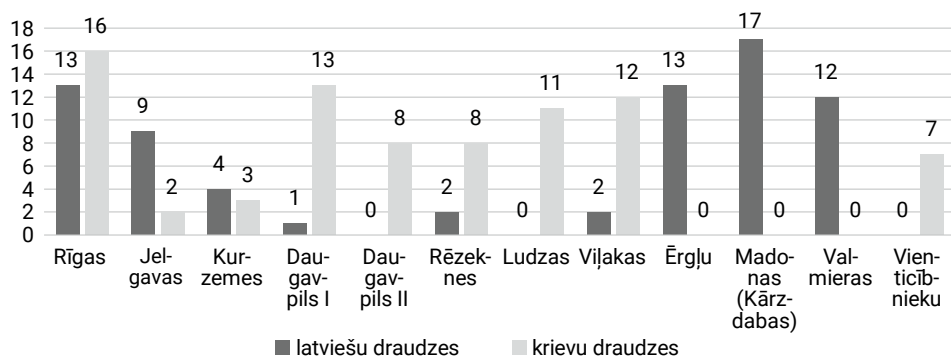
111 Ziņojums Latvijas Republikas Baznīcu un konfesiju departamentam. LPB Sinodes loceklis Jelgavas bīskaps Jēkabs (Karps). [b. v.] 27.11.1937. LNA-LVVA, 7469-1-126, 18. lpp.

112 Latvijas pareizticīgās baznīcas draudžu un garīdznieku saraksts [1938. gads]. Apkopojis priesteris Nikolajs Vasiljevs. [b. v.; b. d.] LNA-LVVA, 7469-1-227, 2.-10. lpp.

4. att. Latviešu un krievu pareizticīgo draudžu sadalījums Latvijā, 1939. gads

Fig. 4. Distribution of Orthodox parishes into Latvian and Russian congregations by dioceses in Latvia, 1939

5. att. Pareizticīgo draudžu sadalījums latviešu un krievu draudzēs pa prāvestībām Latvijā, 1938. gads

Fig. 5. Distribution of Orthodox parishes into Latvian and Russian congregations by dioceses in Latvia, 1938

Rīgā bija 29 pareizticīgo draudzes: 13 latviešu un 16 krievu.¹¹³ Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, Rīgā dzīvoja 242 731 latvietis un 28 346 krievi, bet pareizticībai sevi pieskaitīja kopumā 33 728 iedzīvotāji. Tajā pašā laikā Vidzemē skaitījās 42 pareizticīgo draudzes – visas tās bija latviešu draudzes. Apskatāmajā laikā šeit dzīvoja 381 190 latvieši un 6694 krievi, bet pareizticībai sevi pieskaitīja 34 321 iedzīvotājs¹¹⁴ – tātad atkal gandrīz tikpat, cik Rīgas pilsētā.

Lielākā daļa krievu draudžu 1938. gadā, tāpat kā 1923. gadā, koncentrējās Latgalē (skat. 5. attēlu).

113 Latvijas pareizticīgās baznīcas draudžu un garīdznieku saraksts [1938. gads]. Apkopojis priesteris Nikolajs Vasiļjevs. [b. v.; b. d.] LNA-LVVA, 7469-1-227, 2. l.p.

114 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 9.

Izteikti liela krievu pareizticīgo draudžu koncentrācija bija Daugavpilī – kopā 21 draudze, tostarp tikai viena latviešu – Daugavpils Sv. Borisa–Gļeba draudze. Ludzas prāvestībā, tāpat kā 1923. gadā, darbojās tikai krievu draudzes – kopskaitā 11. Savukārt Viļakas prāvestībā no kopā 14 draudzēm 12 bija krievu un tikai trīs bija latviešu – Balvu, Viļakas un Liepnas draudzes. No desmit Rēzeknes prāvestībā esošajām draudzēm astoņas bija krievu un divas latviešu – Varakļānu un Tilžas (Kokorevas) draudzes.¹¹⁵

Izvērtējot katras prāvestības reģistrēto draudžu locekļu skaitu,¹¹⁶ var secināt, ka latviešu draudzes veidoja nozīmīgu daļu LPB struktūrā: 1932. gada dati liecina, ka Madonas prāvestībā, kur skaitījās 17 draudzes (tikai latviešu), kopējais tajās reģistrēto ticīgo skaits bija 20 172 cilvēki. Salīdzinājumam: tai pašā gadā Ludzas prāvestībā, kur skaitījās 11 draudzes (visas krievu), bija reģistrēts 21 671 ticīgais. Kurzemes prāvestībā piecās latviešu draudzēs bija reģistrējušies 1342 ticīgi un divās krievu draudzēs ticīgo skaits sasniedza 700 cilvēkus.¹¹⁷

Secinājumi

20. gadsimta 20.–30. gados kā pilnvērtīgas locekles LPB kopējā struktūrā vienlīdz aktīvi darbojās gan latviešu, gan krievu draudzes, neizceļot kādu no nacionālajām grupām ar lielākām vai mazākām pilnvarām. Lai gan latvieši veidoja trešo daļu no visiem Latvijas pareizticīgajiem iedzīvotājiem, procentuāli abu nacionalitāšu draudzes LPB struktūrā bija pārstāvētas līdzvērtīgi (skat. 2. un 4. attēlu). Iepriekš analizētie statistikas dati atspoguļo ainu, kas runā pretim starpkaru presē izplatītajam mītam par pareizticīgajiem kā tikai krievu tautības pārstāvjiem.

Latviešu pareizticīgie netika izslēgti vai kaut kā ierobežoti ne no LPB veidošanas procesa 20. gadsimta 20. gadu sākumā, ne no LPB organizācijas visu apskatāmo periodu. Neilgi pēc neatkarīgas Latvijas Republikas nodibināšanas – 1920. gada 25.–27. februārī tika sasaukta Latvijas pareizticīgo draudžu pārstāvju

115 Latvijas pareizticīgās baznīcas draudžu un garīdznieku saraksts [1938. gads]. Apkopojis priesteris Nikolajs Vasiļjevs. LNA-LVVA, 7469–1–227, 2.–10. lp.

116 Šos datus ir iesniegušas draudzes par tiem ticīgajiem, kas aktīvi iekļāvās draudzes dzīvē – regulāri piedalījās dievkalpojumos un gāja pie dievgalda. Jāņem vērā, ka šie dati ir aptuveni, jo tie varēja nesaturēt ziņas par tiem ticīgajiem, kas sevi pieskaitīja pareizticībai, taču uz baznīcu gāja neregulāri, tāpat netika reģistrēti.

117 Latvijas pareizticīgās baznīcas draudžu un garīdznieku saraksts [1938. gads]. Apkopojis priesteris Nikolajs Vasiļjevs. LNA-LVVA, 7469–1–224, 2.–15. lp.

sanāksme,¹¹⁸ kuras raksturs un tās laikā pieņemtie lēmumi ir jāatzīst par latviski orientētiem. Pirmkārt, sanāksme noritēja laikā, kad tikko bija beidzies karš ar lieliem dzīvā spēka un materiāliem zaudējumiem LPB. Pēc 1920./1921. gada datiem, Latvijā pavisam bija 128 pareizticīgās draudzes un 61 mācītājs.¹¹⁹ Tāpēc lielākā daļa draudžu nemaz nedarbojās, jo bija bez saviem mācītājiem. Šī iemesla dēļ uz pārstāvju sanāksmi varēja ierasties tikai ap 60 pārstāvjiem un 28 referentiem no 41 draudzes.¹²⁰ Otrkārt, krievu draudžu pārstāvji, kas tiešām bija izteikti Maskavas orientācijas aizstāvji, negribēja atzīt 1920. gada februāra sanāksmes tiesisko pamatotību, bet dēvēja to vienkārši par apspriedi bez tiesībām ievēlēt Sinodi. Tomēr sanāksmē pārstāvētais vairākums (58 balsis par un 25 balsis pret)¹²¹ atzina sanāksmes tiesības izspriest visus tobrīd svarīgos jautājumus, kā ievēlēt Sinodi un pasludināt LPB patstāvību. Treškārt, sanāksmes darba valoda bija latviešu valoda, tajā pieņemtie lēmumi bija izteikti latviski orientēti,¹²² bet ievēlēto LPB Sinodes locekļu vidū (gan Rīgā, gan provincē) dominēja latviski uzvārdi: Apinis, Svemps, Namnieks, Pommers, Upesleja, Bucens, Jurgis u. c.¹²³

20. gadsimta 20. gadu pašā sākumā LPB bija vērojams zināms saspilējums starp abām nacionālajām grupām. Rīgas Debesbraukšanas latviešu draudze pat pasludināja, ka “neatrod par iespējamu turpmāk uzturēt savstarpējus sakarus ar krievu draudzēm”.¹²⁴ Presē tika popularizēts viedoklis, kuru atbalstīja daļa latviešu pareizticīgo un arī Latvijas valdība, par LPB jurisdikcijas maiņu, pakļautību

118 1920. gada 25.–27. februārī notikušajā Latvijas pareizticīgo draudžu pārstāvju sanāksmē tika pieņemta rezolūcija par LPB patstāvību Maskavas patriarhāta sastāvā. Tieši saglabātā saikne ar Krieviju radīja lielāko sašutumu Latvijas sabiedrībā, aizsākot diskusijas Latvijas presē par LPB statusu un lietderību jaunajā valstī, kā arī tās turpmāko attīstību. Tas bija viens no iemesliem, kādēļ Latvijas valdība neakceptēja sanāksmes laikā pieņemto lēmumu tiesiskumu. Taču nākamās sanāksmes laikā, kas notika tā paša gada augustā un kurā piedalījās arī Latvijas valdības pārstāvji, tika akceptēti visi tie paši februāra sanāksmes lēmumi un ieceltie LPB Sinodes locekļi.

119 Valdības iestāžu darbība 1920./21. gadā. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 261, 17.11.1921., 2. lpp.

120 Latvijas pareizticīgo draudžu priekšstāvju sapulce. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 46, 26.02.1920., 3. lpp.

121 Vietējās ziņas. Latvijas pareizticīgo draudžu priekšstāvju saeima. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 47, 27.02.1920., 2. lpp.

122 Sanāksmē tika nolemts, ka, piem., bīskapu var ievēlēt baznīcas saeima no personām, kas dzīvojušas Latvijā un kas prot valsts valodu. Savukārt projekta par LPB pārvaldi un draudžu iekārtas autors bija Rīgas Kristus Debesbraukšanas latviešu pareizticīgās draudzes otrais priesteris Jānis Namnieks.

123 Latvijas pareizticīgo draudžu priekšstāvju sapulce. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 48, 28.02.1920., 2. lpp.

124 Pareizticīgo baznīcas jautājums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 53, 05.03.1920., 3. lpp.

Maskavas patriarhijai nomainot uz Konstantinopoles patriarhiju.¹²⁵ Turklāt par piemēru šajā jautājumā kalpoja Igaunijas PB, kura šo ceļu izvēlējās 1923. gadā. Tomēr tas arī draudēja ar nacionālo šķelšanos starp Latvijas pareizticīgajiem, radot tādus pašus konfliktus starp abām grupām, ar kādiem nācās saskarties Igaunijas PB,¹²⁶ kur pēc būtības draudzes sadalījās igauņu (Konstantinopoles patriarhāts) un krievu draudzēs (Maskavas patriarhāts).

Neakcentējot atsevišķu draudžu piederību kādai no nacionālajām grupām, LPB vadībai un arhibīskapam Jānim (Pommeram)¹²⁷ izdevās aplāpēt pareizticīgo latviešu vidū pastāvošās nacionāli patriotiskās tendences, pirms tās varēja kļūt noteicošas, konsolidējot latviešu un krievu pareizticīgos Latvijā vai vismaz apvaldot jebkādus mēģinājumus tos šķelt.¹²⁸ 1922. gadā LPB jaunais arhibīskaps Jānis (Pommers) skaidroja, ka “bez trokšņa un reklāmas iegūtā priekš Latvijas pareizticīgās baznīcas neatkarība, kura nekādā ziņā nav mazāka un šaurāka kā kaimiņu valstu pareizticīgās baznīcas. Starpība varbūt tikai tā, ka, neatkarību iegūstot, es neradīju nekādu ne kanonisku, ne politisku, ne nacionālu sarežģījumu nedz Latvijai, nedz ārpus Latvijas, ka neatkarības iegūšanas lietā es neradīju nekādu apgrūtinājumu mūsu valdībai.”¹²⁹

Tādējādi latviešu pareizticība bija unikāla parādība Latvijas vēsturē. Tās saknes stiepās no 19. gadsimta 40. gadiem un piekoptās tradīcijas tika turpinātas arī 20. gadsimta 20.–30. gados. Draudžu iekšējā dzīve nebija mainījies – ne to organizācijā, ne vidē, ko tā veidoja sev apkārt, ne cilvēki, kas paaudžu paudzēs piederēja konkrētai draudzei, – bija mainījies tikai baznīcas centrālais administratīvais aprāts un valsts iekārta.

Nodibinoties jaunajai valstij, Latvijas sabiedrības attieksme pret LPB nebija draudzīga. Uz to raudzījās ar aizdomām, saskatot tajā galvenokārt krievu kultūras popularizētāju, tīri krievisku un slavofilisku organizāciju jeb daļu no cariskā režīma mantojuma.¹³⁰ Lielākā daļa starpkaru Latvijas sabiedrības uzskatīja, ka pareizticīgajai baznīcai jaunā valstī ir jāveidojas nacionālai, latviskai, atmetot “arhaiskās krievu tradīcijas”, daļa uzskatīja, ka PB kā krievu tradīciju paudējai,

125 Sīkāk šo jautājumu skat. Gavrilin 2018, 101–112; Rimestad 2012.

126 Rimestad 2012.

127 Arhibīskaps Jānis (Pommers) par LPB galvu tika ievēlēts 1920. gada februāra un augusta Latvijas pareizticīgo draudžu pārstāvju sanāksmēs, kad darbojās vēl kā Penzas bīskaps Krievijā. Latvijā viņš ieradās 1921. gada vasarā un vadija LPB līdz savai nāvei 1934. gada rudenī.

128 Rimestad 2012, 141.

129 Jānis Pommers. Latvijas pareizticīgās baznīcas lietā. *Tautas Balss*, Nr. 162, 25.07.1922., 1. lpp.

130 Runce 2008, 156.

svešai latviešu garam nav vietas Latvijā. Tika aizmirsti vai pazemināti tie iedzīvotāji, kuru dzimtā valoda bija latviešu, kuri piederēja latviešu tautībai un kuri vienlaikus piederēja arī pareizticībai. Vispārināti apgalvojumi, ka pareizticībai pieder tikai krievi un pārkrievotie latvieši un tai seko tikai zemākas kārtas cilvēki bez izglītības, šai iedzīvotāju grupai, kas veidoja aptuveni 9% no visiem Latvijas iedzīvotājiem, varēja radīt šaubas par to, ka viņi ir valstij vajadzīgi un derīgi pilsoņi.

20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijas tautas skaitīšanas dati liecināja, ka pareizticība ierindojās trešajā vietā starp lielākajām konfesijām valstī. Tas bija vērā ņemams iedzīvotāju skaits, ar kuru valstij bija jārēķinās. Lai gan pareizticība bija izplatīta krievu iedzīvotāju vidū, tomēr samērā lielu daļu no visiem pareizticīgajiem pārstāvēja latvieši, turklāt varēja konstatēt tendenci, ka to skaits palielinās. Tā 1920. gadā no visiem pareizticīgajiem iedzīvotājiem latvieši bija 31%, savukārt 1935. gadā tie jau bija 33%. Salīdzinoši krievu pareizticīgo skaitam bija tendence samazināties no 61% 1920. gadā uz 59% 1935. gadā.

Latviešu draudžu īpatsvars kopējā LPB struktūrā bija gandrīz tikpat liels, cik krievu draudžu. Īpaši izteikti latviskas bija Vidzemes prāvestības, kurās 100% bija latviešu draudzes, turklāt to skaits arī bija ievērojams – kopā aptuveni 40 draudzes. To izcelsme bija meklējama vēl 19. gadsimta 40. gados, un to raksturs nebija mainījies arī 20. gadsimta pirmajā pusē. Līdzīga situācija bija arī Kurzemes un Jelgavas prāvestībās, kurās, tāpat kā Vidzemes lauku draudzes, pārsvarā bija latviešu draudzes un tikai pilsētu draudzes pārsvarā bija krieviskas. Arī šeit draudžu raksturs pamatā bija noformējies vēl 19. gadsimtā. Savukārt Latgalē situācija bija atšķirīga. Šeit dominēja krievu draudzes. Daļa no tām atradās Latvijas–Krievijas pierobežā, kur vairākums iedzīvotāju bija krievi, kuru dzimtā valoda bija krievu. Tāpēc pierobežas apvidos pārsvarā darbojās krievu draudzes. Tāpat arī lielākajās Latgales pilsētās lielāko daļu veidoja krievu draudzes.

Līdz ar to, ņemot vērā statistikas datus par Latvijas iedzīvotāju konfesio-nālo un nacionālo sadalījumu, var secināt, ka LPB bija pārsteidzīgi nodēvēta par krieviski orientētu institūciju un tai piederīgie ticīgie – kā tikai krievu nacionalitātes pārstāvji. Nepatika pret pareizticīgo baznīcu slēpās nevis pašā baznīcā vai tās ticīgajos, bet šai nepatikai bija izteikti politisks raksturs, kas bija vērsti pret Krieviju – gan bijušo Krievijas impēriju, gan pēcrevolūcijas Krieviju. Trešā daļa no visiem Latvijas pareizticīgajiem iedzīvotājiem bija latvieši, un latviešu draudzes veidoja nozīmīgu daļu LPB struktūrā. Tās bija labi pārstāvētas LPB Sinodē, veidojot vairākumu gan Rīgā, gan uz laukiem, un aktīvi piedalījās baznīcas iekšējās dzīves organizēšanā. Var secināt, ka latviešu pareizticīgajām draudzēm starpkaru periodā bija liela ietekme dažādu lēmumu pieņemšanā baznīcas iekšējā dzīvē.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Avoti / Primary Sources

- Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga, LNA-LVVA
LNA-LVVA, 7469–1–220: Latvijas pareizticīgās baznīcas iestāžu un darbinieku saraksts. Prāvestu iecirkņi [1923. gads] (sastādītājs nav minēts). [b. v.; b. d.], 12.–21. lp.
- LNA-LVVA, 7469–1–227: Latvijas pareizticīgās baznīcas draudžu un garīdznieku saraksts [1938. gads]. Apkopojis priesteris Nikolajs Vasiļjevs. [b. v.; b. d.], 2.–10. lp.
- LNA-LVVA, 7469–1–224: Latvijas pareizticīgās baznīcas draudžu un garīdznieku saraksts [1938. gads]. Apkopojis priesteris Nikolajs Vasiļjevs. [b. v.; b. d.], 2.–15. lp.
- LNA-LVVA, 7469–1–120: LPB Sinodes sarakste ar Latvijas Republikas Iekšlietu ministriju. [b. v.] 02.06.1932., 110. lp.
- LNA-LVVA, 1370–1–721: LPB Sinodes sarakste ar Latvijas Republikas Garīgo lietu pārvaldi. [b. v.] 28.08.1925., 2 lp.
- LNA-LVVA, 7469–1–126: Rēzeknes iecirkņa prāvesta virspriestera Grigorija Šcensnoviča ziņojums. [Rēzekne] 13.01.1937., 7.–8. lp.
- LNA-LVVA, 7469–1–126: Ziņojums Latvijas Republikas Baznīcu un konfesiju departamentam. LPB Sinodes loceklis Jelgavas bīskaps Jēkabs (Karpis). [Jelgava] 27.11.1937., 18. lp.
- LNA-LVVA, 7469–1–126: Viļakas iecirkņa prāvesta virspriestera Andreja Mazura ziņojums LPB Sinodei. [Viļaka] 09.01.1937., 2. lp.
- LNA-LVVA, 7469–1–126: Ziņas par Daugavpils I iecirkņa prāvestības garīdzniekiem, kā katrs pārvalda valsts valodu, cik katrā draudzē dievnamu, kādas tautības un pavalstniecības ir garīdznieki. Daugavpils I iecirkņa prāvests virspriesteris Mihails Pētersons. [Daugavpils] 07.01.1937., 5. lp.
- Latvijas Statistikas gada grāmata 1939. Deviņpadsmitais gads. Red. Marģers Skujenieks. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1939.
- Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā 10. februārī. Red. Marģers Skujenieks. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1925.
- Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā. Red. Marģers Skujenieks. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1930.
- Ceturrtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Red. Marģers Skujenieks. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936.
- Skujenieks, Marģers (1928). Latvija 1918.–1928. gados. Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums.

Prese / Press

- Civis. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 38, 16.02.1923., 1. lpp.
- Goba, Alfrēds. Leģenda par tautiskās kustības panīkšanu astoņdesmitajos gados. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 7–8, 1930, 2. lpp.
- Kalniņš, Pauls. Krieviskās pareizticības cīņa ar latviski luterisko. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 9, 1930, 173. lpp.

- Latvijas pareizticīgo draudžu priekšstāvju sapulce. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 46, 26.02.1920., 3. lpp.
- Latvijas pareizticīgo draudžu priekšstāvju sapulce. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 48, 28.02.1920., 2. lpp.
- Pareizticīgo baznīcas jautājums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 53, 05.03.1920., 3. lpp.
- Pikurs, Jānis. Apskats. Kritika un bibliogrāfija. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 12, 1930, 611. lpp.
- Plensners, Aleksandrs. Latvijas pareizticīgo virsgans kā krievu patriots. *Latvijas Kareivis*, Nr. 189, 25.08.1922., 1.–2. lpp.
- Pommers, Jānis. Latvijas pareizticīgās baznīcas lietā. *Tautas Balss*, Nr. 162, 25.07.1922., 1. lpp.
- Valdības iestāžu darbība 1920./21. gadā. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 261, 17.11.1921., 2. lpp.
- Vietējās ziņas. Latvijas pareizticīgo draudžu priekšstāvju saeima. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 47, 27.02.1920., 2. lpp.

Literatūra / Secondary Sources

- Aasland, Aadne (1994). *Russians in Latvia: Ethnic Identity and Ethnopolitical Change*. University of Glasgow: Institute of Russian and East European Studies.
- Abbott, Andrew (2001). *Time Matters: On Theory and Method*. Chicago: University of Chicago Press.
- Anderson, Margo (2007). Quantitative History. *The Sage Handbook of Social Science Methodology*. Ed. by William Outhwaite and Stephen Turner. London: Sage Publications, pp. 246–263.
- Ante, Kristīne (2019). Baltijas guberņu konfesionālā savdabība kā vietējo autonomiju stiprinošs faktors 18. gadsimtā. *Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta politiskajā dimensijā 16.–18. gadsimtā*. Sast. Valda Kļava. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 193.–211. lpp.
- Ērglis, Dzintars (2021). Pareizticība Ziemeļkurzemē: Dundagas draudze (1918–1936). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 85.–104. lpp.
- Gavrilin, Aleksandr (1999). *Očerki istorii Rizhskoj eparhii, 19 vek*. Rīga: Fiokalija.
- Gavrilin, Aleksandr (2013). *Ljucinckoe (Ludzenskoe) blagochinie vo vtoroj polovine XIX – konce 30-h godov XX veka*. Rīga: Filokalija.
- Gavrilin, Aleksandr (2014). Pravoslavnye prihody na territorii Kurljandskoj gubernii. *Pravoslavie v Baltii*, 2 (11), s. 39–55.
- Gavrilin, Aleksandr (2018). O kanonicheskom statuse Pravoslavnoj Cerkvi v Estonii i Latvii v nachale 1920-h godov. *Pravoslavie v Baltii*, 7 (16), s. 102–112.
- Gavriļins, Aleksandrs (1993). Starpkonfesionālās nesaskaņas Vidzemes guberņā 19. gs. otrajā pusē. *Latvijas Vēsture*, 3 (10), 23.–27. lpp.
- Gavrilin, Aleksandr; Pazane, Baiba (2009). Pravoslavnaja cerkov' v XX stoletii v Baltijskih stranah: Estonii, Latvii i Litve. *Pravoslavnaja cerkov' v Vostochnoj Evrope. XX vek*. Red. Kristin Shajo. Kiev: Duh i litera, s. 263–287.

- Ijabs, Ivars (2023). *Nepateicīgie: latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga: Jumava.
- Kristapsone, Silvija (2014). *Zinātniskā pētniecība studiju procesā*. Rīga: Biznesa augstskola Turība.
- Kristapsone, Silvija (2020). *Statistiskās analīzes metodes pētījumā*. Rīga: Biznesa augstskola Turība.
- Mežs, Ilmārs (1994). *Latvieši Latvijā: Etnodemogrāfisks apskats*. Rīga: Zinātne.
- Mežs, Ilmārs; Nēmets, Ādams (*Ādám Németh*) (2014). 1935. gada tautskaites datu pielāgojums rajonu un mūsdienu pagastu iedalījumam. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A. daļa*, 68 (3–4), 61.–84. lpp.
- Németh, Ádám (2013). Ethnic diversity and its spatial change in Latvia, 1897–2011. *Post-Soviet Affairs*, 29 (5), pp. 1–35. <https://doi.org/10.1080/1060586x.2013.807604>.
- Németh, Ádám; Šolks, Guntis (2012). Alteration of the ethnic diversity and ethnic segregation index in Latvia during the first and second independence periods. *The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies*, 4 (1), pp. 9–33.
- Pommers, Antonijs, sast. (1931). *Pareizticība Latvijā: vēstures apcerējumi*. Rīga: Autora izdevums.
- Rimestad, Sebastian (2012). *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940)*. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Rimskij, Sergej V. (1998). *Pravoslavnaja cerkov' i gosudarstvo v XIX veke. Donskaja eparhija: ot proshlogo k nastojashemu*. Rostov-na-Donu.
- Rubin, Ernest (1943). The Place of Statistical Methods in Modern Historiography. *The American Journal of Economics and Sociology*, 2 (2), pp. 193–210.
- Runce, Inese (2008). *Valsts un Baznīcas attiecības Latvijā: 1906.–1940. g.* Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, Vēstures un filozofijas fakultāte. Pieejams: dspace.lu.lv/handle/7/4863 (skatīts 23.10.2024.).
- Stranga, Aivars (1990). Ceļā uz mieru. Krievijas–Latvijas 1920. gada 11. augusta miera līgums. *Pretstatu cīņā: Latvija 1917.–1950*. Rīga: Avots, 100.–122. lpp.
- Stranga, Aivars (2020). *Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*. Rīga: Mansards.
- Straube, Gvido (2000). Reliģiskās institūcijas. *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 377.–397. lpp.
- Tal'berg, Nikolaj (1994). *Istorija russoj cerkvi. Svjato-Uspenskij Pskovo-Pecherskij monastir'*: Svetljachok.
- Terenina, Natalja; Manakov, Andrej; Krotok, Roman (2024). Stadii razvitija etnokontaktnyh zon Estonii, Latvii i Litvi s konca XIX veka. *Baltijskij region*, 16 (2), s. 144–156.
- Varslavāns, Alberts (2008). *Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade: 1919–1929*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Zilgalvis, Jānis (1994). Kultūrvēsturiskā situācija Latvijā 19. gadsimta otrajā pusē un pareizticīgo kulta ēku celtniecība. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 40.–52. lpp.

THE SIGNIFICANCE OF THE LATVIAN ORTHODOX PARISHES IN THE LIFE OF THE ORTHODOX CHURCH OF LATVIA IN THE 1920S–1930S: GENERAL STATISTICAL INDICATORS

Baiba Pazāne

Since the middle of the 19th century, and especially since the 1880s, the Orthodox Church for the local inhabitants of the territories of Latvia and Estonia was associated with the Russification policy implemented by the Russian Empire. After the establishment of the independent Republic of Latvia, a series of questions arose in society about the place of the Russian community in the new country. The Orthodox Church of Latvia (hereinafter – OCL) chose to remain subordinate to the jurisdiction of the Moscow Patriarchate. However, the majority of society misunderstood and condemned this, declaring that the OCL became more national, more Latvian. In order to prove the destructive effect of this OCL decision on the foundations of the nation-state, the myth of Orthodox Latvians as custodians of the Russian cultural environment gradually crystallised in the discussions.

The aim of the article is to explore the statistics of Orthodox population in Latvia in the 1920s and 1930s, ascertaining the proportion of Latvian Orthodox congregations in the structure of the OCL. This will make it possible to establish the influence of these congregations in the internal structure of the church, breaking the myth about the Orthodox population in Latvia as only representatives of the Russian nationality.

Keywords: Orthodox Church of Latvia, Latvian Orthodoxy, Orthodox parishes, statistics

Summary

In the 1920s and 1930s, both Latvian and Russian congregations were equally active as full members in the overall structure of the OCL, without singling out any of the national groups with greater or lesser powers. Although the Latvian Orthodox made up one third of all the Orthodox population of Latvia, the congregations of both nationalities were equally represented in the structure of the OCL. Also, the Latvian Orthodox were not excluded or somehow limited from the process of formation of the OCL in the early 1920s, or from the OCL organisation of the entire period under review. Statistical data reflect a picture that speaks against the myth spread in the inter-war press about the Orthodox as only representatives of the Russian nationality.

At the very beginning of the 1920s, there was some tension in the OCL between the two national groups. This threatened a national split among Orthodox, creating the same conflicts between the two groups that had to be faced in the Estonian Orthodox Church, where the congregations were essentially divided into Estonian (Patriarchate of

Constantinople) and Russian congregations (Patriarchate of Moscow). By not emphasising the affiliation of certain congregations to any of the national groups, the leadership of the OCL and Archbishop Jānis (Pommers) succeeded in suppressing the national patriotic tendencies existing among Orthodox Latvians before they could become decisive. This was the way to consolidate the Latvian and Russian Orthodox in Latvia or at least suppress any attempts to divide them.

On 18 November 1918, the independent Republic of Latvia was established. The attitude of society towards the Orthodox Church was not friendly. It was considered suspicious, primarily seeing it as a carrier and populariser of Russian culture and conception. The statistics of the 1920s–1930s showed that Orthodoxy ranked third among the largest confessions in the state, with whom the government had to reckon.

Although Orthodoxy was widespread among the Russian population, a relatively large part of all Orthodox believers were Latvians, moreover, their number continued to increase. For example, in 1920, only 31% of all Orthodox believers were Latvians, whereas in 1935 – already 33%. Comparatively, the number of Russian Orthodox believers tended to decrease from 61% in 1920 to 59% in 1935. Since the 19th century, the Orthodox Church had a rather large number of Latvian Orthodox, which the state authorities did not really want to respect, considering this institution a purely Russian and Slavophile organisation, or a part of the legacy of the tsarist regime.

The proportion of Latvian Orthodox congregations in the overall LOC structure was almost as large as that of Russian congregations. The deaneries of Vidzeme were particularly distinctly Latvian, where 100% of the parishes were Latvian, and their number was also significant – approximately 40 congregations in total. Their origin was traced back to the 1840s, and even in the first half of the 20th century their nature did not change. A similar situation was also in deaneries of Kurzeme and Jelgava: similar to the rural parishes of Vidzeme, there were mostly Latvian parishes. Only in urban congregations there were mostly Russian parishes. Also, here the character of these parishes had basically become definite in the previous century. The situation in Latgale was quite different. Most of the parishes were Russian. Some of them were located on the Latvian–Russian border, where the majority of the population were people of Russian nationality and who spoke Russian. It is understandable why Russian congregations were mostly active here. Similarly, in the largest cities of Latgale the majority were made up of Russian congregations.

Latvian Orthodoxy was a unique phenomenon in the history of Latvia. Its roots stretch from 1840, and the practiced traditions were continued in the 1920s–1930s. Nothing in the inner life of these parishes had changed – neither in their organisation, nor in the environment they created around themselves, nor in the people who belonged to a particular congregation for generations. Only the central administrative mind of the Church and the state system had changed.

Therefore, considering the statistical data on the confessional and national distribution of the population of Latvia, it can be concluded that the OCL was hastily called a Russian-oriented institution and its believers – only representatives of Russian

nationality. The dislike of the Orthodox Church was not hidden in the church itself or its believers, but this dislike had a distinctly political character being directed against Russia. Latvian Orthodox made up one third of all Orthodox residents of Latvia, and Latvian congregations made up a significant part of the structure of the OCL. They were well represented in the Synod of the OCL, making up the majority both in Riga and in the countryside, and actively participated in the organisation of the church's internal life. It can be concluded that the Latvian Orthodox congregations in the interwar period had a great influence in making various decisions in the internal life of the church.

iesniegts / Submitted 20.01.2025.

© 2025 Baiba Pazāne, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

EVOLUTION OF SELECTED ELEMENTS OF LITHUANIAN POLITICAL SYSTEM: PARTY, ELECTORAL, AND CONSTITUTIONAL DIMENSIONS IN A COMPARATIVE STUDY OF THE FIRST AND SECOND REPUBLICS IN THE LIGHT OF SELECTED DEMOCRACY QUALITY INDICATORS

Martinus Malužinas

 0000-0002-2772-9534

The purpose of the article is to analyse the development of the political system of Lithuania and the individual elements that influenced these changes in Lithuania. The research in this paper aims at a diachronic quantitative analysis of selected elements of the political systems of the First and Second Republics of Lithuania.¹ It is therefore worth paying attention to the institutional arrangements in the political systems of the First and Second Republics of Lithuania and their political effects. Accordingly, this paper attempts to answer the research question on the directions of change in the Lithuanian political system; differences and similarities in the legal design of the political system institutions in the First and Second Republic; the main differences in the political party systems, or areas where the greatest transformations took place. One of the objectives is to examine

1 In Lithuanian political science and historiography, there is general consensus that the terms “*First*” and “*Second Republic of Lithuania*” constitute an accepted and well-established terminological convention. The *First Republic of Lithuania* refers to the period following the First World War, when Lithuania declared independence in 1918 and functioned as a republic until its annexation by the Soviet Union in 1940. This stage in Lithuanian history is also commonly referred to as “*interwar Lithuania*”. In contrast, the *Second Republic of Lithuania* denotes the Lithuanian state after the restoration of independence in 1990, in the context of the collapse of the USSR and the re-establishment of national sovereignty. This designation appears in numerous Lithuanian academic publications in the fields of history and political science. The conceptual division between the First and Second Republics of Lithuania is confirmed, among others, by the works of scholars such as Norkus, Malužinas, Truska, Morkūnaitė-Lazauskienė, and Sireika: Sireika 2003; Truska 2004; Morkūnaitė-Lazauskienė 2010; Norkus 2012; Malužinas 2023.

the changes of individual elements (the office of head of state and electoral results in parliamentary elections) that had an impact on the changes of political system in both Lithuanian Republics. The analysis makes use of a comparative method and a systemic, institutional-legal, and historical analysis.

Keywords: Lithuania, political system, First Republic of Lithuania, Second Republic of Lithuania, Vanhanen index, electoral volatility

Introduction

The study of the political system of interwar and contemporary Lithuania is well established in the literature. On the other hand, the process of the political systems of the First and Second Republics of Lithuania, in comparative terms, has so far not been synthetically and comprehensively described in the political science literature. For this reason, it is necessary to attempt to analyse this issue, to outline its characteristic properties, and to relate it to a broader theoretical framework based on in-depth analyses. So far, no attempts have been made to synthesise, in foreign literature, the specific nature of the systemic evolution and the functioning of the political regime in Lithuania in the perspective of theory of the evolution of the political system, or the political processes taking place between 1920–1926 and 1990–2020. The adopted time frame is linked to the adoption of the first provisional constitutions of Lithuania in 1918, 1919, and 1920 (starting point) and the holding of the first democratic parliamentary elections. The dates indicated as time caesuras relate to the functioning of the First and Second Republics of Lithuania.

The purpose of the article is to analyse the development of the political system of Lithuania and the individual elements that influenced these changes in Lithuania. The research in this paper aims at a diachronic quantitative analysis of selected elements of the political systems of the First and Second Republics of Lithuania. This study differs from previous ones in that the political system has been analysed in the context of existing indexes from a quantitative perspective. Instead of relying solely on qualitative assessments or institutional analyses, a data-driven approach was applied, allowing for more objective and measurable comparisons and the identification of patterns and trends.

It should be noted that after the Lithuanian state regained its independence, it sought to emphasise its statehood through continuity with interwar independence, as through the influence of models from abroad, where democracy was the dominant political system. It is therefore worth paying attention to the institutional arrangements in the political systems of the First and Second

Republics of Lithuania and their political effects. Accordingly, this paper attempts to answer, *inter alia*, the following research questions:

1. What are the directions of change in the Lithuanian political system?
2. What differences and similarities in the legal design of the political system institutions can be identified in the First and Second Republics?
3. What are the main differences in the political party systems, electoral law, or the number of parties and patterns of competition?
4. What factors triggered the change in the various elements of the political systems in the First and Second Republics of Lithuania?
5. In which areas did the greatest transformations take place?

The temporal scope of the study covers the period of the parliamentary democracy in Lithuania starting from 1920–1926 and the beginning of Lithuanian independence in 1990 to the present day. The analysis presented below makes use both of a comparative method and a systemic, institutional-legal and historical analysis. One of the objectives is to examine the changes of individual elements (the office of head of state and electoral results in parliamentary elections) that had an impact on the changes of political system in both Lithuanian Republics.

To do this, the author, after analysing the constitutional positions of the president and parliament of Lithuania, tries to indicate the directions of the party system. The author then examines the effective number of parliamentary parties in both periods, using the Pedersen index. The analysis also uses Vanhanen's democratisation index, which differentiates between the two areas of rivalry and participation.

The comparison of the values of the various indices and indicators made it possible to show similarities and differences in the different periods of the Lithuanian state, which was extremely helpful in identifying the directions of the political systems and its institutions in the country.

Researchers of political systems in Lithuania and abroad focused more on the legal and constitutional aspects rather than on a systemic-comparative approach. Lithuanian researchers paid more attention to the study of the political system and the functioning of the political institutions of the First and Second Republics, analysing the most important regulations from the Lithuanian Basic Laws.² Much less attention has so far been paid to comparing the political position of the institution of the President and the Seimas in the parliamentary system of interwar Lithuania and in the semi-presidential system of contemporary Lithuania.³

2 Krupavičius 2008, 131–176; Maksimaitis 2005, 391; Römeris 1990, 507; Błażytytė-Baužienė, Tamošaitis, Truska 2004, 558; Lukošaitis 1998, 1–39; Varakauskaitė 2012, 1–27; Malužinas 2023.

3 Malužinas 2022c, 217–228; Kierończyk 2000, 243–260; Giżyńska 2019, 105–117.

Most studies of the Lithuanian political system adopt an institutional and historical perspective, basing their arguments on the doctrines of constitutional parliamentary democracy.⁴ There are numerous literature analyses concerning this topic in an attempt to explain it from the perspective of political culture.⁵ Several authors made attempts to discuss the political system in terms of a quantitative study, based on the indicators of the quality of democracy characterising Lithuanian democracy.⁶

As it is evident from the above, there have been many studies on the Lithuanian political system, as well as studies on the functioning of individual political system institutions. However, there are few attempts to compare the political systems of the First and Second Republics.

The intention, therefore, is to cover the years of the First and Second Republics of Lithuania, excluding the period of authoritarianism and communism. The aim is to identify the dependencies, differences, and similarities between the political systems in the First and Second Republics of Lithuania. By comparing these two phases, it will be possible to identify the differences and common features in the periods under study.

This comparison of the elements of the political systems of the two republics seems crucial, given the fact that Lithuania rebuilt its political system from the interwar period, which was reflected in the fact that the Second Republic of Lithuania was created through the restitution of the First Republic of Lithuania. As the common feature of the First and the Second Republics of Lithuania remained an element of democracy, which presents the same nature of modern democracy as a political regime of a nation-state. Such comparisons seem legitimate, as the effects of the formation of the political system prove to be similar. This phenomenon may be illustrated through the constitutional solutions in the drafts of the Basic Laws of 1922 and 1992, as well as the by the reconstruction of political parties from the period of the First Republic of Lithuania and the return to the previous version of the party system and its electoral law.⁷

4 Miller 1930, 48–60; Krupavičius, Lukošaitis 2004, 558; Lopata 1996, 59; Wisner 1999, 300; Morkūnaitė-Lazauskienė 2007, 284; Kasekamp 2013, 253; Ivanauskaitė-Pettinari 2016, 264; Vinogradnaitė 2012, 494; Rauch 1987, 265; Lukošaitis 1997, 92–128; Matakas 1999, 142; Zalyš, Eidintas 1999, 272; Gražiūnas 1994, 165.

5 Vardys 1997, 260; Kasparavičius 2006, 43–70; Palidaukaitė 1997, 131.

6 Norkus 2012, 3–60; Vanhanen 1992, 29; 2003, 318; Spurga 2011, 87–146; Jurkynas, Duvold 2013, 126–166; Ramonaitė 2020, 477–496; Malužinas 2021, 88–105.

7 In comparing the constitutional dimensions of the political system of the First and Second Republics of Lithuania, this analysis does not cover the periods 1920–1922 and 1990–1992, because in the later years Lithuanian political elites introduced legal changes to power structures and state institutions, which were reflected in permanent constitutions. Malužinas 2022a, 174.

However, this analysis omits the period of the Supreme Council (largely dominated by the *Sąjūdis* – 99 deputies in the 141-member Council) in 1990–1992, since the political changes introduced by this institution and their effects are visible only in the following years, which were subject to further evolution and development. On 11 March 1990, the Supreme Council of the Lithuanian Soviet Socialist Republic took the most important action, adopting the Act of Proclamation “On the Restoration of the Independence of the Lithuanian State” and adopting a provisional constitution. On 6 November 1992, the current Constitution of the Republic of Lithuania was adopted, laying the foundation for the construction of the political system of the Republic of Lithuania. On 25 October 1992, elections were held in Lithuania, which significantly changed the previous balance of political forces in the parliament, including the fall of *Sąjūdis*. For this reason, from a research point of view, the analysis of the elements of the Lithuanian political system must focus on the later years of its development, which were perfected by successive political elites, thus justifying the time frame of the designated research methodology.⁸

Constitutional dimension of the political system in the First and Second Republics of Lithuania

When analysing the Lithuanian political system, it is essential to consider the determinants and the sequence of the most important systemic changes in the state. It is therefore worth noting the constitutional dimension of the Lithuanian political system. On 6 August 1922, the first permanent Lithuanian Constitution came into force. It laid the foundations of the parliamentary system of the First Republic of Lithuania. Under the Constitution, the Seimas was given a key position in the political system of Lithuania. The Executive then consisted of the institutions of the President and the Council of Ministers. One of the characteristic provisions of the 1922 Constitution was the regulation of the election of the President by the Seimas. In this respect, it is characteristic that the system of the First Republic of Lithuania is often referred to as parliamentary. In turn, the 1992 Constitution introduced the direct elections of the President, with the possibility of a second round of the elections (with the two candidates with the highest number of votes obtained in the first round). In this respect, it is symptomatic that the system of the Second Republic of Lithuania is often referred to as semi-presidential, which is largely

⁸ Gregorowicz 1992, 1.

due to the fact that, in comparison to the previously functioning solutions, the political position of the President in the Second Republic of Lithuania is strengthened by direct and general elections and a broader catalogue of constitutional powers. Such constitutional arrangements are different from those of the First Republic of Lithuania (when the election of the President was within the competence of the Seimas and their powers were more modest).⁹

Table 1. Constitutional position of the President in the parliamentary and semi-presidential systems in the light of the Lithuanian Constitutions of 1922 and 1992

1. tabula. Prezidenta konstitucionālā pozīcija parlamentārās un pusprezidentālās sistēmās, ņemot vērā 1922. un 1992. gada Lietuvas konstitūcijas

Constitution from 1922	Constitution from 1992
President of the First Republic of Lithuania	President of the Second Republic of Lithuania
Term: 3 years, unlimited re-election Elections: elected by the Seimas by an absolute majority of votes Prerogatives: • representing the Republic of Lithuania in international relations; • promulgation of laws (in case of doubts on the part of the President concerning the validity of the solutions introduced in a law or its compliance with the Basic Law – they held the right of suspensive veto); • the right to actively and passively receive and deploy diplomatic representatives; • appointment and dismissal of the State Controller and certain public officers; • in the event of an armed conflict, at the request of the Council of Ministers, acting as the Commander-in-Chief of the armed forces; • designation of the Prime Minister and appointment of the remaining Cabinet members; • formation of bodies similar to the Polish Cabinet Council; the Head of State had, as a rule, the right to direct or take an active part in these; • the right to dissolve the Seimas without providing reasons thereof, although the important clause stating that the newly directly elected legislature would hold a secondary election of the President was limited.	Term: 5 years, can be re-elected Elections: general, equal, direct, majority Prerogatives: • representing the Republic of Lithuania in international relations; • signing international agreements to be approved by the Seimas; • upon a proposal of the Council of Ministers, appointment and dismissal of diplomatic representatives of the Republic of Lithuania in other states and at international bodies; the President also accredits and receives diplomatic representatives of other states and confers diplomatic ranks; • appointment and dismissal of the Prime Minister; • upon a proposal of the Prime Minister, designation and dismissal of the members of the Government; • responsibility to appoint and dismiss public officers; • ability to decide on the imposition of martial law and mobilisation, yet the said decisions are subject to the approval of the Seimas at its first sitting; • management of elections to the Seimas; • signing laws and ordering their promulgation, while having the possibility to refuse these actions and to send the laws back to the Seimas including the President's comments.

Source: Author's own study

⁹ Kasekamp 2013, 181.

Comparing the political position of the President in the 1922 and 1992 Constitutions, one may conclude that the role of the President in contemporary Lithuania is stronger than in the inter-war period. However, the difference is not significant as the President's powers were not dramatically extended in the 1992 Constitution. Probably, the most important change is the mode of electing the President, which strengthens their position. It is also worth noting that the limited presidential prerogatives in the First Republic of Lithuania were the result of drawing models from the Western democracies of the time. In the case of the Second Republic of Lithuania, the caution in extending presidential prerogatives was the result of the negative experience of Lithuanians with authoritarianism introduced in 1928.¹⁰

As can be seen from Table 1, the 1922 Constitution made the Head of State practically completely subordinate to the Seimas, making the President a passive participant in political life. This weakened the role of the executive in the political system of Lithuania.

The current Constitution of the Second Republic of Lithuania – in addition to introducing direct presidential elections – also strengthens the powers of this executive body. In order to prevent excessive domination of the Seimas, the legislator decided to link the institution of the President with the legislature in several areas (e.g., by granting the President the authority to order elections, convene the first session of the Seimas, etc.). This construction of the solutions adopted means that the Lithuanian Constitution provides for the institution of the President a role of a guarantor of the continuity and stability of the functioning of the state, as well as a mediator between different institutions. The main difference between the constitutional position of the President under the 1922 Constitution and the 1992 Constitution is that now the institution of the President has a broader catalogue of discretionary powers allowing them to actively participate in the political life of Lithuania.¹¹

10 Malužinas 2022a, 181.

11 *Ibidem*, 182.

Table 2. Political position of the Seimas in the parliamentary and semi-presidential systems in the light of the Lithuanian Constitutions of 1922 and 1992

2. tabula. Seima politiskā pozīcija parlamentārās un pusprezidentālās sistēmās, ņemot vērā 1922. un 1992. gada Lietuvas konstitūcijas

Constitution from 1922	Constitution from 1992
Seimas of the First Republic of Lithuania	Seimas of the Second Republic of Lithuania
Term: 3 years, can be re-elected Elections: general, equal, direct, proportional Prerogatives: • formulation of the political system, legislative function; • responsibilities related to the procedure for exercising control over the President and the Council of Ministers; • approval or rejection of the Prime Minister nominee presented by the President; • examination of the Government's programme submitted by the Prime Minister and making decisions concerning its adoption; • election of the President; • calling elections to local councils; • appointment of the General Elections Commission and changes to its composition; • ratification and termination of Lithuania's international agreements; • appointment and dismissal of the State Controller and the Chairman of the Board of the Bank of Lithuania; • declaration of war and conclusion of peace, approval and abolishment of states of emergency.	Term: 5 years, can be re-elected Elections: general, equal, direct, majority and proportional Prerogatives: • formulation of the political system legislative function; • calling the election of the President; • approval or rejection of a nominee for the Prime Minister presented by the President; • examination of the Government's programme submitted by the Prime Minister and making decisions concerning its adoption; • establishment and abolishment of the ministries of the Republic of Lithuania upon the proposal of the Government; • supervision over the Government, may express a vote of no confidence in relation to the Prime Minister or a Minister; • appointment and dismissal of the State Controller and the Chairman of the Board of the Bank of Lithuania; • calling of elections to local councils; • appointment of the Chief Electoral Commission and making changes to its composition; • adoption of the state budget and supervision over its implementation; • ratification and termination of Lithuania's international agreements; • introduction of direct management, martial law and state of emergency, announcement of mobilisation and taking decisions as to the use of armed forces.

Source: Author's own study

The Constitution of 1992, just like the one of 1922, provided for the dominant position of the Seimas in the government system, making the Government and the institution of the President subordinate to it.

Nature of political parties and party systems in the First and Second Republics of Lithuania

The roots of the Lithuanian party system predate by several decades the establishment of the modern Lithuanian state in 1918. For more than a century before

gaining independence, Lithuania was a fully integrated part of the Russian Empire and enjoyed full representation in the State Duma.

As the franchise expanded in the late 19th century, from Catholic landowners and peasants to the class of lay Lithuanian intelligentsia with a patriotic, nationalist, national identity, forming the Lithuanian community, an early Lithuanian party system began to emerge. This manifested itself in a series of parliamentary parties and factions, which had most of the support of the Lithuanian Catholic and peasant electorate, and which were in fact single issue organisations, mainly dedicated to winning, to some extent at least, Lithuanian independence. During the first period of independence in 1918, these groupings participated in the proceedings of the *Taryba*. It is worth emphasising that *Taryba* was a popular name for the National Council of Lithuania, whose proceedings commenced in September 1917. In July 1918, *Taryba* adopted a new name: the Council of the State of Lithuania. It was dissolved in May 1920 after the formation of the Legislative Seimas. From the beginning of the First Republic of Lithuania, there were more than a dozen parties and social committees in the party system. However, only a few of them were of real significance. Christian Democracy in particular was a real power in Lithuanian conditions. The grouping officially appeared as three separate parties but was in fact a closely cooperating party federation. It was formed by the Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP), the Lietuvos ūkininkų sąjunga (LŪS) and the Darbo federacija (DF). The LKDP was the most influential one, enjoying the official support of the Lithuanian Catholic Church. Many Catholic clergymen were active in the party. Concerning the party platform, the Christian Democratic bloc combined uncompromising, sometimes even populist nationalism with a moderate economic and social programme. Another significant political current included the democratic-popular parties, with references to an agrarian and social programme: the Lietuvos socialistų liaudies partija (LSLP) and the Valstiečių sąjunga (VS). The Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) acted separately. Influential nationalist activists, led by Antanas Smetona, acted in the Nacionalinės pažangos partija (NPP), commonly known as *Pažanga*. Considering the political parties of national minorities during the period analysed, their influence on the Lithuanian political system was rather limited.¹² Political conflicts in the country, in terms of left-right divisions, spanned in three dimensions: economic (state vs. market), culture (pro-church vs. anti-church), and heritage (the Great Duchy of Lithuania vs. anti-Polish).¹³

12 Eidintas 1997, 42, 51; Truska 2004, 4; Skipitis 1961, 388.

13 Malužinas 2022, 243–244.

Nature of the contemporary party system

When characterising the contemporary Lithuanian party system, it is to be stated that it corresponds to the category of moderate pluralism with centripetal competition,¹⁴ which means that the trend of multipartyism on the political scene from the period of the First Republic of Lithuania is maintained. The party system can be characterised as moderate pluralism with little polarisation: three centre-right and three centre-left factions represent the mainstream parties in Seimas. Voter preferences are stabilised, as electoral volatility has halved compared to the previous elections.

In the Lithuanian state, the post-communist transition and the consolidation of democracy after 1990 is also closely linked to the consolidation of political parties. The political parties from the period of the First Republic of Lithuania rebuilt their structures in independent Lithuania, while making references to these either by their names or programmes, and they are today's main political forces. Among them, the following need to be mentioned: the Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), the Lietuvos demokratų partija (LDP), Lietuvos krikščionys demokratai (LKD), the Lietuvių nacionalistų sąjunga (TPP/LTS) and the Lietuvos valstiečių sąjunga (LVS). In addition to these, new political parties were formed between 1990 and 1992, including those with a right-wing orientation: the Lietuvos centro judėjimas (LCJ) and Jaunoji Lietuva (JL). Those of a left-wing orientation include: the Lietuvos žaliųjų partija (LŽP) and the Lietuvos liberalų sąjunga (LLS).¹⁵ Therefore, the Lithuanian party system merged into a fairly stable left-right party system in the 1990s, before being fragmented in 2000.¹⁶ This resulted in a permanent organisational exchange (in the form of mergers and organisational transformations) of the main actors in the Lithuanian party system, affecting the modernisation process of the political system.

However, it should be noted that the first Seimas elections, which were held in 1992, resulted in a bipolar division of the Lithuanian political scene: the post-communists, led by the Democratic Labour Party of Lithuania, which won the largest number of seats in the Seimas (73 seats in the 141-seat body), and the democratic forces in the context of pro-European attitudes, originating from the anti-communist opposition and *Sąjūdis*, which constituted the second political force in the Seimas with 30 seats in the unicameral body.¹⁷

14 Sartori 1976.

15 Papla 2010, 195.

16 Duvold, Jurkynas 2013, 130.

17 Ramonaitė 2020, 18.

pro-Western oriented, and anti-communist. The Lithuanian Social Democratic Party remains considering both economy and culture in a left-wing orientation, advocating investment in the public sector. The party competes for left-wing voters with the Green Farmers Union Party and the Labour Party. The Social Democrats are mostly supported by grey voters, the residents of rural areas and small towns, pensioners, and people with lower incomes below the national average. The Lithuanian Union of Farmers and the Greens – the Lithuanian People's Peasant Union, considering economy, is centre-left but considering culture belongs to the centre-right. The party's electorate tends to be among social benefit recipients, the elderly, public sector workers, and rural residents. Behind them, in the immediate vicinity of the political centre, a whole range of political parties has emerged that may enter into coalitions with any of the above parties to pursue their vested interests. This is for example, the Liberal Movement of the Republic of Lithuania and the Freedom Party, with its right-wing views on economy and left-wing views regarding culture. Both liberal parties advocate investment in education, a free market economy, cultural liberalism, demand greater LGBTQ+ rights and appeal to younger electorate. Another grouping worth mentioning is the Labour Party, with left-wing views on economy and centre-wing views on the issues of culture. In 2012, Labour Party participated in centre-left governing coalitions.¹⁸

The whole is complemented by national minority groupings, the most numerous being the Electoral Action of Poles in Lithuania. This party appeals to Polish and Russian speaking people with nostalgia for the Soviet era, while at the same time emulating the Polish Law and Justice party with its Catholic conservatism.¹⁹ Meanwhile, non-Seimas parties do not constitute any significant element in the party system. Political conflicts in the country, in terms of left-right divisions, span three dimensions: economic (state vs. market), culture (freedom vs. tradition) and heritage (post-Soviet vs. anti-Soviet).

18 See manobalsas.lt 2020.

19 LLRA-KŠS 2020.

Table 3. Distribution of seats and votes (%) in parliamentary elections in 1920–1926 and in 1990–2020**3. tabula.** Vietu un balsu sadalījums (%) parlamenta vēlēšanās 1920.–1926. gadā un 1990.–2020. gadā

Election year	Total No. of seats	LKD/TS-LKD	LVLS/LVŽS	Sąjūdis	LSDP	LDDP	Polish Committee/LL-RA-KŠS	TPP/LTS	LRLS	LP	Labour Party	TT	Others
First Republic of Lithuania													
1920	112	59 (46.5)	20 (22.8)	-	13 (12.8)	-	3	0 (1.7)	-	-	-	-	17
1922	78	38 (41.6)	14 (17.9)	-	11 (10.4)	-	2	0 (2.9)	-	-	-	-	32
1923	78	40 (43.8)	16 (17.9)	-	8 (11.3)	-	4	0 (2.0)	-	-	-	-	10
1926	85	30 (31.8)	22 (22.3)	-	15 (17.0)	-	1	3 (4.3)	-	-	-	-	14
Second Republic of Lithuania													
1992	141	-	-	30 (27.1)	8 (6.05)	73 (43.9)	4 (2.14)	4 (1.99)	-	-	-	-	22
1996	141	70 (29.8)	-	-	12 (6.6)	12 (9.52)	1 (2.98)	3 (2.09)	-	-	-	-	43
2000	141	9 (8.62)	-	-	51* (31.0)	-	2 (1.95)	0 (0.88)	-	-	-	-	62
2004	141	36 (14.7)	10 (6.6)	-	31 (20.6)	-	2 (3.79)	0 (0.21)	-	-	39 (28.4)	11 (11.36)	12
2008	141	45 (19.7)	3 (3.73)	-	25 (11.7)	-	3 (4.79)	-	11 (5.73)	-	10 (8.99)	13 (12.68)	31
2012	141	33 (15.0)	1 (2.31)	-	37 (18.3)	-	3 (5.83)	0 (0.94)	10 (8.57)	-	29 (19.8)	11 (7.31)	17
2016	141	31 (21.7)	54 (21.5)	-	17 (14.4)	-	3	1 (5.72)	14 (9.06)	-	2 (4.68)	8 (5.33)	11
2020	141	50 (24.8)	32 (17.3)	-	13 (9.25)	-	3	0 (2.8)	13 (6.79)	11 (9.02)	10 (9.43)	1 (2.0)	5

*Joint list of candidates with LDDP

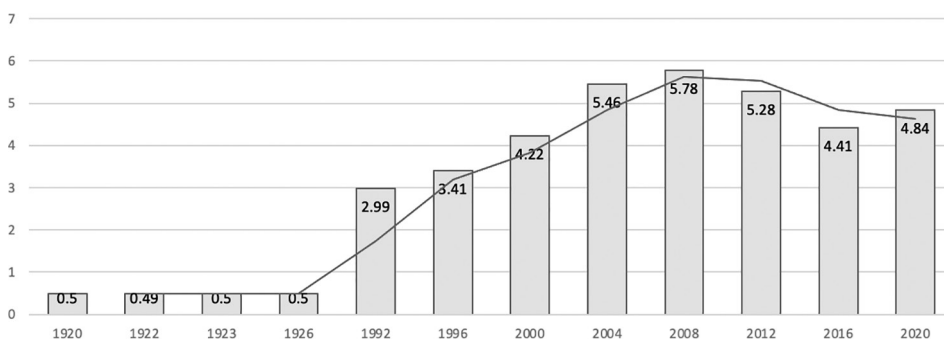
Source: Author's own compilation based on vrk.lt

When analysing the data presented above, it may be stated that the modernising nature of the Lithuanian party system is well illustrated by the increasing level of fragmentation. The table also shows that voting in Lithuania was most consolidated in the early 1990s, but then it began to fragment starting from election 4 (the 2000 parliamentary poll) and beyond, while there was a gradual consolidation starting from election 6 onwards. It shows that a much larger share of parliamentary seats goes to well-established parties, including parties from the period of the First Republic of Lithuania, which rebuilt their structures, consolidated their position as an important actor on the political scene of the Second Republic of Lithuania.

Table 4. Proportion of votes taken by more established parties**4. tabula.** Vadošo partiju iegūto balsu īpatsvars

Election 3 (%)	Election 4 (%)	Election 5 (%)	Election 6 (%)	Election 7 (%)	Election 8 (%)	Election 9 (%)	Mean average (%)
91	40	45	60	83	86	83	69.7

Source: Author's own study based on Auers (2018)

Fig. 2. Effective number of parliamentary parties between 1920–1926 and 1990–2020**2. att.** Faktiskais parlamentā pārstāvēto partiju skaits laikposmā no 1920. līdz 1926. gadam un no 1990. līdz 2020. gadam

Source: Author's own study

The institutional determinants with a direct impact on political parties and the party system also include the electoral system. Modern Lithuania, similarly, as during the parliamentary democracy period, adopted a proportional electoral system, while supplementing it with a majority system. 71 parliamentary seats (out of 141) are distributed according to a majority system, consisting of single-member constituencies with a second round. In each single-member constituency, one member is elected. The remaining 70 seats are distributed according to proportional representation in the nationwide multi-member constituency. From 1920 to 1926, the party system essentially consisted of three historical parties (i.e. Conservative, Agrarian, and Left parties). Following Lithuania's independence and thorough institutional and economic reforms in the 1990s, the effective number of parliamentary parties increased to four between 1992 and 2020. The current electoral system adopted (i.e. mixed equivalent), as intended by the Lithuanian legislator, was to slow down the process of the fragmentation and institutionalisation of new parties. Using electoral data provided by (2022), the effective number of parliamentary parties was calculated using the Laakso-Taagepera (1979) index of the effective

number of parties in Lithuanian parliamentary elections between 1920–1926 and 1990–2020.²⁰

As indicated by the data above, the average ENEP (effective number of electoral parties) between 1920 and 1926 is 0.5. It increased, however, between 1992 and 2012 to 5; then, in 2016–2020, it fell only 5 to 4. This trend can be explained by the reconstruction and emergence of new political parties in the 1990s, which gained significant shares on the political scene, and after 2012, some voters shifted from traditional parties to newer movements (including liberal ones). The higher number indicates a more fragmented party system in the Second Republic of Lithuania, which in turn implies a weaker institutionalisation of political parties.

Using the data provided by the Central Electoral Commission of the Republic of Lithuania (vrk.lt), electoral volatility was calculated based on the Pedersen index (1983) for the Lithuanian elections in 1920–1926 and 1990–2020.²¹ It's worth noting that scholars agree that volatility in party systems matters for democracy, and they use calculations of party vote shares as an indicator of a wide variety of phenomena and as an independent variable in studies about the condition of democracy. The index is used to measure the phenomenon of electoral volatility, defined as the net change within a party's electoral system resulting from individual vote transfers, but it also serves as an indicator of changes in party vote share, government alternation, institutionalisation of the party system, and regime stability.

In the First Republic of Lithuania parliamentary elections, electoral volatility was very low in the period between 1922 and 1926. After 1992, electoral volatility was at least three times higher and it peaked in the 1996 and 2000 parliamentary elections, with a downward trend since 2008. However, preliminary estimates suggest that Pedersen's index fell two-fold, i.e. from 37.1% to 18.8% after the 2020 general elections. Figures 5a and 5b illustrate the Index of Electoral Volatility for the Lithuanian parliamentary elections between 1920–1926 and 1990–2020. Both panels (referring to the First Republic of Lithuania and the Second Republic of Lithuania) show that the level of electoral volatility increased significantly in the Second Republic of Lithuania between 2000 and 2004, and then it dropped dramatically between 2004 and 2020.

20 Laakso, Taagepera 1979, 7–8.

21 Pedersen 1983, 2–3.

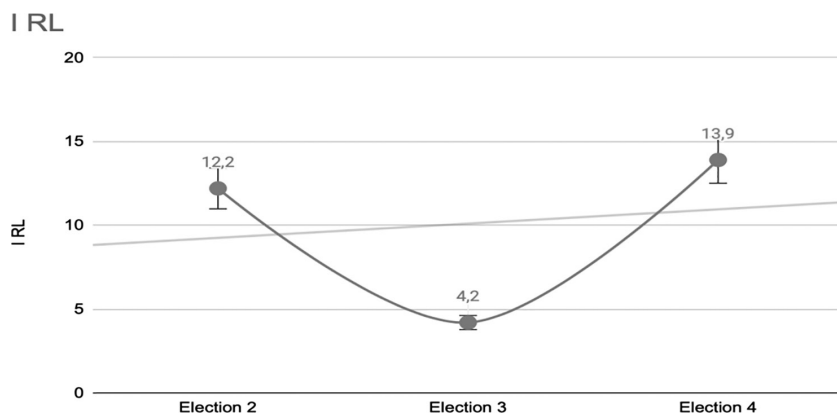

Fig. 3a. Electoral variability in the First Republic of Lithuania between 1922 and 1926 (Pedersen Index)

3a. att. Vēlēšanu mainīgums Lietuvas Pirmās Republikas laikā no 1922. līdz 1926. gadam (Pedersena indekss)

Source: Author's own study²²

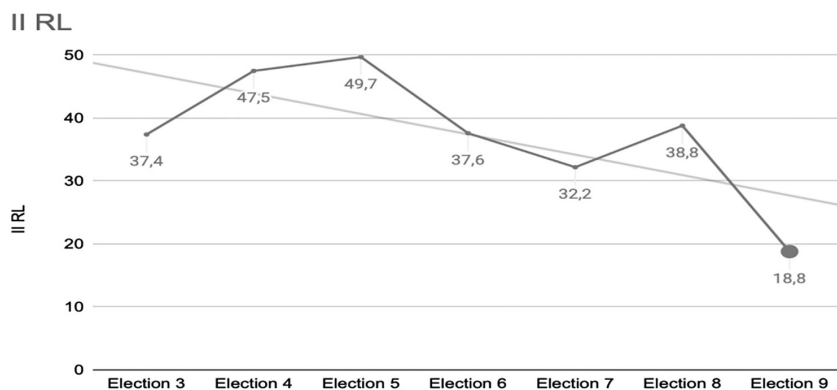

Fig. 3b. Electoral variability in the Second Republic of Lithuania from 1996 to 2020 (Pedersen Index)

3b. att. Vēlēšanu mainīgums Lietuvas Otrās Republikas laikā no 1996. līdz 2020. gadam (Pedersena indekss)

Volatility was calculated using the Pedersen Index (1979), which measures the cumulative (aggregate) electoral gains and losses of parties in a given election, divided by two. The first free parliamentary elections in the Baltic States were held in 1990 at the end of the Soviet era. The second series of parliamentary elections took place in 1992, yet this was under very different conditions compared to the 1990 elections and with very different competing parties. As a result, the Pedersen Index for the Second Republic of Lithuania was calculated starting from the third series of parliamentary elections.

Source: Author's own study

²² Due to the absence of data for extra-parliamentary parties, parties that did not enter the Seimas are covered together.

The lowest level of electoral volatility was recorded between 1922 and 1926. Studies using this measure demonstrate that although the level of vote change varies greatly between the two periods of Lithuania analysed, entering the political scene by new parties is much more pronounced in the Second Republic of Lithuania.

Political systems of the First and Second Republics of Lithuania in Vanhanen's approach (comparative analysis)

In order to provide a diachronic quantitative comparison of the political systems of the First Republic of Lithuania (1920–1926) and the Second Republic of Lithuania (1990–2020), this paper implements the democracy index constructed by Tatu Vanhanen covering the period of 1810–2000 (hereafter referred to as the Vanhanen Index (VI)).²³

This index consists of two basic elements of democracy: competition and participation. Competition is calculated by subtracting from 100 per cent of the votes won by the largest political party. In the absence of data, competition can be calculated based on the number of seats in the parliament. Participation reflects data on voter involvement in elections and is calculated on the basis of the entire population.

Vanhanen's index – a continuous variable from zero to the highest score – combines *competition* and *participation* with equal weighting, multiplying, and dividing the product by 100, and it represents the range of political systems from highly autocratic to highly democratic ones, i.e. from the lowest to the highest democratisation.

It should be noted that VI lacks indicators measuring the dimension of civil rights, which many democratic theorists consider essential. There is extensive literature on the subject that distinguishes between civil rights (personal and property), political rights and social rights, and which discusses the importance of social rights for the level of democracy and makes a distinction between libertarian and social varieties of democracy. Vanhanen explains that, bearing this purpose in mind, it is simply difficult to find quantitative indicators that can be compared with other data used for subjective interpretations. Instead, Vanhanen suggests that it is better to use simple quantitative variables with some

23 Norkus 2012, 5–6.

disadvantages rather than more complex indicators that involve some consequences and judgements based on subjective solutions.²⁴

He also emphasises that legal competition between groups for power through elections (measured by his variable, i.e. *Competition*) and the legal participation of people in elections (his *Participation*) closely correlate with civil and political rights and freedoms. In fact, VI is strongly correlated with the Freedom House ratings of political rights and civil liberties (high scores indicate low liberty).²⁵

When calculating both indicators (i.e. competition and participation), the author adopted the methodology used by Zenonas Norkus.²⁶ It should be noted, however, that the Norkus analysis concerns the years of 1920–1939 and 1990–2009. The author made a decision to supplement the data contained in the table with the most recent data (up to 2020) in order to be able to compare the individual periods and years of Lithuanian governments and to try to capture the most important similarities and differences.

It also needs to be noted that in this study a decision was made to have the index of competition in parliamentary elections be calculated on the basis of the number and share of seats in the Seimas. Some modifications were made to this calculation, taking into account data for the coalitions forming the government (and not only for the party that won the largest number of seats). Thus, when calculating the competition index, the author assumed that since party coalitions were in government between 2009 and 2020, it is them that represent the most important centres of political power in society and it is in their context that the indicators should be calculated. The participation index is weighted multiplying by the factors of 0.25; 0.75 and 0.5. The weighted participation indices are summed and multiplied by the overall competition index obtained in the same manner, calculating the value of index VI. If the parliamentary and presidential elections are not held in the same year, the new weighted participation index value of the presidential elections is added to the weighted participation index value of the previous parliamentary elections (or vice versa).

24 Vanhanen 1992, 18–20.

25 Vanhanen 2003

26 Norkus 2012.

Table 5. Index VI values for the First and Second Republics of Lithuania**5. tabula.** VI indeksa vērtības par Lietuvas Pirmo un Otro Republiku

Year	Competition	Participation	Weighing formula	Vanhanen's index
First Republic of Lithuania				
1920	53.5 (47.3)	37.1 (35.0)	100–0	19.56 (16.56)
1921	53.5 (47.3)	37.1 (35.0)	100–0	19.56 (16.56)
1922	58.4 (51.3)	40.6 (35.0)	100–0	23.71 (17.95)
1923	56.2 (48.7)	44.4 (35.0)	100–0	24.95 (17.05)
1924	56.2 (48.7)	44.4 (35.0)	100–0	24.95 (17.05)
1925	56.2 (48.7)	44.4 (35.0)	100–0	24.95 (17.05)
1926	68.5 (0)	45.6 (0)	100–0	31.24 (0)
Second Republic of Lithuania				
1990	(32) ^[1]	50.1	100–0	16.03
1991	(32) (51.0)	50.1 (50.59)	100–0	16.03 (25.8)
1992	54.9 (54.9)	48.9 (48.44)	100–0 ^[2]	26.85 (26.6)
1993	47.4 ^[3] (54.9)	51.7 ^[4] (48.44)	50–50	24.51 (26.6)
1994	47.4 (54.9)	51.7 (48.44)	50–50	24.51 (26.6)
1995	47.4 (54.9)	51.7 (48.44)	50–50	24.51 (26.6)
1996	54.95 ^[5] (70.0)	46.25 ^[6] (35.23)	50–50	25.41 (24.66)
1997	70.0 ^[7] (70.0)	45.15 ^[8] (35.23)	50–50	31.6 (24.66)
1998	70.0 (70.0)	45.15 (35.23)	50–50	31.6 (24.66)
1999	70.0 (70.0)	45.15 (35.23)	50–50	31.6 (24.66)
2000	69.1 ^[9] (68.9)	48.05 ^[10] (40.87)	50–50	33.2 (28.16)
2001	69.1	48.05	50–50	33.2
2002	69.46 ^[11]	43.05 ^[12]	50–50	29.9
2003	69.46	43.05	50–50	29.9
2004	69.43 ^[13]	36.4 ^[14]	50–50	25.27
2005	69.43	36.4	50–50	25.27
2006	69.43	36.4	50–50	25.27
2007	69.43	36.4	50–50	25.27
2008	69.43 ^[15]	38.05 ^[16]	50–50	26.42
2009	50.45 ^[17]	40.2 ^[18]	50–50	20.28
2012	44.7	43.55 ^[19]	50–50	19.46
2014	42.1	43.35 ^[20]	50–50	18.2
2016	49.7	42.59 ^[21]	50–50	21.16
2019	34.14	45.84 ^[22]	50–50	15.6
2020	47.5	43.86 ^[23]	50–50	20.8

[1] The brackets indicate that the indicator was determined by estimation. It determines the percentage of seats in the Restoration Seimas of those candidates who are not supported by the *Sąjūdis*.

[2] Although the Constitution of the Second Republic of Lithuania, enacted in 1992, adopted a semi-presidential system, where a 50%–50% formula is used to comparatively weight the importance of the Seimas and presidential elections, the Head of State of the Republic of Lithuania had not yet been elected in 1992. For this reason, a 100%–0% weighting formula is used for that year.

- [3] The sum of one half of the competition index for the 1992 parliamentary elections and one half for the 1993 presidential elections was used to calculate the aforementioned (competition) index for 1993–1994.
 - [4] The sum of one half of the participation rate for the 1992 Seimas election and one half for the 1993 presidential elections was used to calculate the participation rate for 1993–1994.
 - [5] The competition index for 1996 consists of the sum of one half of the competition index for the 1993 presidential elections and one half for the 1996 parliamentary elections.
 - [6] The participation rate for 1996 consists of the sum of one half of the participation rate for the 1993 presidential elections and one half for the 1996 parliamentary elections.
 - [7] The competition index for 1997–1999 consists of the sum of one half of the competition index for the 1997 presidential elections and one half for the 1996 parliamentary elections.
 - [8] The participation rate for 1997–1999 consists of the sum of one half of the participation rate for the 1997 presidential elections and one half for the 1996 parliamentary elections.
 - [9] The sum of one half of the competition index for the 2000–2001 parliamentary elections and one half for the 1997 presidential elections was used to calculate the above (competition) index for 2000–2001.
 - [10] The sum of one half of the participation rate for the 2000 parliamentary elections and one half for the 1997 presidential elections was used to calculate the above (participation) rate for 2000–2001.
 - [11] The sum of one half of the competition index for the 2000 parliamentary elections and one half for the 2002 presidential elections was used to calculate the above (competition) index for 2002–2003.
 - [12] The sum of one half of the participation rate for the 2000 parliamentary elections and one half for the 2002 presidential elections was used to calculate the above (participation) rate for 2002–2003.
 - [13] To calculate the above (competition) index for 2004–2007, the sum of one half of the competition index for the parliamentary elections was used including one half for the 2004 presidential elections.
 - [14] The sum of one half of the participation rate for the 2004 parliamentary elections and one half for the 2004 presidential elections was used to calculate the above (participation) rate for 2004–2007.
 - [15] The sum of one half of the competition index for the 2008 parliamentary elections and one half for the 2004 presidential elections was used to calculate the above (competition) index for 2008.
 - [16] The sum of one half of the participation rate for the 2008 parliamentary elections and one half that for the 2004 presidential elections was used to calculate the above (participation) rate for 2008.
 - [17] The sum of one half of the competition index for the 2008 parliamentary elections and one half for the 2009 presidential elections was used to calculate the above (competition) index for 2009.
 - [18] The sum of one half of the participation rate for the 2008 parliamentary elections and one half for the 2009 presidential elections was used to calculate the above (participation) rate for 2009.
 - [19] The sum of one half of the participation rate for the 2012 parliamentary elections and one half that for the 2009 presidential elections was used to calculate the above (participation) rate for 2012.
 - [20] The sum of one half of the participation rate for the 2012 parliamentary elections and one half for the 2014 presidential elections was used to calculate the above (participation) rate for 2014.
 - [21] The sum of one half of the participation rate for the 2016 general elections and one half for the 2014 presidential elections was used to calculate the above (participation) rate for 2016.
 - [22] The sum of one half of the participation rate for the 2016 general elections and one half for the 2019 presidential elections was used to calculate the above (participation) rate for 2019.
 - [23] The sum of one half of the participation rate for the 2019 presidential elections and one half for the 2020 parliamentary elections was used to calculate the above (participation) rate for 2020.
- Source: Author's own elaboration

Thus, the results of the correlation analysis indicate that the level of electoral democracy of the First Republic of Lithuania during the parliamentary democracy period did not differ significantly from that of the Second Republic of Lithuania and even surpassed it. In turn, taking into account the same criterion, the Second Republic of Lithuania surpassed the First Republic of Lithuania in terms of the level of liberal democracy. This was due to the weakness of

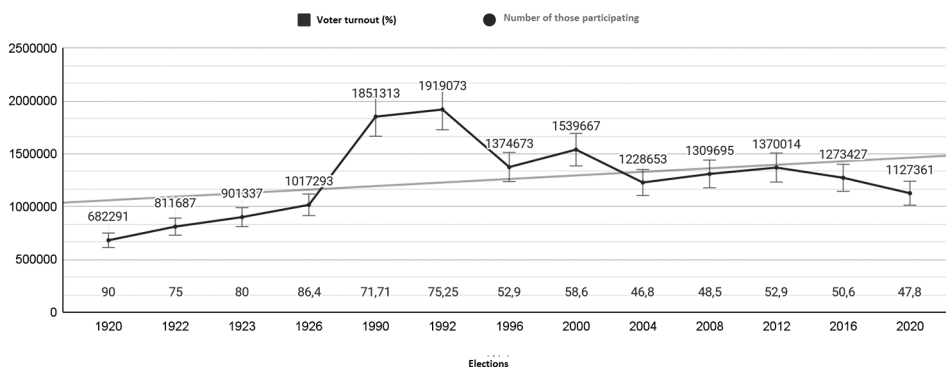

Fig. 4. Dynamics of voter turnout for the Seimas elections between 1920 and 2020

4. att. Vēlētāju aktivitātes dinamika Seima vēlēšanās no 1920. līdz 2020. gadam

Source: Author's own elaboration based on Akmenytė-Ruzgienė, Mačiukas 2020

the political system of the First Republic of Lithuania, which manifested itself in a stagnant civic political culture, persistent restrictions on civil rights, the martial law, two terms of the Seimas dominated by the Christian Democrats and the absence of a strong opposition.

The level of electoral democracy in the first two inter-war Lithuanian Seimas (1922–1926) was not lower than its level during the Restoration Seimas (1992–1996). This means that party competition was less intense and participation in the elections was even slightly more active. A confirmation of this thesis may also be seen in the dynamics of voter turnout for the Seimas elections between 1920 and 2020 (cf. Fig. 4).

The level of electoral democracy during the Third Seimas of the First Republic of Lithuania (index VI = 31.24) corresponds to the highest indices achieved by the Second Republic of Lithuania. From an arithmetic point of view, it is slightly behind the indices from the Second Republic of Lithuania in 1997–2001 (31.6–33.2), but the difference may partly be treated as a computational artefact. The higher indices of the Second Republic of Lithuania are determined by the fact that the competition in the 1997 presidential elections is calculated based on the votes collected by the final winner in the first round of the elections. In the 1997 presidential elections, Artūras Paulauskas, who won 45.28% of the votes in the 1st round, eventually lost to Valdas Adamkus, who received 27.90% of the votes in the 1st round. The same situation occurred in the 2002 presidential elections, when Adamkus, who won 35.53% of the votes in the first round, lost in the second round to Rolandas Paksas. This was also the case for the 2019 presidential elections, when Ingrida Šimonytė, who won 31.21% of the votes in

the first round, lost in the second round to Gitanas Nausėda, who won 30.9% of the votes in the first round.²⁷

In the elections to the Third Seimas of the First Republic of Lithuania, in 1926, the competition rate approached the maximum threshold of 70%. In the Second Republic of Lithuania, this threshold was also reached in the seventh year of democracy (1997), and it remained on a similar level until 2009, reflecting the increasing fragmentation of the Second Republic of Lithuania party system. It fell sharply in 2009 due to Grybauskaitė's phenomenal success in the 2009 elections for the President of the Republic of Lithuania, who won 69.09% of votes in the first round. As noted by Norkus, if Lithuania were a presidential republic, this would mean that the country would fall to one of those thresholds that separate democracy from authoritarianism. It should be recalled that Vanhanen did not recognise those political systems as democratic where losing political parties or candidates collectively receive less than 30% of the votes. The semi-presidential nature of the Second Republic of Lithuania and the high fragmentation of its party system ensured that Lithuania had a sufficiently high level of electoral democracy in 2009–2012 (index VI = 20.28), even in the absence of any real rivals for President Grybauskaitė who was then in office.

It should be noted that the Second Republic of Lithuania is characterised by a declining trend of voter turnout in parliamentary elections. Leaving aside the 2009 presidential elections, where there was no real competition, this is the main reason for the decline of index VI in the second post-communist decade. This trend did not emerge in the period of the parliamentary democracy of the First Republic of Lithuania, during which, however, Seimas elections were held four times: this is as many Seimas elections as were held in the Second Republic of Lithuania in 2000. The slightly higher (counted in the manner indicated by the Finnish political scientist) turnout rates in the elections in the first decade of the Second Republic of Lithuania are explained by differences in the demographic structure (a relatively higher proportion of young people not yet eligible to vote) and the higher voting age (21 versus 18) in the First Republic of Lithuania. However, it should be noted that as early as in the second decade of the Second Republic of Lithuania, the turnout rates were lower than those from the First Republic of Lithuania parliamentary democracy period.

The balanced or even rapidly increasing voter turnout rates in the parliamentary elections of the First Republic of Lithuania negate the validity of the statements by some experts that Lithuania in 1920–1926 was poorly prepared for the construction and consolidation of democratic structures.

27 Malužinas 2022b, 286.

Conclusions

As in the interwar period, the Lithuanian state adopted the same political system: by restoring its pre-war institutions (including the restoration of the office of the President and the Seimas). As in the period of the first independence, Lithuania used constitutional solutions chiefly from the 1922 Constitution.

The practice of using the Constitution as an instrument to shape pluralism and a multiparty system demonstrates that in the Lithuanian state, it mainly served to establish a variety of political parties, providing these with an opportunity to influence political life. Their multiplicity was the result not only of the existing divisions in society but also of the formal and legal solutions adopted. Many of the newly formed political groups referred – either by their names or programmes – to those political organisations that existed in Lithuania during the First Republic of Lithuania. Ca. 50 per cent of voters are their staunch supporters, and this is a characteristic element of the Lithuanian party system. This is evidenced by the data presented in the diagrams (i.e. 2, 3a, and 3b), which show two clear trends: firstly, since the beginning of the Second Republic of Lithuania, the ENEP has been increasing significantly, and it was stable between 1992 and 2020, which means that electoral fragmentation has remained stable. Secondly, at the beginning of the Second Republic of Lithuania, electoral volatility significantly increased compared to that in the First Republic of Lithuania, while it decreased dramatically in 2020.

This frequent use of the systemic solutions of the First Republic of Lithuania model of parliamentary democracy should partly be attributed to the Soviet past and newly regained sovereignty, which involved the need to make these institutions democratic. What seems to link the First Republic of Lithuania with the Second Republic of Lithuania is the level of the quality of democracy.

Conducting the analysis based on Vanhanen indices, it was proven that the level of electoral democracy in the First Republic of Lithuania during the parliamentary democracy period did not differ significantly from that of the Second Republic of Lithuania and even surpassed it. Notwithstanding it, considering the same criterion, the Second Republic of Lithuania surpassed the First Republic of Lithuania in terms of the level of liberal democracy.

The level of electoral democracy measured using quantitative tools for measuring political systems (in this case VI), showed the values being higher in the First Republic of Lithuania (1920–1926) than those shown in 1990–2020. The level of electoral democracy in the interwar years of the two Seimas was higher than in the post-independence years (1990–2020). This means that party rivalry was not weaker and the participation in parliamentary elections was even

higher. Therefore, the Second Republic of Lithuania is characterised by a trend of declining participation in parliamentary elections. On the other hand, the level of liberal democracy in the 1990–2020 period is higher than in the 1920–1926 period, when the martial law imposed restricted political rights and freedoms. At the same time, this is the main difference between parliamentarism in the First Republic of Lithuania and contemporary Lithuania, where real liberal democracy is certainly in place. The analysis conducted of the political system of the Lithuanian state made it possible to compare the following characteristics:

Table 6. Comparison of selected elements of political systems of the First and Second Republics of Lithuania

6. tabula. Lietuvas Pirmās un Otrās Republikas politisko sistēmu atsevišķu elementu salīdzinājums

Period	First Republic of Lithuania	Second Republic of Lithuania
	1920–1926	Starting from 1990
Characteristics of the system	Constitution of 1922	Constitution of 1992
Political system	democracy	democracy
Form of government	parliamentary system	semi-presidential system
Position of head of state	subordinate to parliament	subordinate to parliament
Party system	multi-party	multi-party
Electoral system	proportional electoral system	mixed electoral system: 71 deputies elected in single-member constituencies, majority system, 70 deputies elected in a proportional system

Source: Author's own study

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

- Akmenytė-Ruzgienė, Vilma; Mačiukas, Žydrūnas (2020). *1920–1940 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai: faktai ir skaičiai*. https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=38152&p_k=1.
- Auers, Daunis (2018). Populism and Political Party Institutionalisation in the Three Baltic States of Estonia, Latvia and Lithuania. *Fudan J. Hum. Soc. Sci.*, 11 (2), pp. 341–355. <https://doi.org/10.1007/s40647-018-0231-1>.
- Blažytė-Baužienė, Danutė; Tamošaitis, Mindaugas; Truska, Liudas (2009). *Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos.
- Duvold, Kjetil; Jurkynas, Mindaugas (2013). Lithuania. In: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. 3rd ed. Ed. by S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause, and T. Knutsen. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 126–166.

- Eidintas, Alfonsas; Zalys, Vytautas (1999). *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940*. New York: St. Martin's Press.
- Giżyńska, Monika (2019). Instytucja Prezydenta w Republice Litewskiej. *Białostockie Studia Prawnicze*, 24 (4), pp. 105–117. <https://doi.org/10.15290/bsp.2019.24.04.06>.
- Gražiūnas, Albinas (1994). *Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje: lietuvos krikščionių demokratų partijos istorijos bruožai*. Vilnius: Tėvynės Sargas.
- Gregorowicz, Stanisław (1992). Parlament Republiki Litewskiej. *Biuro Studiów i Ekspertyz*, 77, pp. 1–5.
- Ivanauskaitė-Pettinari, Kristina (2016). *Politinių partijų teisinio statuso raida Lietuvoje 1918–1940*. Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Kasekamp, Andres (2013). *Historia państw bałtyckich*. Warszawa: PISM.
- Kasparavičius, Algimantas (2006). Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais. *Parlamento Studijos*, 6, pp. 43–70.
- Kierończyk, Przemysław (2000). Litewskie konstytucje z okresu międzywojennego. *Gdańskie Studia Prawnicze*, 7, pp. 243–260.
- Krupavičius, Algimantas (2008). Litewski semiprezycjonalizm: korzenie, konstrukcja, wyzwania. *Ośrodek Myśli Politycznej*, pp. 131–176; <http://www.forum-pl.lt.com/index.php/pl/polityka-wewnetrzna/10-algis-krupavicius-litewski-semiprezycjonalizm-korzeniekonstrukcja-wyzwania>.
- Krupavičius, Algimantas; Lukošaitis, Alvidas (2004). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Laakso, Markku; Taagepera, Rein (1979). Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12 (1), pp. 3–27. <https://doi.org/10.1177/001041407901200101>.
- LLRA-KŠS (2020). *Lietuvos Lenkų Rinkimų Akcija – Krikščioniškų Šeimų Sąjunga “Programa”*. Official party website, http://www.awpl.lt/?page_id=60&lang=lt (accessed 16 January 2021).
- Lopata, Raimundas (1996). *Demokratija Lietuvoje (iki Smetonos ir su juo)*. Demokratija Lietuvoje: elitas ir masės, konferencija. Red. Algimantas Jankauskas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas leidykla.
- Lukošaitis, Alvidas (1997). *Modernios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje*. Lietuvos politinės partijos ir partinė Sistema. Red. Algimantas Jankauskas ir Egidijus Kūris. Kaunas: Naujasis lankas.
- Lukošaitis, Alvidas (1998). *Parlamentas ir parlamentarizmas nepriklausomoje Lietuvoje. 1918–1940 ir 1990–1997*. Seimo rinkimai 96 trečiasis „atmetimas“. Red. Algis Krupavičius. Vilnius: Tvermė.
- Maksimaitis, Mindaugas (2005). *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Justitia.
- Malužinas, Martinas (2021). Lithuanian Democracy under the State of Emergency: Will the COVID-19 Pandemic Affect the Assessment of the State of Democracy in the Country? – System Analysis. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*, 72 (4), pp. 88–105. <https://doi.org/10.15804/athena.2021.72.05>.

- Malužinas, Martinas (2022a). Pozycja ustrojowa prezydenta w systemie parlamentarnym i semiprezydenckim w świetle konstytucji litewskich z 1922 r. i 1992 r. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 1 (65), pp. 173–183. <https://doi.org/10.15804/ppk.2022.01.13>.
- Malužinas, Martinas (2022b). Ewolucja systemu politycznego Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej. Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE.
- Malužinas, Martinas (2022c). Pozycja ustrojowa prezydenta w konstytucjach Litwy z 1922, 1928 i 1992 r. *Przegląd Sejmowy*, 171 (4), pp. 217–228. <https://doi.org/10.31268/PS.2022.134>.
- Malužinas, Martinas (2023). Ewolucja wybranych elementów systemu politycznego Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*, 77 (1), pp. 164–189. <https://doi.org/10.15804/athena.2023.77.09>.
- Manobalsas.lt. (2020). *Seimo Rinkimai 2020*. Pieejams: <https://www.manobalsas.lt/testas/testas.php?tst=40> [Google Scholar].
- Matakas, Juozas (1999). *Rinkimai ir plebiscitai, iš Šiuolaikinė valstybė: vadovėlis*. Kaunas: Technologija.
- Miller, Artur (1930). *Nowa konstytucja państwa litewskiego*. Warszawa: F. Hoesick.
- Morkūnaitė-Lazauskienė, Aistė (2007). *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.* Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Morkūnaitė-Lazauskienė, Aistė (2010). *Vietos savivaldos sistema pirmojoje ir antrojoje Lietuvos respublikoje*. Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Norkus, Zenonas (2012). Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos? Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikų politinių režimų palyginimas. *Politologija*, 67 (4), pp. 3–60.
- Palidaskaitė, Jolanta (1997). *Lietuvos politinė kultūra: Lietuvos politinės kultūros raida valstybingumo atkūrimo ir įtvirtinimo laikotarpiu*. Kaunas: Technologija.
- Papla, Miłosz (2010). System partyjny Litwy. *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*. Red. B. Kosowska-Gąstoł. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pedersen, Mogens (1979). The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility. *European Journal of Political Research*, 7 (1), pp. 1–26. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1979.tb01267.x>.
- Ramonaitė, Ainė (2020). Mapping the political space in Lithuania: the discrepancy between party elites and party supporters. *Journal of Baltic Studies*, 51 (4), pp. 1–20, 477–496. <https://doi.org/10.1080/01629778.2020.1792521>.
- Rauch, Georg von (1987). *The Baltic States. The Years of Independence. Estonia, Latvia, Lithuania. 1917–1940*. London: C. Hurst & Co. Publishers.
- Römeris, Mykolas (1990). *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius: Mintis.
- Sartori, Giovanni (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sireika, Jonas (2003). Vietos savivaldybių reformos Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais. *Istorija*, LVII, pp. 51–57.
- Skipitis, Rapolas (1961). *Nepriklausomą Lietuvą statant, atsiminimai*. Chicago: Terra.

- Spurga, Saulius (2011). Pokomunizmas po dvidešimt metų: Šiaurės Europos valstybių, Pietų ir Vidurio ir Rytų Europos valstybių demokratijos rodiklių palyginimas. *Politologija*, 4 (64), pp. 87–146.
- Truska, Liudas (2004). Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.) bruožai. *Parlamento studijos*, 2, pp. 62–93.
- Truska, Liudas (2007). IV Seimas (1936–1940). Didysis Lietuvos parlamentarų biografinis žodynas. *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*. T. 3. Red. Aivas Ragauskas ir Mindaugas Tamošaitis. VPU I-kla. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, pp. 578–613.
- Vanhanen, Tatu (2003). *Democratization: A Comparative Analysis of 170 Countries*. New York: Routledge.
- Vanhanen, Tatu (1992). *Introduction: Measures of Democratization*. Pieejams: http://www.prio.no/misc/Download.aspx?file=%2fprojects%2fdataset-websiteworkspace%2fPolyarchy%2520Dataset%2520Manuscript%2ffile42501_introduction.pdf.
- Vardys, Stanley; Sedaitis, Judith (1997). *Lithuania: The Rebel Nation*. London: Routledge.
- Varakauskaitė, Eglė (2012). *Demokratija ir autoritarizmas tarpukario Lietuvoje: sisteminė atvejo*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Vinogradnaitė, Ingrida (2012). Tarp tautos ir valstybės: politikų istorijos sampratos. *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*. Red. R. Lopata. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, pp. 455–479.
- Vrk.lt. – Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. Pieejams: <https://www.vrk.lt/rinkimai>.
- Wisner, Henryk (1999). *Litwa. Dzieje państwa i narodu*. Warszawa: Mada.

LIETUVAS POLITISKĀS SISTĒMAS ATSEVIŠĶU ELEMENTU ATTĪSTĪBA: PARTIJU, VĒLĒŠANU UN KONSTITUCIONĀLIE ASPEKTI SALĪDZINOŠĀ PĒTĪJUMĀ PAR PIRMO UN OTRO REPUBLIKU, ŅEMOT VĒRĀ ATSEVIŠĶUS DEMOKRĀTIJAS KVALITĀTES RĀDĪTĀJUS

Martinas Malužinas

Šī raksta mērķis ir analizēt Lietuvas politiskās sistēmas attīstību un atsevišķus tās elementus, kas ietekmēja pārmaiņas valstī. Veiktā pētījuma fokuss ir vērsts uz diahronisku kvantitatīvu analīzi par atsevišķiem Lietuvas Pirmās un Otrās Republikas politisko sistēmu elementiem. Tāpēc ir vērts pievērst uzmanību Lietuvas Pirmās un Otrās Republikas politisko sistēmu institucionālajai struktūrai un tās politiskajai ietekmei. Tādējādi šajā rakstā mēģināts atbildēt uz pētījuma jautājumu par Lietuvas politiskās sistēmas pārmaiņu virzieniem, atšķirībām un līdzībām Pirmās un Otrās Republikas politiskās sistēmas institūciju tiesiskajā izveidē, galvenajām atšķirībām politisko partiju sistēmās vai jomās, kurās notika vislielākās pārmaiņas. Viens no mērķiem ir izpētīt atsevišķu elementu (valsts galvas amats un parlamenta vēlēšanu rezultāti) izmaiņas, kas ietekmēja politiskās sistēmas pārmaiņas abos aplūkotajos periodos. Analizē izmantota salīdzinošā metode un sistēmiskā, institucionāli juridiskā un vēsturiskā analīze.

Atslēgas vārdi: Lietuva, politiskā sistēma, Pirmā Lietuvas Republika, Otrā Lietuvas Republika, Vanhanena indekss, vēlēšanu nestabilitāte

Kopsavilkums

Pētījuma temats ir Lietuvas politiskā sistēma 1920.–1926. gadā (Pirmās Lietuvas Republikas periods) un 1990.–2020. gadā (Otrās Lietuvas Republikas periods), analizējot to atlasītu demokrātijas kvalitātes rādītāju kontekstā. Šī raksta mērķis ir iepazīstināt ar Lietuvas politiskās sistēmas attīstību un identificēt faktorus, kas ietekmēja tās transformāciju, izmantojot kvantitatīvo analīzi, tostarp Vanhanena koncepcijas (salīdzinošās analīzes) ietvaros.

Šajā rakstā prezentētais pētījums ir diahroniska kvantitatīva analīze par atsevišķiem Pirmās un Otrās Republikas politiskās sistēmas elementiem. Uzmanība pievērsta aspektiem, kas aizpilda esošo pētījumu plaisu, jo īpaši abu Lietuvas valstiskuma periodu demokrātiskās sistēmas konstitucionālajiem pamatiem, partiju un vēlēšanu sistēmai, kas analizētas, izmantojot Lākso–Tāgepera indeksu un Pedersena indeksu.

Lietuvas politiskās sistēmas analīze par 1920.–1926. gadu (Pirmā Republika) un 1990.–2020. gadu (Otrā Republika) ir ļoti svarīga, lai izprastu Lietuvas valstiskuma attīstību Centrāleiropas un Austrumeiropas politisko pārmaiņu kontekstā. Salīdzinot

šos divus attīstības posmus, ir iespējams aptvert gan institucionālo nepārtrauktību un pārmaiņas, gan konstitucionālās, vēlēšanu un partiju sistēmu attīstību. Tas ļauj arī izprast mazas valsts adaptācijas mehānismus mainīgajos starptautiskajos un iekšzemes apstākļos. Šis pētījums parāda, kā Lietuva, neskatoties uz ierobežotajiem resursiem, bet ar spēcīgu nacionālo identitāti, izveidoja savu funkcionējošas demokrātiskas politiskās sistēmas modeli, kas atšķiras no citu reģiona valstu pieņemtajiem risinājumiem.

Analīzē izmantotas salīdzinošās, sistēmiskās, institucionāli juridiskās, vēsturiskās un kvantitatīvās metodes. Rezultāti rāda, ka abos aplūkotajos periodos Lietuvas valsts pieņēma līdzīgu konstitucionālo modeli, kas ietvēra: pirmskara institūciju atjaunošanu (tostarp prezidenta un Seima amatus), politiskā plurālisma un daudzpartiju sistēmas veidošanu, proporcionālās vēlēšanu sistēmas ieviešanu, kas 20. gadsimta 90. gados tika daļēji modificēta ar vairākuma sistēmas elementiem.

Vanhanena indeksa analīze liecina, ka liberālās demokrātijas līmenis laikposmā no 1990. līdz 2020. gadam bija nedaudz augstāks nekā periodā no 1920. līdz 1926. gadam, kas norāda uz demokrātisko institūciju pakāpenisku konsolidāciju Otrās Lietuvas Republikas laikā. Šis raksts turpina pētījumu sēriju un zinātniskajā monogrāfijā, kas veltīta Lietuvas politiskās sistēmas attīstībai laika posmā no 1920. līdz 1926. gadam un no 1990. līdz 2020. gadam, iesākto.

Iesniegts / Submitted 08.04.2024.

© 2025 Martinas Malužinas, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

LATVIJAS EIROATLANTISKĀ INTEGRĀCIJA 20. GADSIMTA 90. GADU PIRMAJĀ PUSĒ*

Jānis Taurēns

 0000-0001-6837-3901

Rakstā atspoguļoti Latvijas ārpolitikas pirmie mēģinājumi, veidojot atjaunotās valsts ārpolitiku, uzsākot eiroatlantiskās integrācijas procesu 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē. Tendence uz integrāciju NATO un Eiropas Savienībā šai laikā nostiprinājās, līdz 1995. gadā kļuva par oficiālu ārpolitikas mērķi. Raksts parāda ceļu uz šo ārpolitikas koncepciju Latvijas iekšpolitisko procesu attīstības kontekstā, raksturojot prezidenta, parlamentu, valdību un ārlietu ministru darbību. Raksts analizē valsts starptautisko sadarbību eiroatlantiskās integrācijas procesā, ASV politiku attiecībā uz Baltijas valstīm, kā arī kopējās problēmas ar Lietuvu un Igauniju. Liela nozīme par labu šādai ģeopolitiskai izvēlei bija Latvijas starpkaru perioda vēsturei un Krievijas ārpolitikai un tās iekšpolitiskajai nestabilitātei.

Atslēgas vārdi: Latvijas ārpolitika, eiroatlantiskā integrācija, NATO, Eiropas Savienība, attiecības ar Krieviju, Latvijas diplomāti

Ievads

20. gadsimta 90. gadu sākumā Latvijas ārpolitikas centrālās problēmas bija neatkarības atjaunošana un tās starptautiska atzīšana un pēc šī mērķa sasniegšanas – suverenitātes nostiprināšana, vispirms panākot Krievijas karaspēka izvešanu. Tomēr nozīmīgs ir arī jautājums, kad īsti Latvijas ārpolitikas mērķu vidū nonāk integrācijas problēmas Eiropas Savienībā un NATO vispirms ideju un cerību līmenī, bet pēc tam jau konkrētas rīcībpolitikas veidā. Eiroatlantiskās integrācijas

* Šīs publikācijas tapšanu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, Valsts pētījumu programmas projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”, projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

pirmsākumi zinātniskajā un atmiņu literatūrā bieži tiek saistīti tikai ar 20. gadsimta 90. gadu vidu, tomēr jau 90. gadu pirmajā pusē iezīmējās arvien pieaugoša interese par iestāšanos NATO un Eiropas Savienībā.

Zinātniskā literatūra ir pievērsusies Latvijas ārpolitikas koncepcijas attīstībai jau kopš Trešās atmodas perioda. Latvijas ārpolitikas modeļi un iespējas bija atkarīgi no Eiropas nākotnes attīstības, ASV politikas Eiropā, bet vislielākajā mērā no PSRS likteņa. Vēl pat 1989. gada rudenī Zviedrijas Ārlietu ministrijas analizē bija secināts, ka pilnīga Baltijas valstu neatkarība ir ārpus “reālistisko iespēju robežas”. Par lielāko, ko Baltijas valstis varētu sasniegt, uzskatīja “īpašu statusu Padomju Savienības ietvaros”.¹ Vēlāk bija izplatīts uzskats, ka PSRS turpinās pastāvēt kā teritoriāli mazāka, bet demokrātiska valsts, ar kuru Baltijas valstīm nāksies sadarboties. Politologs Edijs Bošs norāda uz atmodas sākuma perioda priekšstatiem par Latvijas un pārējo Baltijas valstu neitralitāti. Baltijas valstis varētu kļūt par “trim mazām Somijām”, kuras cieši sadarbotos ar PSRS un kuru suverenitāte būtu daļēji ierobežota. “Līdz pat neatkarības faktiskajai atjaunošanai 1991. gada augustā “neitralitātes” koncepts un “Somijas piemērs” kļuva par atslēgas terminiem Baltijas valstu ārpolitisko domātāju aprindās,” secina Bošs.² Baltijas valstu rīcībspēju (*agency*) radikāli palielināja PSRS sabrukums. To iestāšanās NATO un izvairīšanās no “trīs Somiju” “nelāgās realitātes” kļuva iespējama gan sakarā ar PSRS sabrukumu, gan ASV lēmumu iesaistīties Baltijas reģiona transformācijā.³

Zinātniskajā un memuāru literatūrā, kas veltīta Latvijas ārpolitikai 20. gadsimta 90. gadu sākumā, dominē Krievijas karaspēka izvešanas tēma. Zviedru diplomāta Larsa Pētera Fredēna (*Lars Peter Fredén*) darbā tai veltīta galvenā uzmanība, īpaši pievērsoties 1993. gada nogales un 1994. gada sākuma notikumiem, kad izvešanas problēma bija aktuāla daudzās Rietumu galvaspilsētās.⁴ Baltijas valstu vēlmi tuvināties NATO viņš saista jau ar 1992. gada sākumu,⁵ bet kopumā īpaši nepievēršas šai tēmai. Šī perioda Valsts prezidents Guntis Ulmanis par eiroatlantiskās integrācijas sākumu uzskatīja laika posmu pēc Krievijas karaspēka izvešanas 1994. gada 31. augustā un viņa paša spertos soļus 1994.–1995. gadā.⁶ Vēsturniece Daina Bleiere norāda, ka Krievijas karaspēka izvešana kļuva par priekšnoteikumu Latvijas integrācijai eiroatlantiskajās drošības,

1 Fredēns 2007, 45–46.

2 Bošs 2016, 130.

3 Ibidem, 139.

4 Fredēns 2011, 249–291.

5 Ibidem, 29.

6 Ulmanis 2016, 135–136.

politiskajās un ekonomiskajās struktūrās, secinot, ka tā ir pamats valsts ārējās drošības stiprināšanai un garantē stabilitāti un uzplaukumu.⁷ Politologi Kārlis Bukovskis un Justīne Elferte uzsvēruši Latvijas politiskās elites un ierēdniecības uzticību valsts ārpolitikas Rietumu orientācijai un visu šo aktoru konsekventu kursu uz eiroatlantisko integrāciju⁸ 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē, atzīmējot Ministru prezidentu, ārlietu ministru un vadošo diplomātu lomu. Pati 20. gadsimta 90. gadu zinātniskā literatūra, kas veltīta Latvijas ārpolitikai, vairāk pievērsās konkrētajai tā laika situācijai un tālākajām perspektīvām, nevis vēsturei.⁹ Jau pēc 1995. gada norisa diezgan plašas diskusijas par NATO paplašināšanos, tomēr tās bija vairāk vērstas uz nākotni. Šajā laikā aktivizējās arī nosacīti kreisie Latvijas NATO integrācijas pretinieki. To kritizēja tādi autori kā Ivars Ķezbers, Jānis Jurkāns, Mavriks Vulfsons u. c.¹⁰ No Rietumu literatūras par NATO paplašināšanu noteikti būtu jāatzīmē Ronalds Asmusa (*Ronald Dietrich Asmus*, 1957–2011) darbs “NATO paplašināšanās”, kurā aplūkoti Austrumeiropas, tostarp Baltijas valstu centieni iekļūt NATO un Rietumu valstu politika.¹¹ Jāmin arī Zbignevas Bžezinska (*Zbigniew Brzezinski*, 1928–2017) raksts “Plāns Eiropai”, kurā viņš, atbalstot Baltijas valstu eiroatlantisko integrāciju,¹² atzina, ka tā būtu jāatliek līdz gadsimtu mijai.¹³ Vēsturniece Una Bergmane savā monogrāfijā par Baltijas jautājumu starptautiskajās attiecībās atmodas periodā kritizē uzskatus, ka Baltijas valstīm būtu vajadzējis atteikties no centieniem iestāties NATO “lielāka labuma dēļ” (faktiski Krievijas nomierināšanas vārdā) un izvēlēties nenoteiktu neitralitāti. Viņa norāda, ka 1995. gadā NATO līguma 5. pants un Rietumu valstu kolektīvā aizsardzība bija vienīgais instruments Baltijas valstu neatkarības nodrošināšanā.¹⁴

Latvijas un NATO integrācijas problēmas 20. gadsimta 90. gadu sākumā

Latvijas iestāšanās NATO kļuva iespējama tikai pēc Krievijas karaspēka izvešanas, tomēr cerības uz NATO kā drošības garantiju bija daudz agrākas. Arī

7 Bleiere et al. 2014, 523.

8 Bukovskis, Elferte 2017, 190–193.

9 Lejiņš, Ozoliņa 1997; Bleiere 1997; Jundzis 1997.

10 Taurēns 2011, 116–118.

11 Asmuss 2004.

12 Brzezinski 1995a.

13 Ibidem, 37.

14 Bergmane 2023, 170.

Austrumeiropas valstu interese par NATO sākās ļoti agri. 1991. gada 18. decembrī Latvija kā viena no 14 Austrumeiropas valstīm pievienojās Ziemeļatlantijas sadarbības padomei. Šīs programmas dalībvalsts bija arī Krievija, tomēr tas bija “psiholoģisks pavērsiens”, kā diplomātiski raksta bijušais aizsardzības ministrs Ģirts Valdis Kristovskis.¹⁵ Tā bija minimāla sadarbības forma, dibināta kontaktiem ar bijušā padomju bloka valstīm, un centieni piepildīt to ar dziļāku saturu nebija īpaši veiksmīgi. Interesants ir Tālava Jundža novērojums par dziļākas integrācijas iespējām, viņš norāda, ka šajā laikā paziņojumi par iestāšanos NATO “destabilizētu politisko situāciju valstī” un saasinātu attiecības ar Krieviju.¹⁶

ASV diplomāts Asmuss norāda, ka neoficiālu interesi par iestāšanos NATO Austrumeiropas valstu politiķi sāka izteikt jau 1990.–1991. gadā, šī vēlme arvien padziļinājās un drīz vien kļuva publiska tādās valstīs kā Čehija, Polija un Ungārija. Šo triju valstu līderi Vāclavs Havels (*Václav Havel*, 1936–2011), Lehs Valensa (*Lech Wałęsa*) un Jožefs Antals (*József Antall*, 1932–1993) ar kopīgu paziņojumu par savu valstu interesi iestāties NATO nāca klajā jau 1992. gada 6. maijā.¹⁷ Asmuss atzīmē arī Austrumeiropas valstīs gadu desmitiem kultivēto nepatiku pret NATO, kuru padomju propaganda raksturoja kā “imperālisma un agresijas citadeli”, par kuru gandrīz neviens no jaunās demokrātijas elites neko nezināja un nebija spēris tur kāju.¹⁸ Līdzīgi savas izjūtas par pirmo vizīti NATO mītnē Briselē vēlāk atcerējās Latvijas prezidents Guntis Ulmanis. Viņa “pirmā ieiešana NATO mītnē bija tāds kā psiholoģiskais šoks, jo padomju okupācijas gados NATO Austrumu pasaulē bija iztēlota kā milzīgs nezvērs, kas *snaiksta savas lielās ķepas* [izcēlums; J. T.], mēģinādams iekarot teritorijas un valstis”.¹⁹

Lēmums par NATO paplašināšanu bija vislielākajā mērā atkarīgs no ASV kā organizācijas visnozīmīgākās dalībvalsts politikas un pat tikai viena cilvēka – ASV prezidenta uzskatiem un lēmumiem. Tomēr jauno Austrumeiropas demokrātiju rīcībspēja, ietekmējot starptautisko attiecību procesus, bija lielāka nekā varētu uzskatīt klasisko spēka un varas kategoriju domāšanas veidā. Asmuss saista NATO paplašināšanās kā politiska mērķa nonākšanu prezidenta Bila Klintonā (*William Jefferson Clinton*) darba kārtībā ar Bosnijas krīzi un Austrumeiropas valstu vadītāju vizītēm Baltajā namā 1993. gada aprīlī un maijā. Klintons norādīja, ka tās atstājušas spēcīgu un pozitīvu iespaidu. Klintona deklarētie mērķi bija nostiprināt demokrātiju un mieru pasaulē kopumā un Austrumeiropā konkrēti

15 Kristovskis 2017, 13.

16 Jundzis 1997, 48.

17 Asmuss 2004, 45.

18 Ibidem, 40.

19 Ūdris 2009, 145.

un rast ASV jaunus sabiedrotos.²⁰ Arī ASV valsts sekretāra vietnieks Stroubs Talbots (*Strobe Talbott*) saista Klintona pirmos plānus par NATO paplašināšanu ar 1993. gada pavasari un Austrumeiropas valstu interesi par dalību šajā organizācijā. 1993. gada maijā Talbots zvīnija Igaunijas prezidentam Lennartam Meri (*Lennart Meri*), lai solītu atbalstu pilnīgai Krievijas karaspēka izvešanai, prezidents atbildēja, ka tas viss ir labi, bet vienīgais veids, kā novērst Igaunijas atkārtotu okupāciju, ir tās uzņemšana NATO un Amerikas kodollietussarga aizsardzība.²¹ Kaut arī Klintons sāka nopietni apsvērt NATO paplašināšanu, tomēr valsts aparāta, piemēram, ASV Aizsardzības departamenta pretestība bija nozīmīga.²² Pentagona ģenerāļi neticēja, ka Austrumeiropas “Dieva nolādētās valstis”, kā izteicās viens no viņiem – Berijs Makafrijs (*Barry Richard McCaffrey*), varētu un vajadzētu uzņemt NATO.²³

Pēc neatkarības starptautiskās atzīšanas 1991. gada augustā un septembrī un vēl 1992. gadā NATO lielākoties nebija Latvijas ārpolitikas fokusā. Latvijas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns (1990–1992) bija skeptiski noskaņots pret NATO. Viņš, uzstājoties Augstākās padomes plenārsēdē 1992. gada 2. jūnijā, teica, ka jaunās Austrumeiropas demokrātijas ar cerībām raugās uz NATO kā drošības garantu. Tomēr, pastāvot bažām, ka NATO varētu tikt ierauta “mūsdienu nestabilitātēs”, Latvijai pagaidām neesot jāiesaistās tajā, bet jāsadarbojas ar Ziemeļatlantijas sadarbības padomi, kas tuvina Latviju NATO valstīm un to politiskajiem ideāliem un ļauj gūt militāru pieredzi.

Par galveno Eiropas drošības mehānismu Jurkāns uzskatīja Eiropas Drošības un sadarbības apspriedi (EDSA), uzsverot, ka “Latvijai nozīmīgākā iesaistīšanās starptautiskajās drošības struktūrās ir tās pilntiesīga līdzdalība Eiropas Drošības un sadarbības apspriedē”.²⁴ Vienlaikus Jurkāns norādīja, ka “Ārlietu ministrija sakaru attīstību ar Eiropas Kopieni uzskata par savu prioritāru darbības virzienu”.²⁵ Viņa skeptiskā attieksme pret NATO atspoguļojas arī Vladlena Dozorceva mūsdienu biogrāfiskajā apcerējumā par Jurkānu. Tajā Jurkāna uzskati parādīti kā tādi, kas paredz nevērst Latvijas ārpolitiku pret Krieviju.²⁶ Jurkāns izteicies Dozorcevam, ka “mana pozīcija drošības jautājumos nekad nav mainījusies [...]:

20 Asmuss 2004, 53–55.

21 Talbott 2002, 92.

22 Ibidem, 93–96.

23 Asmuss 2004, 63.

24 Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 2. jūnija rīta sēdes stenogramma. Pieejams: https://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920602.htm (skatīts 20.11.2025.).

25 Ibidem.

26 Dozorcevs 2017, 239–241.

Latvijas un visas pasaules drošības atslēga atrodas Kremļī, neatkarīgi no tā, kurš tur saimnieko”.²⁷ Ne visi piekrita EDSA nozīmei Latvijas drošībā. Kārlis Eihenaums 1993. gadā rakstīja, ka Latvija “no EDSA negaida pārāk daudz”.²⁸ Vēlāk skepse pret EDSA reālajām iespējām tikai pieauga.

Diplomāts Māris Riekstiņš atzīmējis, ka arī tā laika Ārlietu ministrijas iekšējos dokumentos par sadarbību ar starptautiskajām organizācijām virzība uz NATO nav uzskatīta par vēlamu mērķi vai vismaz tādu mērķi, par ko vajadzētu publiski izteikties. Viņš citē vienu no iekšējiem dokumentiem, ka Latvijas drošības centieni iekļauties Eiropas drošības sistēmā “nenozīmē, ka Latvijai būtu jācenšas kļūt par NATO dalībvalsti, jo liela daļa pasaules politiskās sabiedrības neredz NATO lomu jaunās Eiropas drošības sistēmā. Bez tam tiekšanās pēc ciešas sadarbības ar NATO varētu vēl vairāk pasliktināt jau tā sarežģītās attiecības ar Krieviju.”²⁹ Savukārt citā dokumentā par ārpolitikas galvenajiem virzieniem bija atturīgi pavēstīts, ka “Latvijas valdības politika būs vērsta uz iesaistīšanos Eiropas un Transatlantiskajās reģionālajās drošības un miera uzturēšanas struktūrās”.³⁰ Tādējādi atturīgā attieksme pret NATO Jurkāna perioda ārpolitikā bija vērojama gan dienesta dokumentos, gan publiskajā komunikācijā. Jurkāna pozīcijas ārlietu ministra amatā novājinājās, un oktobra beigās viņš atkāpās no amata pēc valdības vadītāja Ivara Godmaņa pieprasījuma. Jurkāna attieksme pret NATO gan nebija šī pieprasījuma cēlonis, tas bija saistīts ar viņa kritiku Latvijas politikai pilsonības jautājumā un neveiksmīgo sadarbību ar Augstāko padomi.³¹

Augstākās padomes Latvijas Tautas frontes (LTF) frakcija vienojās par deputāta Georga Andrejeva (1932–2022) kandidatūru ministra amatam. 1992. gada 10. novembra parlamenta debatēs par Andrejeva apstiprināšanu ārlietu ministra amatā iestāšanās NATO un Eiropas integrācija pat netika pieminēta. Latvijas ārpolitikas mērķi viņš definēja ciešā saistībā ar iekšpolitiku – “valstiskās neatkarības tālāka atjaunošana un nostiprināšana, pamatnācijas pašnoteikšanās tiesību atjaunošana un nostiprināšana, cittautiešu integrācija, nodrošinot vienādas tiesības visiem Latvijas pilsoņiem, garantējot starptautiski atzītas tiesības minoritātēm”.³² Šīs tēzes jāvērtē kontekstā ar Jurkāna demisijas iemesliem, kas bija cieši saistīti ar pilsonības jautājumiem.

27 Dozorcevs 2017, 240.

28 Eihenaums 1993, 55.

29 Riekstiņš 2016, 15.

30 Ibidem.

31 Taurēns, Feldmanis 2016, 107.

32 Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 10. novembra rīta sēdes stenogramma. Pieejams: https://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_921110.htm (skatīts 20.11.2025.).

Fredēns norāda, ka, pēc viņa un Zviedrijas tā laika premjerministra Karla Bilta (*Carl Bildt*) uzskatiem, Baltijas valstīm 1992.–1993. gadā vispār nav bijusi izstrādāta drošībpolitika un viņi svārstījušies par to, vai vispār vajadzētu aizrādīt šīm valstīm, ka tāda jāveido, jo šāds ieteikums varētu nonākt Krievijas rokās, kā arī radīt Baltijas valstīm ilūzijas, ka Zviedrija ir gatava uzņemties militāru atbildību par tām.³³

Krievija kā stimuls Latvijas virzībai uz Rietumiem

20. gadsimta 90. gadu pirmo pusi Krievija deva arvien vairāk iemeslu satraukumam par tās nākotnes attīstību un politiku. Savdabīgais “medusmēnesis”, kas bija vērojams attiecībās ar Borisa Jeļcina (*Boris El'cin*) vadīto Krieviju pēc PSRS sabrukuma, beidzās diezgan ātri. Jau 1992. gada decembrī Krievijas ārlietu ministrs Andrejs Kozirevs (*Andréj Kózyrev*) EDSA sanāksmē Stokholmā sniedza draudīgu paziņojumu, kurā norādīja, ka postpadomju telpa ir būtībā postimpēriska telpa, kurā “Krievijai ir tiesības lietot militārus un politiskus līdzekļus savu interešu aizsardzībai”. Pēc brīža Kozirevs paziņoja, ka tas bijis retorisks paņēmieni, lai parādītu, kāda būtu antidemokrātisko spēku politika, ja tie nāktu pie varas Krievijā.³⁴ Patiesībā jākonstatē, ka Baltijas valstis nemaz neizjuta t. s. medusmēnesi ar Krieviju kā ilgstošu attiecību uzlabošanos. Krievija centās novilcināt karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm un sasaistīt to ar krievu tiesībām.

Tālākajā notikumu gaitā arī iekšpolitiskā nestabilitāte Krievijā un tās neskaidrā nākotne kļuva par nozīmīgu faktoru. Te jānosauc gan 1993. gada septembra – oktobra krīze ar sadursmi starp prezidentu Jeļcinu un reakcionāro divpakāpju parlamentu – Tautas deputātu kongresu un Augstāko padomi, gan sekojošā Jeļcina pretinieku uzvara parlamenta – Valsts domes vēlēšanās 1993. gada 12. decembrī, gan Čečenijas kara sākums 1994. gada decembrī. Diplomāts Ilgvars Kļava norāda, ka tas viss radīja “nestabilitātes un zināma haosa iespaidu”.³⁵

Baltijas valstu bažas izraisīja Krievijas centieni formulēt savu ārpolitiku jaunajā situācijā pēc PSRS sabrukuma kā Krievijas ietekmes sfēru saglabāšanas politiku bijušās PSRS teritorijā. Viens no tādiem mēģinājumiem bija Krievijas radītais “tuvo ārzemju” koncepts, kas paredzēja saglabāt ietekmi bijušajās padomju republikās, izmantojot ekonomiskas sviras, ietekmējot un kontrolējot krievus šajās republikās, nostiprinot tur krievu valodu un kultūru, kā arī prasot ekskluzīvas

33 Fredēns 2011, 132.

34 Kļava 2020, 251.

35 Ibidem, 250.

tiesības lietot spēku. Atis Lejiņš, kritizējot šo koncepciju, 1993. gadā norādīja, ka šādas idejas atbilstot Krievijas valdības rīcībai.³⁶ Tuvo ārzemju doktrīna Krievijas politiķu paziņojumos tika ekspluatēta visai plaši, bet attiecībā uz Baltijas valstīm ļoti konkrētas izpausmes tomēr neieguva. Vienlaikus Krievijas opozīcija Baltijas valstu uzņemšanai NATO bija faktors, par ko “Rietumos daudzi satraucās”.³⁷

Kaimiņvalstis – Lietuva un Igaunija

Šai problemātikai veltītajā zinātniskajā un atmiņu literatūrā bieži vien Latvijas kaimiņi tiek atstāti novārtā. Tādos izdevumos kā “Atgriešanās Eiropā” un “Latvijas diplomātijas gadsimts” nav pat atsevišķu rakstu par sadarbību ar Lietuvu un Igauniju 20. gadsimta 90. gados.

20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē turpinājās atmodas laiku sadarbības tradīcijas. Baltijas valstu prezidenti Guntis Ulmanis, Aļģirds Brazausks (1932–2010) un Lennarts Meri regulāri tikās, īpaši izceļoties Igaunijas prezidenta spilgtajai personībai. Tika izveidota Baltijas Asambleja kā triju parlamentu sadarbības institūcija un Baltijas Ministru padome ar regulārām premjerministru un ārlietu ministru konferencēm. Baltijas valstis tika uzlūkotas kā vienots veselums, tomēr nevajadzētu aizmirst, ka to starpā bija konkurences elementi.³⁸ Rakstnieks un publicists Jānis Ūdris, raksturojot Baltijas valstu sadarbību Gunta Ulmaņa uzskatos, atzīmē veiksmīgo triju prezidentu sadarbību ar ASV un prezidentu Klintonu.³⁹ ASV “uzslavas un pamudinājumi baltiešus stimulēja sadarboties vēl ciešāk”. Raksturojot attiecības ar Igauniju, eksprezidents atzīmējis, ka Igaunija bija priekšā, gan reklamējot savus sasniegumus, gan drosmīgāku ekonomisko reformu ziņā, gan daudz noteiktāka militārajā jomā.⁴⁰ Attiecības ar Lietuvu viņš vairāk redzēja kā kontaktus ar prezidentu Brazausku, neizsakot vērtējumus par šo valsti un attiecībām ar to kopumā.⁴¹

Reizēm Baltijas valstis tomēr radīja problēmas cita citai. Lietuva jau 1994. gada janvārī iesniedza paziņojumu par vēlmi iestāties NATO, tādējādi sagādājot “papildu galvassāpes” Latvijai un Igaunijai un nesolidāri uzsverot, ka

36 Lejiņš 2007, 51–52.

37 Asmuss 2004, 201.

38 Taurēns, Feldmanis 2016, 103–104.

39 Ūdris 2009, 142.

40 Ibidem, 146.

41 Ibidem, 149–150.

Lietuvā neesot nedz pilsoniskās spriedzes, ne teritoriālu problēmu ar Krieviju.⁴² Igaunijas diplomātija 1994. gadā bija neapmierināta ar Latvijas un Krievijas kara-spēka izvešanas līgumu, kas nozīmējis, ka Latvija pārāk piekāpusies, pasliktinot Igaunijas pozīcijas.⁴³ Tomēr vairāk problēmu Baltijas valstu attiecībās iezīmējās 20. gadsimta 90. gadu otrajā pusē, tās skāra gan eiroatlantiskās integrācijas problēmas, gan teritoriālus strīdus par jūras robežām.⁴⁴ Igaunijā dažkārt sākās pārdomas, vai Igaunija maz ir Baltijas valsts. Tomass Hendriks Ilvess 1998. gadā rakstīja, ka “Baltijas valstu jēdziens ir vājš”, tas ir virspusēja konstrukcija, nesakņojas Igaunijas “kultūras vēsturē”.⁴⁵ Igaunijai vajadzētu kļūt par Ziemeļvalsti, turklāt vienīgo no postkomunistiskajām valstīm.⁴⁶ Tomēr visas problēmas – nesaskaņas un vieglprātīgi sapņojumi par Ziemeļvalsti ne 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē, ne vēlāk nespēja pēc nozīmes un ietekmes pārspēt sadarbību eiroatlantiskās integrācijas virzienā.

Nozīme bija arī sadarbībai ar citām reģionālām apvienībām. Piecas Ziemeļvalstis atbalstīja Baltijas valstis ceļā uz Eiropas Savienību. Diplomāts Gints Jēgermanis norāda, ka kopš 1995. gada “Somija uzņēmās lielāku aizbildniecību par Igauniju, Zviedrija – par Latviju, Dānija – par Lietuvu”.⁴⁷ Dānijas pārstāvji enerģiski atbalstīja Baltijas valstu progresu virzībā uz NATO 1997. gada NATO Madrides samitā.⁴⁸ Tomēr Jēgermanis atzīmē, ka Ziemeļvalstu un Baltijas valstu sadarbību kopumā formātā *Nordic-Baltic 8* kavēja tas, ka Ziemeļvalstu attīstība bija senāka un abu grupu attīstības līmenis bija dažāds un ka tās nevēlējās “kompromitēt savu gadu desmitiem loloto tēlu”.⁴⁹

Cita reģionāla grupa, kura bija svarīga Baltijas valstīm, bija Centrālās un Austrumeiropas valstis: Polija, Čehija un Ungārija bija priekšā Baltijas valstīm ceļā uz NATO un Eiropas Savienību. Tās aukstā kara laikā bija suverēnas valstis, savukārt Eiropas Kopienas intereses par šīm valstīm sākās jau kopš 1988. gada. Baltijas valstīm nācās pierādīt, ka tās neatpaliek no Centrāleiropas valstīm ekonomiskās un politiskās attīstības ziņā.⁵⁰ Bez šīs konkurences un nepieciešamības panākt Centrāleiropas valstis tām bija arī otra stratēģija – attīstīt divpusējās un daudzpusējās attiecības ar Višegradas valstīm un veicināt integrāciju ar

42 Riekstiņš 2016, 27–28.

43 Jundzis 2014, 16.

44 Lejiņš 2002, 98–139.

45 Ilvess 2010, 24.

46 Ibidem, 26–27.

47 Jēgermanis 2020, 173.

48 Asmuss 2004, 294–296.

49 Jēgermanis 2020, 177.

50 Bleiere 1998, 120–122.

tām. Daina Bleiere saskata zināmu lūzumu šai sadarbībā kopš 1994. gada, kad gan Baltijas valstu prezidenti, gan Baltijas Asambleja īpaši uzsvēra sadarbības nepieciešamību.⁵¹

Jauns posms Latvijas ārpolitikā

Par nozīmīgu lūzuma punktu Latvijas ārpolitikā kļuva 1993. gada 5.–6. jūnijā notikušās 5. Saeimas vēlēšanas. To rezultātā par valsts dominējošo politisko spēku kļuva partija *Latvijas ceļš* ar savu bezprecedenta rezultātu – 36 mandātiem Saeimā, kas nekad vēlāk nav ticis pārspēts. Savukārt šīs partijas ārlietu ministri Georgs Andrejevs (1992–1994), Valdis Birkavs (1994–1999) un Indulis Bērziņš (1999–2002) noteica valsts ārpolitisko kursu eiroatlantiskajai integrācijai desmit izšķiroši svarīgus gadus līdz pat 2002. gadam, kad ārlietu ministra amatu pirmoreiz ieņēma partijas *Jaunais laiks* pārstāve Sandra Kalniete (2002–2004), gan turpinot eiroatlantiskās integrācijas kursu.

Pēc vēlēšanām izveidotās Valda Birkava valdības deklarācijā par iecerēto darbību kā oficiāls mērķis jau atspoguļojās tuvināšanās eiroatlantiskajām struktūrām. Deklarācijā ārpolitikas sadaļa bija pēdējā un bija ļoti lakoniska, salīdzinot ar plašajām iekšpolitisko uzdevumu sadaļām. Deklarācijā kā trešā ārpolitiskā prioritāte bija minēta sakaru paplašināšana ar Eiropas Kopienas valstīm un ar Eiropas Kopieni kā galveno Eiropas integrāciju īstenojošo institūciju. Tajā nebija minēta NATO un pat ASV, bet tikai “Ziemeļamerikas valstis”.⁵² Galvenā prioritāte Latvijas ārpolitikā vēl joprojām bija Krievijas karaspēka izvešana.

Debates par Baltijas valstu drošības garantēšanas ceļiem tomēr notika. Teorētiski Baltijas valstis varētu izvēlēties citas drošības politikas garantijas, nevis NATO. Starpkaru periodā izvēlēta neitralitātes koncepcija tika noraidīta. Ārpolitikas institūta direktors Atis Lejiņš 1993. gada jūlija rakstā uzsvēra, ka Baltijas valstu neitralitāte neglāba tās no iznīcināšanas Otrā pasaules kara sākumā un pat “tagad Baltijā neitralitāte ir sevi diskreditējusi”.⁵³ Apskatot dažādas drošības iespējas, Lejiņš konstatēja, ka Rietumu drošības garantijas nav pat parādījušās pie apvārsņa.⁵⁴

51 Bleiere 1998, 125, 131.

52 Ziņojums par [Ministru] kabineta sastādīšanu un deklarācija par kabineta iecerēto darbību. *Latvijas Vēstnesis*, 21.07.1993., 2. lpp.

53 Lejiņš 2007, 48.

54 Ibidem.

Impulsu NATO paplašināšanai deva Jeļcins, kurš 1993. gada augusta beigās, apmeklējot Poliju un Čehiju, bija izteicies, ka Krievija nevēlas traucēt Polijas un citu valstu centienus iestāties NATO, norādot, ka Krievija ciena citu valstu suverenitāti. Polijas un Krievijas kopīgā komunikē bija uzsvērts, kas Polijas iestāšanās NATO nav pretrunā ar Krievijas drošības interesēm. Šie notikumi izraisīja pozitīvus noskaņojumus Austrumeiropas galvaspilsētās, bet Rietumu politiku piesardzīgo nostāju mainīja par labu NATO paplašināšanai tikai daļēji.⁵⁵

Pirmie Latvijas pārstāvju paziņojumi par dalību NATO izskanēja samērā drīz. Baltijas valstu valdību vadītāju 1993. gada 13. septembra Deklarācijā par reģionālo drošību NATO nebija pieminēta, Baltijas valstis aicināja "citas valstis piedalīties saprašanās un stabilitātes veicināšanā Baltijas jūras reģionā".⁵⁶ Savukārt Baltijas valstu aizsardzības ministru parakstītajā dokumentā par sadarbību aizsardzības jomā jau bija minēta Baltijas valstu interese par integrāciju NATO.⁵⁷ Fredēns vērtē šo paziņojumu kā nozīmīgu pavērsiena punktu Baltijas ceļā uz NATO.⁵⁸ Latvijas vēlme iestāties NATO tika pieteikta visaugstākajā līmenī 1993. gada 11. oktobrī. Prezidents Ulmanis preses konferencē Vīnē bija paziņojis, ka Latvija vēlētos iestāties NATO. Ārlietu ministrija, skaidrojot prezidenta izteikumus, norādīja, ka iestāties NATO "ir mūsu vēlme", bet tas esot atkarīgs no NATO valstīm: Latvija meklēs drošības garantijas arī Eiropas un Drošības un sadarbības apspriedes mehānismos, sadarbībā ar Rietumeiropas savienību, Ziemeļatlantijas sadarbības padomi. Kad un kā Latvija varētu iestāties NATO, bija atkarīgs no dialoga ar šo organizāciju.⁵⁹ Šie piesardzīgie paziņojumi arī bija pirmie šādā politiskā līmenī par Latvijas iestāšanos NATO. Publiski arī citi Baltijas līderi izteicās piesardzīgi. Igaunijas prezidents Meri 1994. gada 25. februāra runā Hamburgā aicināja demokrātiskos Rietumus nodrošināt no Vācijas uz Austrumiem esošo valstu stabilitāti, ietverot valstis no Igaunijas robežpilsētas Narvas līdz Ukrainai.⁶⁰ Latvijā NATO un Eiropas Kopiena vēl joprojām bija diezgan tāls un ne pārāk konkrēts mērķis, bet situācija strauji mainījās.

1993. gada decembrī savukārt Baltijas valstu prezidenti paziņoja par lēmumu izveidot Baltijas miera spēku uzturēšanas bataljonu (vēlāk pazīstams kā BALTBAT), kas spētu piedalīties ANO miera misijās un būtu solis ceļā uz

55 Asmuss 2004, 67–71.

56 Kopējā deklarācija par reģionālo drošību. *Diena*, 22.09.1993., 8. lpp.

57 Parakstīti Baltijas valstu līgumi. *Laiks*, 18.09.1993., 1. lpp.

58 Fredēns 2011, 178.

59 Latvijas Ārlietu ministrijas paziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, 13.10.1993., 2. lpp.

60 Meri 2009, 79.

NATO.⁶¹ Tas bija arī solis uz kaujas spējīgu armiju izveidošanu. Šī ideja un vēlākā bataljona izveidošana bija panākums Baltijas valstu savstarpējā sadarbībā un ceļā uz NATO.⁶² Latvijas bruņoto spēku izveide kļuva par nopietnu starptautiskās politikas problēmu, un panākumi šai jomā tika gūti tikai 20. gadsimta 90. gadu beigās. Viens no cēloņiem bija politiskās elites atteikšanās atvēlēt pietiekamus līdzekļus militārajām vajadzībām, kas bija raksturīga visam 20. gadsimta 90. gadu periodam.⁶³ Ulmanis ir atzīmējis neizpratni par nepieciešamību Latvijā atvēlēt vismaz divus procentus no iekšzemes kopprodukta militārām vajadzībām: “mēs nesapratām, kas ir militārā atbildība ceļā uz NATO”.⁶⁴

Situācija Krievijā deva arvien jaunus izejaspunktus satraukumam Latvijā un pārējās Baltijas valstīs. 1993. gada 3.–4. oktobra bruņotās sadursmes Maskavā, kaut arī tās noslēdzās ar prezidenta Jeļcina uzvaru, ko apsveica demokrātiskie Rietumi, bažas par nākotnes perspektīvām pastiprināja. Tās vēl palielināja 12. decembra Krievijas Valsts domes vēlēšanu rezultāti ar nacionālistu un komunistu uzvaru. Latvijas vēstnieks Maskavā Jānis Peters pēc rudens krīzes nosūtīja 22 lappuses garu analīzi par situāciju Krievijā, kura bija visai pesimistiska un kurā izteiktās prognozes, piemēram, par Jeļcina režīma vājumu, līdz galam nepiepildījās. Viņš uzskatīja, ka Krievijas delegācijas vadītājs sarunām ar Latviju par armijas izvešanu Sergejs Zotovs (*Sergėj Zótov*) cer uz Jeļcina režīma krišanu.⁶⁵ Peters konstatēja, ka Krievijas “medusmēnesis” attiecībā ar Rietumiem ir beidzies, Jeļcina pretestību NATO paplašināšanai atbalsta viss Krievijas politiskais spektrs no militārām aprindām līdz liberāļiem. Maskavā netiekot apstrīdētas Krievijas tiesības nodrošināt miera uzturēšanu un miera radīšanu (*peacemaking*) visā bijušās PSRS teritorijā. Peters uzskatīja, ka pēdējās dienās aktualizētā informācija par Latvijas vēlmi iestāties NATO izraisa negatīvu reakciju Ārlietu ministrijā un esot kā dāvana Krievijas militārajām aprindām,⁶⁶ radot iespaidu, ka pats Peters to neatbalsta pilnībā.

1993. gada rudens tomēr bija devis pozitīvu impulsu NATO paplašināšanai. To arvien vairāk sāka atbalstīt dažādi spēki pašās Rietumu valstīs.⁶⁷ 1993. gada 27. oktobrī Rīgā ar vizīti ieradās ASV valsts sekretārs Vorens Kristofers (*Warren*

61 [Baltijas valstu prezidentu] Paziņojums par NATO. *Diena*, 22.12.1993., 1. lpp.

62 Bērziņš 2001, 7.

63 Kristovskis 2017, 24–25.

64 Ūdris 2009, 185.

65 Jānis Peters. Stāvokļa raksturojums Krievijā pēc prezidenta Borisa Jeļcina 1993. gada 21. septembra dekrēta Nr. 1400. Maskava, 21.09.1993.–17.10.1993. LNA-LVA, 1899–1–31, 33.–55. lpp.

66 *Ibidem*, 46–47.

67 Asmuss 2004, 71–77.

Cristopher, 1925–2011). Viņš tikās ar Latvijas ārlietu ministru Andrejevu, Lietuvas ārlietu ministru Povilu Gili (*Povilas Gylis*) un Igaunijas ārlietu ministru Trivimi Vellisti (*Trivimi Velliste*). Viņš informēja par jaunu sadarbības programmu *Partners in Peace*, kas nozīmētu ciešāku NATO valstu sadarbību ar Austrumeiropas valstīm un radītu tām lielāku drošības sajūtu.⁶⁸ Par jauno iniciatīvu, kuras nosaukums vēlāk kļuva *Partnership for Peace*, Kristofers bija pakāpeniski informējis dažādus Eiropas politiķus, un Baltijas valstis par to uzzināja drīz pēc NATO ģenerālsēdētāja.⁶⁹ Šīs organizācijas dibināšanas brīdī tā ne vienmēr tika vērtēta augstu. Henrijs Kisindžers (*Henry Kissinger*, 1923–2023) to nosauca par visai nenoteiktu kolektīvas drošības sistēmu, kas nav starpstacija ceļā uz NATO, bet gan alternatīva, kas ietver gan Centrālāzijas valstis, gan Poliju.⁷⁰ Talbots aprakstīja tās nozīmi kā struktūru, kas savedīs kopā NATO, bijušo Varšavas līguma valstu un neitrālo valstu militārās elites kopējai plānošanai, manevriem un miera uzturēšanas misijām. Tas bija mērķis, ko vajadzēja īstenot īstermiņā, kamēr Pentagons un diplomāti plānoja, kā paplašināt NATO ilgākā laika posmā.⁷¹ Arī Baltijas valstu diplomātija saprata šīs iniciatīvas ierobežoto raksturu. 1993. gada 15. decembrī pēc tikšanās Tallinā triju Baltijas valstu prezidenti sniedza paziņojumu, kurā aicināja piešķirt NATO ģenerālsēdētāram pilnvaras paplašināt un padziļināt sadarbību ar Viduseiropas un Austrumeiropas valstīm un piepildīt ar konkrētu saturu iniciatīvu par “Sadarbību miera interesēs”. Prezidenti atsaucās uz radikālo nacionālistu panākumiem Krievijā.⁷²

1994. gadā kulmināciju sasniedza Latvijas un Krievijas sarunas par kara spēka izvešanu. Latvijas Saeimas frakciju vadītājus 31. janvārī pieņēma pat visaugstākajā līmenī ASV prezidenta rezidencē Baltajā namā. Šajās sarunās Latvijas pārstāvji pauda dziļu neuzticību pret EDSA, norādot, ka šī organizācija pakāpeniski novājinās. Apspriedēs ASV un Zviedrijas pārstāvji lika saprast, ka Latvijas lēmums parakstīt vienošanos uz piedāvātajiem noteikumiem pavērs ceļu Latvijas sadarbībai ar Rietumiem, tai skaitā militārās un drošības politikas jomā.⁷³ Talbots paziņoja, ka līgumu noslēgšana tiktu apsveikta un sadarbība ar Latviju turpināsies “padziļinātu diplomātisko, politisko, ekonomisko, drošībpolitisko un militāro attiecību kontekstā”.⁷⁴ Tolaik Latvijas diplomātija šaubījās par iespēju

68 Pārskats par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ārlietu ministru 27.10.1993. tikšanos ar ASV valsts sekretāru. LNA-LVA, 1899–1–41, 102.–103. lpp.

69 Taurēns, Feldmanis 2016, 84.

70 Kisindžers 2001, 868–869.

71 Talbott 2002, 98–99.

72 [Baltijas valstu prezidentu] Paziņojums. *Diena*, 22.12.1993.

73 Fredēns 2011, 239–243.

74 *Ibidem*, 239.

vispār parakstīt karaspēka izvešanas līgumu ar Krieviju, jo šāds līgums paredzētu ilgstošu Skrundas radiolokācijas stacijas (RLS) saglabāšanu Latvijas teritorijā. Iespēja kopdarbībai ar Rietumu valstīm tika atzīta par spēcīgu motivāciju sadarboties un parakstīt līgumu. Ārlietu ministrijas plānošanas dokumentā no šī perioda tika atzīts, ka atteikšanās parakstīt līgumu radīs pasaulē iespaidu, ka Latvijas diplomātija nav spējīga diskutēt par vitāliem savas drošības jautājumiem, un kavēs Latvijas tuvināšanos ASV un Rietumeiropai.⁷⁵ Prezidenta Ulmaņa vizītes laikā Francijā 1994. gada 11. aprīlī prezidents Fransuā Miterāns (*François Mitterrand*, 1916–1996), kā bija norādīts atskaitē par sarunu, mudināja līgumu parakstīt, pat solot, ka Francija nepieļaus Latvijas neatkarības apdraudējumu.⁷⁶

NATO Briseles samita laikā 1994. gada 10.–11. janvārī tika parakstīts dokuments par programmas *Partnerattiecības mieram* izveidošanu. Tas paredzēja nostiprināt “citu valstu” aizsardzības spēkus, to spēju veikt miera misijas, potenciālu sadarboties ar NATO valstu armijām, nodrošināt demokrātisku kontroli pār aizsardzības spēkiem. Partnervalstīm bija jāpalielina izdevumi aizsardzības vajadzībām. Dokumenta 8. punkts paredzēja konsultācijas, ja partnervalsts izjūt draudus savai integritātei, suverenitātei vai drošībai.⁷⁷ 1994. gada 22. februārī vizītes laikā Briselē Ministru prezidents Birkavs parakstīja Ielūgumu programmā *Partnerattiecības mieram*, apņēmoties pildīt attiecīgās saistības.⁷⁸

1994. gada 26. februārī Birkavs, uzstājoties starptautiskā konferencē “Latvijas drošība gadsimtu mijā” Rīgā, atzīmēja, ka Eiropas Savienība ir “mūsu ceļš un cerība nākotnei”: Latvijas politika attiecībā uz NATO bija orientēta uz pilntiesīgas dalībvalsts statusu – nopietnākajām drošības garantijām, ko perspektīvā iespējams saņemt. Birkava skatījums par notiekošo bija reālistisks: viņš norādīja, ka *Partnerattiecības mieram* tiek kritizēts kā projekts, kas izvairās dot konkrētu atbildi Austrumeiropas valstīm par iespējām kļūt par organizācijas dalībniecēm, tomēr šī programma varētu būt ceļš uz NATO paplašināšanos. Birkavs kritizēja arī tolaik valdošo tendenci, ka vispirms NATO būtu uzņemamas Polija, Čehija un Ungārija.⁷⁹

1994. gada jūnijā Georgs Andrejevs bija spiests atkāpties no ārlietu ministra amata sakarā ar sadarbību ar Valsts drošības komiteju PSRS okupācijas periodā, ministra pienākumus uzņēmās pats Ministru prezidents Birkavs.⁸⁰ Savukārt

75 Ārlietu ministrijas Plānošanas grupas analīze “Skrundas RLS Latvijas–Krievijas sarunās”. Rīga [b. d., 1994. gada janvāris]. LNA-LVA, 1899–1–31, 86. lp.

76 Taurēns, Feldmanis 2016, 91.

77 *Partnerattiecības mieram*. *Diena*, 12.01.1994., 2. lpp.

78 *Partnerattiecības mieram*. Ielūgums. *Diena*, 23.02.1994., 9. lpp.

79 Birkavs 1994, 1.

80 Taurēns, Feldmanis 2016, 107–108.

Birkava valdība demisionēja mēnesi vēlāk. Jaunajā Māra Gaiļa izveidotajā valdībā Birkavs kļuva par ārlietu ministru. Starplaikā 6. jūlijā Latviju apmeklēja ASV prezidents Klintons.⁸¹ Birkavs 8. jūlija preses konferencē pēc Klintona vizītes paziņoja, ka prezidents solījis Latvijas potenciālu uzņemšanu NATO, ja programma "Partnerattiecības mieram" risināsies sekmīgi.⁸²

Pēc Krievijas karaspēka izvešanas 1994. gada 31. augustā tālāka drošības nostiprināšana kļuva par aktuālu uzdevumu un pavēra jaunas iespējas eiroatlantiskajai integrācijai. 1994. gada septembra Māra Gaiļa valdības deklarācija solīja kā pirmo prioritāti sakaru nostiprināšanu ar Eiropas Savienību un tās dalībvalstīm, iestāšanos Eiropas Padomē un pēc tam Eiropas Savienībā. Tika deklarēts mērķis tuvināties Eiropas Savienības likumdošanai, standartiem un normām. Vārds NATO netika minēts, bet tika pieminēta sadarbība ar programmu *Partnerattiecības mieram* un Rietumeiropas savienību.⁸³

1994. gada 3. decembrī Rīgā notika nozīmīga starptautiska konference, kurā piedalījās ļoti prominenti viesi, ieskaitot bijušo ASV prezidenta palīgu nacionālās drošības jautājumos Zbignevu Bžezinski un bijušo Zviedrijas premjeru Karlu Biltu. Konferencē uzstājās arī Birkavs. Viņš norādīja, ka Latvijas ārpolitikas un iekšpolitikas pamatzdevums ir mazināt atšķirības starp Latviju un Eiropas Savienības valstīm, vienlaikus saglabājot nacionālo patību. Runājot par NATO, viņš uzsvēra, ka Latvija tiecas uz NATO, liekas, īpaši necerot uz drīzu iekļūšanu, taču būtu svarīgi, lai paplašināšanas procesā netiktu novilkta jaunas robežas, kas sadalītu Eiropu pretī stāvošās nometnēs.⁸⁴ Bžezinskis akcentēja, ka Baltijas valstis vēlas iestāties NATO un no šīs problēmas risināšanas nav iespējams izvairīties. Viņš ieteica tās vispirms uzņemt Rietumeiropas savienībā un pieļāva, ka gadsimtu mijā vajadzēs risināt jautājumu par Baltijas valstu formālu līdzdalību NATO.⁸⁵ Bez tam Bžezinskis izvirzīja kritērijus NATO dalībvalstīm, kas ietvēra demokrātisku sistēmu, tirgus ekonomiku, civilās varas kontroli pār militāro un bruņoto spēku savstarpēju saderību, ko varot panākt arī vēlāk. Viņš aicināja neizvirzīt pārāk smagus militārus un ekonomiskus priekšnoteikumus.⁸⁶

1995. gadā mērķis iestāties Eiropas Savienībā un NATO tika oficiāli deklarēts politikas dokumenta līmenī. 1995. gada februārī publicētajā valsts ārpolitikas koncepcija konstatēja, ka "pastāv drošības sistēmu kopums, kas apvieno NATO

81 Taurēns, Feldmanis 2016, 99.

82 J. Ūdris. Noslēdzies zīmīgs posms. *Latvijas Vēstnesis*, 09.07.1994., 1. lpp.

83 Deklarācija par valdības iecerēto darbību. *Diena*, 21.09.1994., 10. lpp.

84 Birkavs 1995, 177–181.

85 Bžezinskis 1995b, 130–132.

86 *Ibidem*, 124–124.

un ES dalībvalstis. Otrkārt, ir izveidojusies valstu grupa, kura atrodas tā sauktajā drošības pelēkajā zonā, proti, tās ir valstis, kuras grib pievienoties ES un NATO.” Latvija, pēc dokumenta autoru domām, bija šajā otrajā zonā. Tāpēc tika deklarēts, ka ārpolitikas uzdevums ir izmantot visas iespējas, lai mērķtiecīgi sagatavotos integrācijai ES, Rietumeiropas Savienībā (RS) un NATO, kas apvieno valstis, ar kurām Latvijai ir kopīgas galvenās drošības intereses, kultūras orientācija un vērtību sistēma.⁸⁷ Tas, ka šāda koncepcija bija pieņemta tikai 1995. gadā, tomēr liecināja par novēlotu darbu pie tās.

Kopumā 1995. gada notikumi radīja cerību, ka Latvijas iestāšanās NATO vairs nav jautājums par vai, bet drīzāk par kad un kā. Tomēr, runājot par termiņiem un ceļiem, jau 1995. gadā kļuva skaidrs, ka Latvija neieklūs NATO paplašināšanas pirmajā kārtā. Tam bija kompleksi cēloņi. To vidū bija pašu Baltijas valstu negatavība, ko atzina, piemēram, Ministru prezidents Gailis 1995. gada vasarā.⁸⁸ Ļoti liela nozīme bija arī Rietumu valstu un Krievijas attiecībām un Krievijas pretestībai NATO paplašināšanai.⁸⁹ Arī Rietumu nometnē nepastāvēja vienprātība par pašu paplašināšanās nepieciešamību. Latvijas diplomātija kļuva par aktīvu paplašināšanās aizstāvi, galvenajam darbam tomēr noritot 20. gadsimta 90. gadu otrajā pusē. Latvijas diplomātija 20. gadsimta 90. gados bija nogājusi garu ceļu no laika, kad pret NATO izturējās skeptiski un uzskatīja par labāku to pat nepieminēt, līdz aktīviem centieniem iestāties NATO 1995. gadā.

Latvijas integrācijas problēmas Eiropas Kopienā un Eiropas Savienībā

Latvijas atmodas periodā Eiropa kļuva par lozungu, par simbolu zaudētajām mājām. Atgriešanās Eiropā bija populārs un plaši citēts sauklis. Jau 1990. gadā Jānis Stradiņš (1933–2019) rakstīja, ka “šobrīd ir visai mūsdienīgi runāt par atgriešanos Eiropā”. Tomēr viņš šo atgriešanos saistīja ar kultūras kontekstu, paužot, ka “izsmalcinātajai, izlutinātajai” Eiropai Latvija var būt interesanta ar kultūru.⁹⁰ Edijs Bošs atzīmē, ka atmodas laikā “atgriešanās Eiropā” bija tēze, kas bija klātesoša visā neatkarības kustības naratīvā.⁹¹ Tomēr ap 1992. gadu bijusi vērojama zināma skepse par Eiropu un saklausāmi “nacionālas savrupības”

87 Latvijas Republikas ārpolitikas koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, 10.02.1995., 1. lpp.

88 Sīkāk par situāciju 1995. gada otrajā pusē skat. Taurēns, Feldmanis 2016, 100–101.

89 Talbott 2002, 237–238.

90 Stradiņš 1992, 98.

91 Bošs 2016, 132.

motīvi.⁹² Atmodai veltītā memuāru un zinātniskā literatūra daudz pievērsās Eiropas vērtību nozīmei Latvijas politiskajos, ekonomiskajos un kultūras procesos, plaši bija izplatīts diskurss par atgriešanos zaudētajās mājās.⁹³ Vēlāk sauklis par atgriešanos Eiropā kļuva tik pašsaprotams, ka ieguva oficiālas retorikas raksturu, par ko liecina, piemēram, jau minētais Ārlietu ministrijas izdots rakstu krājums "Atgriešanās Eiropā". "Tiekšanās uz Eiropu ir arī atgriešanās pie mūsu kultūras tradīcijām un saknēm," vēstīja partijas "Latvijas ceļš" priekšvēlēšanu platforma pirms 1995. gada Saeimas vēlēšanām.⁹⁴

1990. gada pavasara dokumentos, kas saistīti ar neatkarības atjaunošanu, Eiropas vārds pieminēts samērā reti. Tā LTF priekšvēlēšanu platformā pirms Augstākās padomes vēlēšanām ir minēts mērķis piedalīties Eiropas drošības un sadarbības konferencē jau 1990. gadā.⁹⁵ Reizēm tika lietota retorika, kas bija pārņemta no Padomju Savienības Komunistiskās partijas ģenerālsēkretāra Mihaila Gorbačova teiktā, runājot par Eiropas kopējām mājām vai vienoto Eiropu.⁹⁶

Latvijas dzimstošajai diplomātijai pirmie kontakti bija ar Eiropas struktūrām un viena no pirmajām tribīnēm bija Eiropas Parlaments. 1991. gada 22. janvārī tas pieņēma rezolūciju, kas nosodīja PSRS, norādot, ka ir dziļi satricēts par PSRS rīcību Latvijā un Lietuvā, nosodīja padomju militāro agresiju.⁹⁷ Attiecību sākums ar Eiropas Kopienai bija tās ārlietu ministru 1991. gada 27. augusta lēmums par Baltijas valstu neatkarības atzīšanu *de iure*.⁹⁸

Eiropas integrācijas process šajā laikā virzījās uz Eiropas Savienības dibināšanu, un tas nozīmēja arī reflexijas par tālāku kontinenta attīstību, tostarp sadarbības padziļināšanu un teritoriālu paplašināšanos. Integrācija apvienotajā Eiropā nebija tik politiski saspringta problēma kā integrācija NATO, kas bija drošības jautājums. Protams, Latvijas integrācija Eiropā arī tika uzskatīta par sava veida drošības garantiju. Vienu no problēmām, kas šai laikā bija aktuāla, izsaka jautājums: kāpēc Eiropas Kopienai un kopš 1993. gada Eiropas Savienībai būtu nepieciešama teritoriāla paplašināšanās, uzņemot Baltijas valstis? Eduards Bruno Deksnis rakstīja, ka tas izveidotu vienotu Baltijas jūras telpu, nostiprinātu baltiešu tautu drošību, ekonomiski un iedzīvotāju skaita ziņā tā nozīmētu "vēl

92 Bošs 2016, 138.

93 Taurēns 2018.

94 Savienības "Latvijas Ceļš" programma. *Latvijas Vēstnesis*, 02.06.1995., 4. lpp.

95 Latvijas Tautas frontes vēlēšanu platforma Latvijas PSR tautas deputātu vēlēšanām. *Latvijas Jaunatne*, 20.02.1990., 1. lpp.

96 Baltijas valstu padomes lēmumi. *Rīgas Balss*, 11.06.1990., 1. lpp.

97 Eiroparlaments apsūdz. *Brīvā Latvija*, 28.01.1991., 1. lpp.

98 Bukovskis, Elferte 2017, 191.

vienas Zviedrijas ienākšanu”.⁹⁹ Tomēr doma par Baltijas valsti – bijušo padomju republiku – uzņemšanu bija ideja, kura sākotnēji bija jauna pašas Eiropas galvaspilsētās. Asmuss norāda, ka Eiropas Savienība bija “pārāk lēna”, noslēgtās “Eiropas vienošanās” bija ar ierobežotu raksturu un ES rūpīgi vairījās no dalības solījumiem Austrumeiropas valstīm.¹⁰⁰ 1993. gada jūnijā Eiropas Padome (ES valsti un valdību vadītāju padome) pieņēma t.s. Kopenhāgenas kritērijus, kas ietvēra trīs galvenos kritērijus, kas jāizpilda potenciālajām jaunajām dalībvalstīm. Tie paredzēja vispirms politiskos kritērijus – “to institūciju stabilitāti, kuras garantē demokrātiju, likumu varu, cilvēktiesības, kā arī cieņu pret minoritātēm un minoritāšu aizsardzību”. Ekonomiskie kritēriji bija “funkcionējoša tirgus ekonomika” un lai valsts spētu tikt galā ar Eiropas Savienībā pastāvošo konkurences spiedienu un tirgus spēkiem. Treškārt, tie ietvēra prasību, ka aicināmā “valsts spētu pildīt dalībvalsts saistības un, starp citu, būtu uzticīga mērķim izveidot politisku, ekonomisku un monetāru savienību”.¹⁰¹ Tolaik runa bija tikai par Centrāleiropas valstīm. Latvijas presē un politiķu runās kritēriji 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē tikpat kā netika pieminēti. Arī Eiropas Savienība kā mērķis Latvijas publikajā diskursā sāka intensīvi atspoguļoties galvenokārt 1995. gadā.

Lūzuma punkts: kopsavilkuma vietā

Latvijas diplomāti pirmās reālās izredzes pievienoties Eiropas Savienībai saista ar 20. gadsimta 90. gadu vidu. Juris Kanels norāda uz 1994.–1995. gadu. 1994. gada 18. jūnijā tika parakstīts Latvijas un Eiropas Savienības brīvās tirdzniecības līgums. Arī diplomāts Andris Piebalgs pirmos reālos soļus ES paplašināšanā saista ar 1995. gadu, kad “dalībvalstīs un kopienas institūcijās, gan jaunajās kandidātvalstīs tika sperti pirmie praktiskie soļi [...] Eiropas apvienošanas idejas realizēšanā”.¹⁰² Par nozīmīgu uzvaru ceļā uz Eiropas Savienību tiek uzskatīta Latvijas uzņemšana Eiropas Padomē 1995. gada februārī, kas kļuva iespējama pēc starptautiskajām organizācijām pieņemama Pilsonības likuma pieņemšanas 1994. gada jūnijā.¹⁰³ Savukārt 1995. gada 12. jūnijā tika parakstīts t. s. Asociācijas līgums starp Eiropas Savienību un Baltijas valstīm.¹⁰⁴ Līgums deklarēja vienu

99 Deksnis 1998, 275.

100 Asmuss 2004, 40.

101 Deksnis 1998, 373.

102 Piebalgs 2005, 386.

103 Taurēns, Feldmanis 2016, 110–111.

104 Ibidem, 97.

no asociācijas mērķiem: “nodrošināt piemērotus ietvarus Latvijas pakāpeniskai integrācijai Eiropas Savienībā. Latvija rīkosies virzienā uz šajā ziņā nepieciešamo priekšnosacījumu izpildi.”¹⁰⁵ Izpratne Latvijas sabiedrībā un pat parlamentā par Eiropas Savienību bija nepietiekama. Debatēs Saeimā par līguma ratifikāciju Ārlietu ministrijas valsts ministrs Oļģerts Pavlovskis bija spiests uzsvērt, ka, neskatoties uz savu nosaukumu “Eiropas līgums”, tas “nav par iestāšanos Eiropas Savienībā”. Viņš norādīja uz plašu sabiedrisku diskusiju nepieciešamību un galu galā nepieciešamo tautas referendumu. Līgums tika ratificēts bez debatēm 31. augustā.¹⁰⁶

1995. gada 27. oktobrī Latvija kā pirmā no trim Baltijas valstīm, sekojot Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa iniciatīvai, iesniedza pieteikumu par iestāšanos Eiropas Savienībā. Tas bija saistīts ar nodomu apstiprināt Latvijas uzticību kursam uz Rietumiem pēc populistisko partiju (Tautas kustība Latvijai, Demokrātiskā partija “Saimnieks”) panākumiem 6. Saeimas vēlēšanās.¹⁰⁷ Ulmanis vēlāk gan centās nogludināt šo situāciju, rakstot, ka viņam, sasaucot īpašu Saeimā ievēlēto politisko partiju apspriedi par integrāciju Eiropas Savienībā, nav vajadzējis nevienu pierunāt un iestāšanos Eiropas Savienībā visas partijas atzina par latviešu tautas izdzīvošanai un Latvijas valstiskuma saglabāšanai svarīgu mērķi.¹⁰⁸

Eiropas Savienības tēls Latvijas un pārējo Baltijas valstu politiķu un diplomātu izteikumos 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē saistījās ar dažādiem aspektiem. Vispirms tiek piedāvāts pamatojums, kādēļ nepieciešama tuvināšanās Eiropas Savienībai, partijas *Latvijas ceļš* programmā tas aplūkots kā ļoti svarīgs uzdevums: “LC ir pārliecināts, ka iestāšanās ES ir būtiski svarīga latviešu tautas izdzīvošanai un Latvijas valsts saglabāšanai. Iekļaušanās ES ekonomiskajā sistēmā veicinās saimniecības, zinātnes, izglītības un kultūras straujāku attīstību, Latvijas aktīva līdzdalība Rietumeiropas Savienībā un NATO programmās ļaus piedalīties ES drošības politikas veidošanā.”¹⁰⁹ Dokuments kopumā bija pārblīvets ar atsaucēm uz Eiropu un Eiropas Savienību un integrācijai Eiropā bija paredzēts pakārtot arī Latvijas iekšpolitiskos procesus.

105 Eiropas Līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienu un tās dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/36721-par-1995-gada-12-junija-luksemburga-parakstito-eiropas-ligumu> (skatīts 22.11.2025.).

106 Latvijas Republikas Saeimas 30. un 31. augusta sēdes stenogrammas. *Latvijas Vēstnesis*, 05.09.1995., 5. lpp.

107 Kanelis 2009, 9–10.

108 Ulmanis 2016, 137.

109 Savienības “Latvijas Ceļš” programma. *Latvijas Vēstnesis*, 02.06.1995., 4. lpp.

Birkavs uzskata, ka šajā laikā un 1995. gadā kopumā visas partijas atbalstīja virzību uz integrāciju Eiropā.¹¹⁰ Viens no aspektiem, ko bieži piemin, bija smaga darba un sarežģītu uzdevumu apraksts. Piebalgs ar zināmu lepnumu raksta, ka “direktīvu un regulu kopums, ko Eiropas valstis gadu desmitu ekonomiskās integrācijas procesā bija tapinājušas, kandidātvalstīm bija nolikts uz galda vienā dienā”, un kandidātvalstīm bija jāpārņem normatīvu kopums astoņdesmit tūkstošu lappušu apjomā.¹¹¹ Citi aspekti bija cīņa ar dažādiem mītiem. Kanelis vēlāk norādīja, ka nav problēmu, par kurām satraucās Latvijas 20. gadsimta 90. gadu sabiedriskās domas elementi, “Latvijā nav imigrantu pūļu un Latvija nav kļuvusi par Eiropas atkritumu uzglabāšanas vietu”.¹¹² Kritikas pret kursu uz integrāciju Eiropas Savienībā nebija daudz. 1994. gadā politologs Artis Pabriks (laikrakstā uzvārds kļūdaini norādīts kā Pabrigs; J. T.) izteica zināmas bažas par Latvijas etnopolitisko situāciju. Viņš uzskatīja, ka ir iespējams apvienot nacionālas un eiropiskas Latvijas ideālus, bet “atvērta liberāldemokrātiska etniska politika” pavērs “iespējas kļūt par eiropisku valsti ar latvisku identitāti”. Latvijas politiķiem un tautai “jāatrod personiskas uzdrīkstēšanās gars un jāatmet apspiestas tautiņas sūrošanās par grūto likteni un pasaules valstu neizpratni”.¹¹³ Viņš ieteica darbu latviešu nācījas situācijas uzlabošanas virzienā, tai skaitā veicinot Latvijas etnisko grupu tuvināšanas politiku latviešu kopienai. Pat Birkavs, uzstājoties 1994. gada decembra konferencē, norādīja, ka Latvijas ārpolitikas un iekšpolitikas pamatzdevums ir mazināt atšķirības starp Latviju un Eiropas Savienības valstīm, vienlaikus saglabājot nacionālo patību,¹¹⁴ radot iespaidu, ka Eiropas Savienība to kaut kādā veidā apdraud.

Tuvināšanās Eiropas Savienībai 1994.–1995. gadā nebija izteikti aktuāla Latvijas diplomātijas praktiskajā politikā un tās diskursā, dominējot drošības problēmām, kas savukārt bija saistītas ar NATO. Tomēr arī šai Latvijas politikas virzienā aplūkotajā laikposmā bija vērojams nozīmīgs progress. Problēmas, ar kurām Latvijai nācās saskarties, tuvinoties Eiropas Savienībai, bija sarežģītas un pamatos tika apzinātas drīz pēc 1995. gada.

110 Birkavs 2016, 65.

111 Piebalgs 2005, 387.

112 Kanelis 2009, 13.

113 Pabriks 1994, 2.

114 Birkavs 1995, 176.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Unpublished Primary Sources

Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga, LNA-LVA

LNA-LVA, 1899–1–31: Dokumenti (plāni, programmas, ziņojumi, līgumu projekti) par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas delegāciju sarunu norisi, 2. sējums.

LNA-LVA, 1899–1–41: Informatīvie dokumenti (noligumi, preses un valdību darba apskati), saņemti no Latvijas Republikas vēstniecībām Igaunijā un Lietuvā.

Publicētie avoti / Published Primary Sources

Deklarācija par valdības iecerēto darbību. *Diena*, 21.09.1994., 10. lpp.

Eiroparlaments apsūdz. *Brīvā Latvija*, 28.01.1991., 1. lpp. [Eiropas Parlamenta rezolūcijas tulkojums].

Eiropas Līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienu un tās dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/36721-par-1995-gada-12-junija-luksemburga-parakstito-eiropas-ligumu> (skatīts 22.11.2025.).

Kopējā deklarācija par reģionālo drošību. *Diena*, 22.09.1993., 8. lpp.

Latvijas Ārlietu ministrijas paziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, 13.10.1993., 2. lpp.

Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 2. jūnija rīta sēdes stenogramma. Pieejams: https://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920602.htm (skatīts 17.11.2025.).

Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 10. novembra rīta sēdes stenogramma. Pieejams: https://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_921110.htm (skatīts 17.11.2025.).

Latvijas Republikas ārpolitikas koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, 10.02.1995., 1. lpp.

Latvijas Republikas Saeimas 30. un 31. augusta sēdes stenogrammas. *Latvijas Vēstnesis*, 05.09.1995., 3.–6. lpp.

Latvijas Tautas frontes vēlēšanu platforma Latvijas PSR tautas deputātu vēlēšanām. *Latvijas Jaunatne*, 20.02.1990., 1. lpp.

Partnerattiecības mieram. *Diena*, 12.01.1994., 2. lpp.

Partnerattiecības mieram. Ielūgums. *Diena*, 23.02.1994., 9. lpp.

[Baltijas valstu prezidentu] Paziņojums par NATO. *Diena*, 22.12.1993., 1. lpp.

Savienības “Latvijas Ceļš” programma. *Latvijas Vēstnesis*, 02.06.1995., 4. lpp.

Ziņojums par [Ministru] kabineta sastādīšanu un deklarācija par kabineta iecerēto darbību. *Latvijas Vēstnesis*, 21.07.1993., 1.–2. lpp.

Prese / Press

Baltijas valstu padomes lēmumi. *Rīgas Balss*, 11.06.1990., 1. lpp.

Birkavs, Valdis. Latvijas drošība – tēzes un antitēzes. *Latvijas Vēstnesis*, 03.03.1994., 1. lpp.

Jeļcins neiebilst pret Polijas un Čehijas iestāšanos NATO. *Diena*, 27.08.1993., 1. lpp.

- Pabrigs, Artis. Eiropeska un latviska Latvija: ilūzijas vai realitāte. *Diena*, 01.07.1994., 2. lpp.
Parakstīti Baltijas valstu līgumi. *Laiks*, 18.09.1993., 1. lpp.
Ūdris, Jānis. Noslēdzies zīmīgs posms. *Latvijas Vēstnesis*, 09.07.1994., 1. lpp.

Literatūra / Secondary Sources

- Asmuss, Ronalds D. (2004). *NATO paplašināšanās. Kā NATO pielāgojas jaunajam laikmetam*. Rīga: Jumava.
- Bergmane, Una (2023). *Politics of Uncertainty. The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union*. New York: Oxford University Press.
- Bērziņš, Indulis (2001). Ārpolitika – mērķtiecīgas darbības māksla. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 1, 4.–9. lpp.
- Birkavs, Valdis (1995). Latvijas drošības politikas četras dimensijas. *Baltijas valstis ceļā uz Eiropas Savienību (Drošības aspekti). Konferences materiāli*. Sast. Paulis Apinis un Atis Lejiņš. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts / Konrada-Adenauera fonds, 169.–183. lpp.
- Birkavs, Valdis. (2016). Pirmie izšķirošie gadi: Krievijas armijas izvešana un Latvijas nonākšana Eiropas Savienības priekšējā. *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās. No starptautiskās atzīšanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas Savienībā 1990–2015*. Atb. red. Kristīne Kozlova. Rīga: Zinātne, 43.–84. lpp.
- Bleiere, Daina (1997). Latvijas drošība NATO un Eiropas Savienības paplašināšanai sākoties. *Latvijas Vēsture*, 4, 65.–78. lpp.
- Bleiere, Daina (1998). Baltijas valstu sadarbība ar Centrāleiropas valstīm: problēmas un perspektīvas. *Baltijas valstis likteņgriežos: politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa: rakstu krājums*. Red. Tālavš Jundzis. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 120.–141. lpp.
- Bleiere, Daina; Butulis, Ilgvars; Feldmanis, Inesis; Stranga, Aivars; Zunda, Antonijs (2014). *Latvia Toward 100 Years*. Rīga: Jumava.
- Bošs, Edijs (2016). Ārpolitikas konceptualizācija Atmodas periodā. *Latvijas ārlietu simtgade*. 1. sēj.: Idejas un personības. Sast. Andris Sprūds, Valters Ščerbinskis un Diāna Potjomkina. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 124.–144. lpp.
- Brzezinski, Zbigniew (1995a). A Plan for Europe. *Foreign Affairs*, 1, pp. 26–42.
- Bžezinskis, Zbignevs (1995b). ASV ārpolitika un Baltijas valstis. *Baltijas valstis ceļā uz Eiropas Savienību (Drošības aspekti). Konferences materiāli*. Sast. Paulis Apinis un Atis Lejiņš. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts / Konrada-Adenauera fonds, 124.–138. lpp.
- Bukovskis, Kārlis; Elferte, Justīne (2017). Latvijas ceļš uz Eiropas Savienību: starp aizkulisēm un atzinību. *Latvijas ārlietu simtgade*. 2. sēj.: Darbi un personības. Sast. Andris Sprūds, Valters Ščerbinskis un Diāna Potjomkina. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 189.–209. lpp.
- Deksnis, Eduards Bruno (1998). *Eiropas paplašināšanās – integrācija un suverenitāte*. Rīga: Junda.

- Dozorcevs, Vladlens (2017). *Citāds Jurkāns*. Rīga: Vladlens Dozorcevs.
- Eihenbaums, Kārlis (1993). *Eiropas Drošības un sadarbības apspriede: mainīgā loma*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts.
- Fredēns, Larss Pēters (2007). *Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991*. Rīga: Atēna.
- Fredēns, Larss Pēters (2011). *Atgriešanās. Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi 1991–1994*. Rīga: Atēna.
- Ilvess, Tomass Hendriks (2010). Ziemassvētku valsts jeb garīgās ģeogrāfijas pašnoteikšana. Idem. *Atvērtā pasaule un nacionālās vērtības*. Rīga: Lauku Avīze, 22.–27. lpp.
- Jēgermanis, Gints (2020). Allaž pret straumi. Ar draugu atbalstu Ziemeļvalstu un Baltijas koptelpā. *Latvijas diplomātijas gadsimts. Latvijas diplomātijas un ārlietu dienesta pirmais gadsimts (1919–2019) diplomātu esejās*. Sast. Mārtiņš Drēģeris. Rīga: Zvaigzne ABC, 163.–184. lpp.
- Jundzis, Tālavs (1997). Latvijas ārpolitika 1990.–1993. gadā. *Latvijas Vēsture*, 2 (26), 41.–50. lpp.
- Jundzis, Tālavs (2014). Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas 1992–1994: diplomātiska uzvara vai politiska piekāpšanās. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*, 3/4, 4.–27. lpp.
- Kanels, Juris (2009). *Latvijas ceļš uz Eiropas Savienību: no vispārējā uz konkrēto*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Kisindžers, Henrijs (2001). *Diplomātija*. Rīga: Jumava.
- Kļava, Ilgvars (2020). Transatlantiskās attiecības. *Latvijas diplomātijas gadsimts. Latvijas diplomātijas un ārlietu dienesta pirmais gadsimts (1919–2019) diplomātu esejās*. Sast. Mārtiņš Drēģeris. Rīga: Zvaigzne ABC, 241.–268. lpp.
- Kristovskis, Ģirts Valdis (2017). *Ielauzties NATO*. Rīga: Lauku Avīze.
- Lejiņš, Atis (2002). Baltijas vienotības meklējumos: himēra vai realitāte. Idem. *Pirmie desmit gadi. Cīņa par Latvijas drošību pasaules lielajā politikā*. Rīga: Zinātne, 98.–139. lpp.
- Lejiņš, Atis (2007). *Skats nākotnē atskatoties*. Rīga: Jumava.
- Lejiņš, Atis; Ozoliņa, Žaneta, eds. (1997). *Small States in a Turbulent Environment: The Baltic Perspective*. Rīga: Latvian Institute of International Affairs.
- Meri, Lennarts (2009). *Politiskais testaments*. Rīga: Lauku Avīze.
- Piebalgs, Andris (2005). Baltijas valstu ceļš uz dalību Eiropas Savienībā. *Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgas cīņas pieredze pasaules kontekstā*. Sast. Jānis Škapars. Rīga: Zelta grauds, 385.–392. lpp.
- Riekstiņš, Māris (2016). Atjaunotās Latvijas ārpolitikas pirmsākumi un stratēģiskās prioritātes. *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās. No starptautiskās atzīšanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas Savienībā 1990–2015*. Red. Kristīne Kozlova. Rīga: Zinātne, 13.–42. lpp.
- Stradiņš, Jānis (1992). *Trešā atmoda: raksti un runas 1988.–1990. gadā Latvijā un par Latviju*. Rīga: Zinātne.

- Talbott, Strobe (2002). *The Russia Hand: a memoir of presidential diplomacy*. New York and Toronto: Random House.
- Taurēns, Jānis (2011). Zinātniskās un politiskās diskusijas par Latvijas eiroatlantisko integrāciju. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 1, 114.–126. lpp.
- Taurēns, Jānis (2018). European Dimension in Latvia's Independence Movement (1988–1991). *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 5, pp. 117–128.
- Taurēns, Jānis; Feldmanis, Inesis (2016). *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*. 3. sēj. Rīga: Jumava.
- Ulmanis, Guntis (2016). Atjaunotās Valsts prezidenta institūcijas loma Latvijas ārējās un iekšējās drošības nostiprināšanā. *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās. No starptautiskās atzīšanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas Savienībā 1990–2015*. Red. Kristīne Kozlova. Rīga: Zinātne, 119.–144. lpp.
- Ūdris, Jānis (2009). *Gunta Ulmaņa vertikāle*. Rīga: Jumava.

LATVIA'S EURO-ATLANTIC INTEGRATION IN THE FIRST HALF OF THE 1990S

Jānis Taurēns

The article reflects the first attempts of Latvia's foreign policy to form the foreign policy of the renewed state by initiating the Euro-Atlantic integration process in the first half of the 1990s. The trend towards integration into NATO and the European Union strengthened during this time, becoming an official foreign policy goal by 1995. The article shows the path to this foreign policy concept in the context of the development of Latvia's domestic political processes, reflecting the actions of the president, parliament, government, and foreign ministers. The article analyses the country's international cooperation in the Euro-Atlantic integration process, the policy of the USA towards the Baltic States, and common issues with Lithuania and Estonia. The history of Latvia during the inter-war period, as well as Russia's foreign policy and domestic political instability, were of great importance for this geopolitical choice.

Keywords: Latvia's foreign policy, Euro-Atlantic integration, NATO, European Union, relations with Russia, Latvian diplomats

Summary

In the first half of the 1990s, Latvia's foreign policy focused on strengthening its independence and establishing diplomatic relations. The most important goal was to achieve the withdrawal of Russian Federation troops from Latvia in shortest possible terms and on the most favourable conditions. This objective was achieved, not without some concessions, on 31 August 1994. For example, the Skrunda radar station remained in Latvia for another five years. Its fate was discussed at the highest level between Russia and the USA. However, further consolidation of Latvia's security and raising the level of economic development was also a key problem. Gradually, it became clear that these objectives could be achieved through Euro-Atlantic integration – namely, a course towards the North Atlantic Treaty Organization and the European Union. In academic literature, the problem of Euro-Atlantic integration has been examined in detail regarding the period after 1994. The objective of the article is to clarify the development of the idea of Euro-Atlantic integration throughout the early 1990s. Several trends coincided here, which contributed to the choice of integration into both organisations.

Interest in Euro-Atlantic integration was widespread among post-communist Eastern European countries, including the Baltic states. As early as in 1991–1992, Poland and others Central European states expressed enthusiasm for NATO and EU membership. However, success depended on Western support for the expansion of these

organisations. Eastern European persistence gradually obtained understanding, particularly within the administration of U.S. President Bill Clinton, though military and diplomatic bureaucracies remained sceptical.

Russia's foreign policy significantly shaped Latvia's and other Eastern European countries' resolve to join NATO. The Russian concept of the "near abroad", that claimed influence over former Soviet states, was perceived as a threat in the Baltic states. Russia's domestic instability further heightened concerns. The 1993 Moscow crisis, marked by armed conflict between presidential and parliamentary forces, and the electoral success of nationalist opponents in the State Duma, raised doubts about the stability of Russian democracy. The outbreak of the First Chechen War in 1994 intensified these apprehensions, reinforcing the Baltic states' commitment to NATO as a security guarantor.

In Latvia itself, the ideas of Euro-Atlantic integration gradually strengthened. Jānis Jurkāns, the first Minister of Foreign Affairs of Latvia since the restoration of independence, did not hide and does not hide his scepticism towards NATO, he believed that NATO would not strengthen Latvia's security, but that the key to the country's and the world's security lies in Moscow. After Jurkāns' resignation at the end of 1992, several foreign ministers representing the pro-Western party "Latvijas ceļš" took over the leadership of Latvia's foreign policy. Georgs Andrejevs (1992–1994) and Valdis Birkavs (1994–1999) increasingly consistently supported Euro-Atlantic integration. It appeared as a goal in election platforms, government declarations, and finally, in the country's foreign policy concept.

The turning point was in a sense the autumn of 1993. Russia's partly difficult-to-explain statements that it did not object to NATO's expansion to include a Central European country gave a positive impulse both in the West and in Eastern Europe. The first statement about interest to join NATO by Latvian diplomacy was the statement by President G. Ulmanis at a press conference on 11 October 1993. Already at the end of October, US diplomacy informed the Baltic states about the Partnership for Peace programme, in which Latvia participated enthusiastically. In 1995, the question was no longer whether, but when and how the Baltic states could join NATO. However, it also became clear then that they would not be included in the first round of enlargement. The withdrawal of Russian troops and the adoption of the Citizenship Law paved the way for the beginning of Latvia's integration into the European Union. One of the most important and difficult tasks was the harmonisation of legislation within the framework of the so-called *Acquis Communautaire*. However, here, too, the year 1995 became a new turning point.

iesniegts / Submitted 23.07.2025.

© 2025 Jānis Taurēns, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

**REAKCIJA LATVIJĀ UZ KLAIPĒDAS
APGABALA ANEKSIJU 1939. GADA MARTĀ:
POLIJAS SŪTNIECĪBAS ZIŅOJUMI.
ARHĪVA DOKUMENTU EDICIJA, TULKOJUMS UN KOMENTĀRI**

Ēriks Jēkabsons

 0000-0002-4961-106X

1923.–1939. gadā Klaipēdas apgabals atradās Lietuvas sastāvā, taču starptautiski tas noteikti veidoja vienu no jūtīgākajiem jautājumiem Baltijas reģionā un Versaļas–Rīgas politiskajā sistēmā kopumā.

Klaipēdas apgabala teritorija viduslaikos tika pievienota Prūsijai, taču iedzīvotāji saglabāja lietuviešu valodu un kultūru, kaut arī piederēja luterticībai un pakāpeniski vāciskojās. 19. gadsimta otrajā pusē lietuviešu teritorijas Prūsijā pat kļuva par vienu no galvenajiem nacionālās atmodas centriem. Pēc Pirmā pasaules kara uzvarētājvalstis atdalīja Klaipēdas ostu un apgabalu no Vācijas, uz laiku nododot to Tautu Savienības pārziņā, un pilsētā tika izvietots Francijas armijas bataljons. Taču 1923. gada janvārī Lietuvas valdība organizēja apgabala vardarbīgu pārņemšanu, maskējot to kā iedzīvotāju sacelšanos. 1924. gadā Tautu Savienība akceptēja apgabala iekļaušanu Lietuvas Republikā ar plašām autonomijas tiesībām, ieskaitot savu parlamentu Seimeli jeb landtāgu, kurš izveidoja izpildvaru – direktoriju. Vienlaikus apgabalu pārraudzīja Lietuvas valdības gubernators ar tiesībām atcelt Seimeļa lēmumus. 20. gadsimta 30. gados starp iedzīvotājiem popularitāti guva vācu nacionālsociālisma idejas un, pastiprinoties nesaskaņām ar Lietuvas varas iestādēm, pieauga arī pretrunas Lietuvas un Vācijas attiecībās jautājumā par Klaipēdu.

Nolūkā uzlabot attiecības ar Vāciju Lietuvas valdība 1938. gada 1. novembrī atcēla visā valstī kara stāvokli, kas vēl vairāk pastiprināja Vācijas atbalstīto Klaipēdas vāciešu prasības. Šajā laikā jau bija dots rikojumu par Klaipēdas ieņemšanas militārā plāna izstrādi Vācijā. 1938. gada 11. decembrī Seimeļa vēlēšanās, kurās piedalījās 96,8% balsstiesīgo iedzīvotāju, 87% balsu saņēma vienotais Vācu kandidātu saraksts, bet četru atšķirīgu lietuviešu kandidātu saraksti – 13% balsu (attiecīgi 25 un 4 vietas Seimelī). Tas tika uzskatīts par mandātu Klaipēdas apgabala pievienošanai Vācijai.

1938. gada 23. decembrī un 1939. gada 5. janvārī Lietuvas valdība izteica gatavību nosūtīt uz Berlīni pārstāvi sarunām, bet Vācija tādās vairs nebija ieinteresēta. Līdz 1939. gada 13. janvārim Lietuvas valdība bija izpildījusi visas Vācijas 1938. gada martā izvirzītās prasības par Klaipēdas jautājuma noregulēšanu, bet vietējā nacionālsociālistu organizācija rīkojās arvien aktīvāk, jau atklāti ieviešot Vācijā pastāvošo kārtību. Pēc Čehoslovākijas iznīcināšanas 1939. gada martā Lietuvas valdība nesekmīgi centās gūt vismaz nelielu Lielbritānijas un Francijas atbalstu Klaipēdas jautājumā.

1939. gada 20. martā, atrazdamies atceļā no Romas, Lietuvas ārlietu ministrs Jozs Urbšis Berlīnē tikās ar Vācijas ārlietu ministru Joahimu Ribentropu, kurš pieprasīja atdot Klaipēdu Vācijai, pretējā gadījumā draudot ar militāru spēku. 21. martā Urbšis atgriezās Kauņā, bet Vācijas sūtniecība paziņoja, ka sagaida Lietuvas pārstāvjus Berlīnē jau nākamajā dienā. Pēc apspriedēm Seimā un valdībā, vēlreiz pārliecinoties par jebkāda atbalsta trūkumu no Lielbritānijas un arī Polijas puses,¹ tika nolemts ultimātu pieņemt. Nākamajā dienā – 22. martā – Klaipēdā varu pārņēma vietējās vācu iestādes. Pilsētu atstāja lietuviešu garnizons, karakuģis “Prezidentas Smetona” un citi kuģi devās uz mazo Sventājas ostu un Liepājas Kara ostu. Vācu kara lidmašīnā uz Berlīni izbrauca ministrs Urbšis, līgums tika parakstīts pēc pusnakts un paredzēja Klaipēdas pievienošanu Vācijai ar 22. martu: Lietuvas rīcībā uz 99 gadiem tika nodotas brīvostas ierīkošanas tiesības, abas puses apņēmas atturēties no savstarpēja spēka pielietošanas un atbalstīt, ja pret kādu no tām vērstos trešā valsts; tādējādi Lietuva kļuva par pirmo Baltijas valsti, kas faktiski parakstīja neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Lietuva zaudēja 2850 kvadrātkilometrus (5%) teritorijas ar 154 000 iedzīvotājiem (6% no kopskaita) un ievērojamu rūpniecisko potenciālu: 1937. gadā apgabals deva 31% no visas valsts produkcijas. 23. martā Klaipēdā karakuģi svinīgi ieradās Vācijas

1 Sīkāk par Polijas nostāju skat. sūtņa Ludviga Ēķa 25.03.1939. ziņojumu no Varšavas: Ēriks Jēkabsons, sast. (2010). *Polija un 1938.–1939. gada starptautiskā krīze Eiropā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 112.–113. lpp.

valsts vadītājs Ādolfs Hitlers. Klaipēdas apgabals kļuva par Gumbinenas apriņķa sastāvdaļu Vācijā.²

Klaipēdas un apgabala piederības statuss Latvijas valdības interesi izraisīja jau kopš neatkarības sākuma. Sevišķi aktuāls jautājums kļuva 1923. gadā, kad lietuvieši ieņēma šo apgabalu, nostādot Tautu Savienību fakta priekšā.³ Zināmu interesi Latvijas sabiedrībā izraisīja arī kursenieku – latviešiem valodas ziņā tuvo vietējo iedzīvotāju grupas piederības un kultūras saglabāšanas jautājums.⁴

20. gadsimta 30. gados Latvijas puse ar bažām vēroja vienu no galvenajām Lietuvas iekšējām un ārējām problēmām, ko izraisīja Klaipēdas stāvoklis. 1934. gadā noslēgtajā Baltijas valstu līgumā par sadarbību, t. s. Baltijas Antantes līgumā, pēc Latvijas un Igaunijas pušu prasības bija iekļauts nosacījums, ka abu minēto valstu pienākums nav Lietuvas “specifisko problēmu” – Viļņas un Klaipēdas jautājumu risināšana. Latvijas historiogrāfijā līdz šim jautājums skarts vien vispārīgi.

Kā zināms, padziļinātu krīzi Centrālajā Eiropā aizsāka Čehoslovākijas norises 1938. gada rudenī – 1939. gada martā, tām noslēdzoties ar šīs valsts pilnīgu iznīcināšanu. Uz šī fona nedēļu vēlāk sekojošā Klaipēdas apgabala aneksija palika nedaudz ēnā, kaut arī tas bija izteikts Vācijas agresijas solis; turklāt Latvijas redzējumā šim notikumam tika pievērsta īpaši nozīme, jo pietuvinājās Vācijas – viena no iespējamajiem valsts neatkarības draudiem – robeža Latvijas teritorijai. Baltijas valstu vienotības trūkumu 1939. gada rudenī – 1940. gada vasarā izgaismoja Klaipēdas krīze un apgabala aneksija, kurai šādā griezumā līdz šim Latvijas

2 Skat. Edgars Andersons (1984). *Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II*. Stockholm: Daugava, 44.–54. lpp.; Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Mārtiņš Virsis (1993). *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 136.–139., 164.–165. lpp.; Aivars Stranga (2025). *Latvija. Liktenīgo lēmumu laiks. Okupācija. 1939–1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 30.–49. lpp.; Vladas Senkus, Vladas Mironas, Ričardas Čepas, sud. (1997). *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*. Vilnius: Alma littera, p. 393–396; Juozas Skirius (1999). *Ministro Juozo Urbšio laviravimas tarp Rytų ir Vakarų. Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*. Kaunas: Šviesa, p. 349–354; Violeta Baltušytė, red. (2007). *Lietuvos tarptautinės sutartys 1920–1939 metais*. Vilnius: Žaltvykslė, p. 95–98; Silva Pocyte, sud. (2010). *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, XXI). Klaipėda, p. 11–225; Piotr Łossowski (2007). *Klaipėda kontra Memel. Problem Klaipėdy w latach 1918–1939–1945*. Warszawa: Neriton, s. 12–195.

3 Skat. Ēriks Jēkabsons (2002). Klaipēdas jautājums un Latvija 1923. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 56.–89. lpp.

4 Sīkāk skat. Ēriks Jēkabsons (2003). Latviešu nacionālā minoritāte Lietuvā 1918.–1940. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 113.–115. lpp.; Krišs Kapenieks (2007). Latvijas interese par Lietuvas kurseniekiem (1923–1939). *Kursenieki mainīgajā pasaulē*. Red. Janīna Kursīte. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 33.–54. lpp.

vēstures zinātnē pievērsta nepietiekama vērība. Šī jautājuma izpētē būtiski ir citu valstu, it sevišķi Polijas arhīvos glabātie vēstures avoti. Labs piemērs ir arī Polijas militārā atašeja Feliksa Bžeskviņska 1939. gada 22. marta ziņojums, kurā viņš rakstīja, ka Lietuvas militārais atašejs Povils Meškausks šajā dienā sarunā paudis neapmierinātību ar Latvijas politiku, respektīvi, "latviešu vienaldzīgo attieksmi pret sūtni un viņu" Klaipēdas aneksijas dienā, turklāt mierīgi atļauta paredzētā obligāto dienestu pabeigušo karavīru atvaļināšana, bet armijas vadība "vismierīgākajā veidā" izbraukusi vizītē uz Somiju, piedevām no preses sūtniecība secinājusi, ka "latvieši ir diezgan apmierināti par to, kas sastapis Lietuvu"; Meškausks pat izteicis savas aizdomas par "latviešu slepenu vienošanos ar PSRS", ko Bžeskviņskis gan pilnīgi apšaubīja.⁵

Šis avotu publikācijas mērķis ir atspoguļot Klaipēdas notikumu atstāto iespaidu Latvijas sabiedrībā Polijas sūtniecības redzējumā un ienest vēstures zinātnes aprītē jaunu informāciju. Tiek publicēti trīs Polijas sūtniecības ziņojumi, kas tika sūtīti no Rīgas uz Varšavu, par Latvijas valsts iestāžu un sabiedrības reakciju uz Klaipēdas notikumiem 1939. gada marta pēdējā nedēļā. Šie ziņojumi glabājas Polijas Jauno aktu arhīvā Varšavā Galvenā štāba dokumentu kolekcijā.

Pirmajā ziņojumā militārais atašejs Felikss Bžeskviņskis raksturo situāciju Latvijā, balstoties uz augstu amatpersonu – Politiskās pārvaldes priekšnieka Jāņa Fridrihsona, Armijas štāba Informācijas daļas priekšnieka Grigorija Ķikuļa un Sabiedrisko lietu ministrijas Rakstu un mākslas kameras priekšsēdētāja Jūlija Druvas viņam personiski sniegto informāciju par noskaņojumu valdībā, Vācijas aktivitātēm reģionā un vācbaltiešu minoritātes lomu un nozīmi Vācijas plānu realizēšanā u. c. Zināmu apjukumu un neizpratni par tālākajām norisēm apliecina arī atstātītās Latvijas ārlietu resorā un diplomātiskajā korpusā kļistošās nepamatotās baumas par radušos situāciju. Tāpat nozīmīgs ir ziņojumā pieminētais Polijas un Latvijas attiecību specifikas vērtējums, proti, abās valstīs pastāvošos autoritāros režīmus labi raksturojošais apstāklis par Latvijas preses brīvības ierobežojumiem, kad vairāki laikraksti nedēļu agrāk notikušās Čehoslovākijas pilnīgas iznīcināšanas laikā – 18. martā – npublicēja vienam no Polijas līderiem, maršalam Edvardam Ridzam-Smiglijam veltītu rakstu viņa vārda dienas sakarā, ko abas puses uztvērušas kā smagu diplomātijas ētikas pārkāpumu. Rezultātā, lai situāciju labotu, Latvijas varas iestādes deva rīkojumu laikrakstiem publicēt attiecīgus rakstus nākamajā dienā. Minētais parāda Latvijas politiskā režīma raksturu un pastāvošās faktiskās cenzūras darbību. Interesants ir ziņojumā paustais secinājums par paniska noskaņojuma nomainīšanos ar apņēmību aizstāvēt

5 Archiwum Akt Nowych, Sztab Główny, Warszawa, 616/329, fol. 72.

savu neatkarību jebkurā gadījumā, kas pilnībā sakrīt ar sūtņa Ježija Klopotovska (3. dokumentā) pausto.

Otrajā ziņojumā atašejs Bžeskvīņskis atreferē savu 27. marta sarunu ar Latvijas militārā izlūkdienesta vadītāju pulkvedi Ķikuli, kurā viņš izklāsta savu redzējumu par starptautisko situāciju reģionā pēc Klaipēdas aneksijas. Šīs amatpersonas viedoklis ir nozīmīgs, jo informācija par Latvijas izlūkdienesta nostāju un zināšanām ir trūcīga. Dokumentā teikts, ka cita starpā Latvijas militārā izlūkdienesta priekšnieks Ķikulis atzīstot, ka Igaunijas–Vācijas un Lietuvas–Vācijas kontakti apliecina – abas Latvijas kaimiņvalstis var nonākt Vācijas iespaidā, kas kārtējo reizi apstiprina formāli t. s. Baltijas Antantē ar līgumu apvienoto valstu vienotības trūkumu utt.

Trešajā ziņojumā sūtnis Klopotovskis cenšas raksturot vispārējo valdības reakciju, uzsverot tās intereses un rīcības trūkumu, kā arī, balstoties uz sarunām ar atbildīgām Latvijas amatpersonām, aprakstot dažādu sabiedrības grupu noskaņojumu. Šim un arī pārējiem ziņojumiem piemīt subjektīvisms, kas, cita starpā, atspoguļo Polijas ārlietu resora un arī sūtniecības paternālo attieksmi pret Latvijas valsti visā starpkaru periodā, taču nav apšaubāma ziņojumos paustās informācijas nozīme, kas ļauj izprast abu valstu attiecības un Latvijas situāciju kopumā. Ticams ir apgalvojums par Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa personiski doto rīkojumu publiski nerunāt par Klaipēdas norisēm, būtisks ir arī Francijas un Lietuvas sūtņu sarunās ar Klopotovski paustais, interesanta ir atsaukšanās par oficiāli nepastāvošās “Latviešu zemnieku savienības” agrāko amatpersonu un pat struktūru nozīmi valsts dzīvē, kas zināmā mērā sakrīt ar vēsturnieka Aivara Strangas pētījumos teikto,⁶ utt.

Edicijā publicētie ziņojumi apliecina, ka Latvijas valdībā un sabiedrībā valdījis jaunās starptautiskās situācijas radīts apjukums un neziņa, pat nespēja noteikti rīkoties apstākļos, kad Rietumu lielvalstis pieļāva Vācijas teritoriālo izplešanos, t. sk. pasīvi pieņemot Klaipēdas aneksiju, un rezultātā ieņemot nogaidošu un, no Lietuvas viedokļa vērtējot, pret kaimiņvalsti vienaldzīgu nostāju. Dokumenti sniedz ticamu ieskatu sarežģītajā starptautiskajā situācijā pirms Otrā pasaules kara, kādā atradās Baltijas jūras reģiona valstis, dažādu apstākļu rezultātā nespējot adekvāti reaģēt uz politiskajām norisēm, būdamas spiestas realizēt formālu neitralitātes politiku un cerēt, ka Rietumu lielvalstis to respektēs. Turklāt minētā formālā neitralitāte gāja roku rokā ar autoritāro Baltijas valstu un Polijas savstarpēji atšķirīgo, individuālo politiku un domstarpībām par nebūtiskām lietām, kas rod izpausmi arī edicijā publicētajos ziņojumos. Kopumā var pievienoties

6 Aivars Stranga. Nodaļas no vēstures. *Lauku Avīze*, 29.08.1995., 30. lpp.

Aivara Strangas secinājumam, ka reakcija Latvijā un Igaunijā uz Klaipēdas aneksiju apliecināja “Baltijas Antantes” pastāvēšanu vienīgi “uz papīra”.⁷

Ar nepieciešamajiem komentāriem un zemsvītras piezīmēs skaidrotie, oriģinālvalodā un no poļu valodas latviešu valodā tulkotie dokumenti publicēti, cenšoties iespējami saglabāt autoru rakstības stilu un ortogrāfiju, teksta struktūru un formu. Kvadrātiekavas izmantotas, lai papildinātu oriģinālos lietotās abreviācijas un īsi skaidrotu citas tekstā sastopamās detaļas.

Dokuments Nr. 1

Polijas militārā atašeja Feliksa Bžeskiņska⁸ ziņojums Armijas Galvenā štāba II daļai. Rīga, 1939. gada 24. martā

Archiwum Akt Nowych, Sztab Główny, Warszawa, 616/329, fol. 66–70

NASTROJE NA ŁOTWIE W ZWIĄZKU Z DYWERSJĄ NIEMIECKA

Dnia 23 marca b.r., pragnąc zorientować się jaka jest bezpośrednia reakcja rządu i wojska łotewskiego na ostatnie wydarzenia w Litwie, odbyłem szereg rozmów, które dały mi materiał do zmontowania następującego obrazu nastrojów panujących w chwili obecnej w kołach rządowo -wojskowych Łotwy:

Większość łotewskich ministrów przeświadczona jest o tym, że ostatnie wydarzenia w Litwie, które doprowadziły do anchlussu kr. Kłajpedzkiego są pierwszym etapem na drodze do realizacji wpływów niemieckich nad Bałtykiem. Mówi się tu, że już w lecie i na jesieni roku ub. w czasie konfliktu czeskiego, niemieckie placówki dyplomatyczne w krajach bałtyckich bardzo uważnie wentylowały możliwości gruntowania się wpływów niemieckich nad Bałtykiem, jednakże dopiero teraz, po stwierdzeniu “podatności atmosfery”, Niemcy najprzód zastosowały “zastrzyk bojaźni” (określenie jednego z moich rozmowców, najbliższego współpracownika prezyd. Ulmanisa – prezesa Druvy), jakim niewątpliwie był anchluss Kłajpedy, aby po nim zacząć planową akcję gruntowania wpływów swych w Litwie, Łotwie i Estonii. Zdaniem jednego z moich rozmowców (dyrektor departamentu politycznego w MSWew łotewskim – Fridrihsonns) akcja niemiecka w tym kierunku będzie w pierwszym rządzie polegała na prowokowaniu awantur między mniejszością niemiecką, a ludnością autochtoniczną. Równoległe z tą akcją organizacje niemieckie w krajach bałtyckich otrzymały rzekomo

7 Feldmanis, Stranga, Virsis 1993, 164.

8 Feliks Bžeskiņskis (*Brzeskiński*, 1896–1960), Polijas armijas majors, 1936.–1939. g. militārais atašejs Latvijā.

polecenie doprowadzania wszelkimi siłami, przy jednoczesnym zachowaniu jaknajdalej posuniętych ostrożności, do starć między ludnością autochtoniczną a mniejszościami polskimi w krajach bałtyckich. Dopiero na tle tej dwukierunkowości w walce z mniejszościami, placówki dyplomatyczne Rzeszy z jednej strony mają wykazać swą zdecydowaną postawę, z drugiej wielkoduszność swego rządu. Dla prowadzenia tej akcji, Berlin przydzielił do placówek dyplomatycznych w Kownie, Rydze i Tallinie specjalnych urzędników, przy czym jeśli idzie o Estonię akcja podburzająca miejscową ludność ma kierować ją przeciw polskim robotnikom sezonowym. Na terenie Estonii zresztą, rząd Rzeszy zamierza stosować podobno szereg innych metod. Wedle słów mego informatora, łotewskie władze bezpieczeństwa łącznie z analogicznymi władzami litewskimi mają dokładne informacje co do tej akcji, nie są jednak w stanie, prosto ze względów technicznych (trudność przeciwstawienia się samemu aktowi prowokacji w terenie) przeciwstawić się jej. Ponadto, we wszystkich trzech krajach bałtyckich Rzesza dysponuje doskonale zorganizowaną mniejszością, której kontakt z placówkami dyplomatycznymi Rzeszy jest idealnie sprecyzowany i właściwie przez poszczególne rządy państw bałtyckich oceniany, w rezultacie – zorganizowane mniejszości niemieckie, odpowiednio instruowane i karnie instrukcje te wypełniające, to dalszy etap w przesiąkaniu wpływów niemieckich na tutejszy teren. Najmocniej jednakże, zdaniem moich rozmowców, wpływy niemieckie nad Bałtykiem gruntują – międzynarodowe sukcesy polityczne Rzeszy. Jeśli idzie o rząd i sfery polityczne Łotwy, bardzo krytycznie oceniają one możliwości sowieckie, absolutnie nie ufając Polsce i – bojąc się Rzeszy (o czym wspominałem już w poprzedniej notatce informacyjnej), uważają ją za potęgę, której nie sposób jest przeciwstawić się. Zajęcie Kłajpedy przeświadczenie to pogłębiło w sposób wyraźny i tak zdecydowany, że nawet pewne koła wojskowe, które dotychczas arcy-wrogo odnosiły się do jakichkolwiek koncepcyj porozumienia z Niemcami, teraz zaczynają wycofywać się ze swych placówek. Szczegółem zasługującym na specjalną uwagę jest fakt, iż z dwu, zupełnie odmiennych stron spotkałem się z niemal analogicznym spojrzeniem na dalsze drogi ekspansji niemieckiej. Dwaj rozmowcy (Druva, reprezentujący punkt widzenia prezydenta Ulmanisa i płk. Kikulis, pozostający w orbicie wpływów gen. Balodisa) stwierdzili, iż Rzesza mając niewątpliwie wielkie plany do realizacji, których droga prowadzi przez Bałkany i Bliski Wschód, Rzesza zgłodniała nafty rumuńskiej, dokłada jednocześnie wszelkich sił do zwarcia się ze Związkiem Radzieckim. Do tego celu prowadzi droga przez Rumunię, przez Polskę i przez państwa bałtyckie. Droga przez Polskę jest narazie zamknięta całkowicie, pozostaje południe i północ. Czy Rzesza dojdzie do porozumienia z ZSRR, czy nastąpi zbrojne spotkanie obydwu państw, w jednym i w drugim wypadku Polska ucierpi jaknajbardziej, tym bardziej, że zdaniem tutejszych

“polityków” niezdecydowana postawa Polski wobec bloku antyniemieckiego nie wróży jej słonecznych horoskopów. Spotkałem tu ze zdaniem, że gdyby Polska zaanektowała Litwę, nie dopuściłaby do zajęcia przez Niemców kr. Kłajpedzkiego, a następnie zagwarantowała Litwie swą opiekę, akcje jej nad Bałtykiem wzrosłyby niepomniernie, w obecnej sytuacji – opadły one poniżej poziomu notowań w okresie “tworzenia” przez prasę światową państwa ukraińskiego, m. in. i z terytoriów polskich. Sfery wojskowe, które dotychczas raczej oscyływały między Sowietami a Polską, w chwili obecnej są pod wrażeniem walnych sukcesów Rzeszy. W Rydze, podobnie zresztą jak w Kownie powtarzana jest plotka, że Ribbentrop w rozmowie z Urbszysem zapewnił go, że w zamian za kr. Kłajpedzki, Litwa dostanie od Rzeszy... Wilenszczyznę. O tym osobliwym “podarunku” mówiono mi między innymi w tutejszym MSZ, podkreślając, iż coprawda nikt z rozsądnych Łotyszy nie wierzy w to, jednakże – “Niemcy są dzisiaj taką potęgą, że – wszystko jest możliwe!”

Dla nastrojów w stosunku do Polski bardzo charakterystyczny jest ton prasy łotewskiej. W dniu imienin marsz. Smigłego Rydza jedynie “Briva Zeme” i “Jaunakas Zinas” na ostatnich kolumnach zamieściły paro-wierszowe notatki agencyjne, donoszące z Warszawy, iż dzień imienin Marszałka przerodzi się w manifestację jedności narodowej. Dziennik “Rits” opublikował korespondencję poświęconą pesymistycznym nastrojom panującym w Polsce z powodu nowych wystąpień Rzeszy. W notatce tej, czytamy: W takim to (pesymistycznym) nastroju, Warszawa przygotowuje się do imien Smigłego-Rydza!” Obydwa wydania “Siewodnia” z dn. 18 marca b.m. nie umieściły nic. Również ani słowa nie umieścił organ wojska łotewskiego – “Latvijās Karejvis”. Było to tak jaskrawe, że sami Łotysze przestraszyli się o godzinie 22-iej dn. 18. b.m. dyrektor prasy w Ministerstwie Spraw Społecznych, nie wiem na czyje zlecenie wydał dyspozycję, aby w niedzielę dn. 19 wszystkie te dzienniki, które nie zamieściły nic o marsz. Smigłym opublikowały okolicznościowe artykuły. Były z tego poważne kłopoty, bowiem np. “Siegodnia” miało już numer całkowicie przełamany (wydanie niedzielne) i po telefonie Jansona musiano dwie kolumny przełamywać od początku.

W drodze poufnej dowiedziałem się, że “Siegodnia” z tutejszego wydziału prasy w ministerstwie Spraw Społecznych otrzymało polecenie “bezsronnego informowania swych czytelników o sprawach polskich”. Tym się też tłumaczy, że dyrekcja wydawnictwa, pamiętając jeszcze o stratach jakie poniosła przez odebranie debitu w Polsce, znowu wraca do dawnej metody naświetlania spraw polskich, przy czym Milrud, nie mogąc, w obawie przed represjami ze strony Łotyszy, zdradzić właściwej przyczyny tego zwrotu, w rozmowach z Glinką, interweniującym z polecenia posła Kłopotowskiego, tłumaczy się, że wiadomości nieprzychylnie dla Polski ukazały się przez... przeoczenie, z powodu nawału

materiālu. Nie potrebuju tu przytaczać tych “wiadomości” z “Jaunakas Zinas” i “Siegodnia” o... posterunkach chroniących gmach MSZ w Warszawie przed wrogimi demonstracjami pod adresem płk. Becka, czy o konieczności oddania przez Polskę – Rzeszy Górnego Śląska. Jak mało Łotysze przywiązują wagi do interwencji placówki w tej sprawie, świadczy fakt, iż dyr. Masens z tutejszego MSZ w rozmowie z posłem Kłopotowskim powiedział, że “Jaunakas Zinas” nie napisało o posterunkach policyjnych, a o... wzmożonej ochronie roztoczonej nad gmachem MSZ w Warszawie przez pamtejsze władze bezpieczeństwa. Tego rodzaju “wyjaśnienia” nie wydają mi się zbyt przekonujące.

Ze strony niektórych obserwatorów sytuacji na Łotwie spotkałem się z uwagą, iż po definitywnym załatwieniu sprawy anchlussu kr. Kłajpedzkiego, nastrój paniki na Łotwie przerodził się w nastrój – determinacji. Uważam, iż jest to trafna uwaga, tylko że nastrój determinacji, zdaniem moim ponownie przerodzi się w nastrój... paniki, kiedy Łotwa stanie twarzą w twarz z niebezpieczeństwem niemieckim. Narazie zdają tu sobie sprawę z tego, że po Kłajpedzie może przyjść kolej na Litwę, zaś dopiero po tym ewentualnie na Łotwę, nie odwrotnie. Stąd na efekt obliczony nastrój determinacji, która nota bene Niemcy już wykorzystują do akcji prowokacyjnej (pobicie 4 chłopców niemieckich i aresztowanie 16 Niemców za śpiewanie w jednej z restauracji ryskich pieśni narodowo-socjalistycznych), a której to akcji, jak wyżej wspomniałem, Łotysze nie są w stanie przeciwstawić się.

Tulkojums

NOSKAŅOJUMS LATVIJĀ SAKARĀ AR VĀCU DIVERSIJU

Š. g. 23. martā, vēloties izprast, kāda ir Latvijas valdības un armijas tiešā reakcija uz pēdējiem notikumiem Lietuvā, izvedu vairākas sarunas, kuras deva man materiālu sekojošas ainas izveidošanai par šajā brīdī valdošo noskaņojumu Latvijas valdības un militārajās aprindās.

Latvijas ministru lielākā daļa ir pārliecināta par to, ka pēdējie notikumi Lietuvā, kuri noveda līdz Klaipēdas apg[abala] anšlusam,⁹ ir pirmais etaps ceļā uz Vācijas iespaيدا realizāciju Baltijas reģionā. Šeit tiek runāts, ka jau pag[ājušā] gada vasarā un rudenī čehu konflikta laikā¹⁰ Vācijas diplomātiskās pārstāvniecības

9 *Anschluss* (vācu val.) – pievienošana. Vēsturisks termins, ar kuru apzīmē Austrijas pievienošānu Vācijai 1938. g. 12. martā.

10 Runa ir par Čehoslovākijas valsts pilnīgas iznīcināšanas procesu, kas norisinājās 1939. g. 13.–16. martā, Vācijas armijai ienākot Prāgā, izveidojoties formāli neatkarīgai Slovākijai un Bohēmijas Čehu un Morāvijas protektorātam Vācijas pakļautībā.

Baltijas valstīs ļoti vērīgi izvērtēja vācu iespaيدا nostiprināšanas iespējas Baltijas reģionā, taču tikai tagad, pēc “atmosfēras atbilstības” konstatēšanas, vācieši vispirms veica “baiļu injekciju” (viena no maniem sarunu biedriem – prezid[enta] Ulmaņa¹¹ tuvākā līdzstrādnieka – priekšsēdētāja Druvas¹² izteiciens), kāds neapšaubāmi bija Klaipēdas anšluss, lai pēc tā uzsāktu plānveida sava iespaيدا nostiprināšanas akciju Lietuvā, Latvijā un Igaunijā. Pēc viena no maniem sarunu biedriem (Iekšlietu ministrijas politiskā departamenta direktors – Fridrihsons¹³) domām, vācu akcija šajā virzienā pirmām kārtām balstīsies konfliktu provocēšanā starp vācu minoritāti un pamatiedzīvotājiem. Vienlaikus ar šo akciju vāciešu organizācijas Baltijas valstīs šķietami saņēmušas rīkojumu par jebkādu spēku pielietošanu, tajā pašā laikā saglabājot pēc iespējas dziļāku piesardzību, konfliktu izraisīšanai starp pamatiedzīvotājiem un poļu mazākumtautības grupām Baltijas valstīs. Un tikai šajā divu notiekošo virzienu fonā ar mazākumtautībām Reiha diplomātiskajām pārstāvniecībām, no vienas puses, jādemonstrē sava noteikta nostāja, no otras – savas valdības augstsirdība. Šīs akcijas vadīšanai Berlīne nosūtījusi uz pārstāvniecībām Kauņā, Rīgā un Tallinā speciālus ierēdņus, turklāt, ja ir runa par Igauniju, sakūdīšanas akcijai vietējos iedzīvotājus jāvirza pret poļu sezonas strādniekiem.¹⁴ Vispār Igaunijas teritorijā Reiha valdība plāno realizēt virkni atšķirīgu metožu. Saskaņā ar mana sarunu biedra vārdiem Latvijas drošības iestādēm saziņā ar analogiskām Lietuvas iestādēm ir precīza informācija par šo akciju, tomēr tās nespēj vienkārši tehnisku iemeslu dēļ (grūtības pretdarboties pašam provokācijas aktam norises vietā) tam stāties pretī. Turklāt visās trijās Baltijas valstīs Reiha rīcībā ir lieliski organizēta mazākumtautība, kuras sakari ar diplomātiskajām pārstāvniecībām ir ideāli precizēti un attiecīgo Baltijas valstu valdību atbilstoši novērtēti, rezultātā – organizētās vācu mazākumtautības, atbilstoši instruētas un paklausīgi šīs instrukcijas izpildošas, veido tālāku etapu vācu iespaيدا izplatīšanā šeit. Tomēr visstiprāk, pēc manu sarunu biedru domām, Vācijas iespaيدا Baltijas reģionā nostiprina Reiha starptautiskie politiskie panākumi. Ja runa ir par Latvijas valdību un politiskajām aprindām, tās ļoti kritiski

11 Kārlis Ulmanis (1877–1942), 1934.–1940. g. Ministru prezidents, 1936.–1940. g. arī Valsts prezidents. Autoritārā režīma ieviesējs un vadītājs kopš 1934. g. 15. maija.

12 Jūlijs Druva (1882–1950), preses darbinieks, 1929.–1934. g. Latviešu zemnieku savienības Centrālās valdes priekšsēdētājs, 1938.–1940. g. Sabiedrisko lietu ministrijas Rakstu un mākslas kameras priekšsēdētājs, 1931.–1940. g. Latvijas Preses biedrības priekšsēdētājs.

13 Jānis Fridrihsons (no 1940. g. Jānis Skrauja, 1892–1941), policijas ierēdnis, 1934.–1940. g. Iekšlietu ministrijas Politiskās pārvaldes priekšnieks, 1939. g. jūlijā – 1940. gadā arī Drošības policijas departamenta direktors.

14 Igaunijā 1937.–1940. gadā strādāja vairāki simti Polijas viesstrādnieku degslānekļa raktuvēs.

vērtē padomju iespējas, pilnīgi neuzticēdamās Polijai un baidoties – no Reiha (ko pieminēju jau iepriekšējā informatīvajā paziņojumā), uzskata to par lielvaru, kurai nav iespējams stāties pretim. Klaipēdas ieņemšana šo pārliecību nostiprināja izteiktā un tik noteiktā veidā, ka pat zināmas militārās aprindas, kuras līdz šim galēji naidīgi izturējās pret jebkādam saprašanās koncepcijām ar Vāciju, tagad sāk atkāpties no savām pozīcijām. Detaļa, kas pelna īpašu uzmanību, ir fakts, ka no divām pilnīgi atšķirīgām pusēm sastapos ar gandrīz analogisku skatījumu uz tālākās vācu ekspansijas ceļiem. Divi sarunu biedri (Druva, kurš pārstāv prezidenta Ulmaņa redzējumu, un ģen[erāļa] Baloža¹⁵ iespaidā paliekošais p[u]lkv[edis] Ķikulis¹⁶) apstiprināja, ka Reihs, kuram neapšaubāmi ir nodoms par lielu plānu realizāciju, to ceļam vedot caur Balkāniem un Tuvajiem Austrumiem, Rumānijas naftu alkstošais Reihs pieliek visas pūles, lai savienotos ar Padomju Savienību. Uz šo mērķi ved ceļš caur Rumāniju, caur Poliju un caur Baltijas valstīm. Ceļš caur Poliju pagaidām ir pilnībā slēgts, atliek dienvidi un ziemeļi. Vai Reihs nonāks līdz vienošanās noslēgšanai ar PSRS vai sekos abu valstu bruņota sadursme, gan vienā, gan otrā gadījumā Polija cietīs visvairāk, vēl jo vairāk tāpēc, ka, pēc šejienes “politiku” domām, Polijas nenoteiktā nostāja pret pretvācu bloku nesola tai neko labu.¹⁷ Sastapos šeit ar viedokli, ka gadījumā, ja Polija anektētu Lietuvu, nepieļautu, ka Vācija anektē Klaipēdas apg[abalu], bet pēc tam garantētu Lietuvai savu aizsardzību, tās akcijas Baltijas reģionā neizmērojami pieaugtu, pašreizējā situācijā – tās noslīdējušas zem mērījumu līmeņa laikā, kad pasaules prese “veidoja” ukraiņu valsti, tajā skaitā arī no Polijas teritorijām.¹⁸ Militārās aprindas, kuras līdz šim drīzāk svārstījās starp Padomēm un Poliju, pašreizējā brīdī atrodas Reiha lielisko panākumu iespaidā. Rīgā, vispār līdzīgi kā Kauņā, tiek atkārtotas baumas, ka Ribentrops¹⁹ sarunā ar Urbši²⁰ viņu pārliecinājis, ka apmaiņā pret Klaipēdas apg[abalu] Lietuva dabūs no Reiha... Viļņas apgabalu. Par šo īpatnējo “dāvanu” cita starpā man tika stāstīts šejienes Ā[rlietu] M[inistrija], uzsverot,

15 Jānis Balodis (1881–1965), ģenerālis, 1931.–1940. g. aprīlī kara ministrs.

16 Grigorijšs Ķikulis (1888–1966), pulkvedis, 1934.–1939. g. jūnijā Armijas štāba Informācijas daļas priekšnieks.

17 Ziņojuma autors lieto idiomu, kuras tiešs tulkojums ir “nezilē saulainus horizontus”.

18 Čehoslovākijas krīzes laikā 1939. g. 14. martā tika proklamēta neatkarīga Karpatu Ukrainas valsts, taču 14.–17. martā Ungārijas armija ar kaujām pilnībā ieņēma šo bijušo Čehoslovākijas valsts daļu, likvidējot dzimstošo Ukrainas valstiskuma formu un iekļaujot to Ungārijas sastāvā.

19 Joahims fon Ribentrops (*Ribbentrop*, 1893–1946), 1938.–1945. g. Vācijas ārlietu ministrs.

20 Jozs Urbšis (*Urbšys*, 1896–1991), no 1936. g. Lietuvas Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs, 1938. g. decembrī – 1940. g. ārlietu ministrs.

ka, tiesa gan, neviens saprātīgs latvietis tam netic, tomēr – “Vācija šodien ir tāda lielvara, ka – viss ir iespējams!”

Noskaņojumam pret Poliju ļoti raksturīgs ir Latvijas preses tonis. Marš[ala] Smiglija Ridza²¹ vārda dienā vienīgi “Brīvā Zeme” un “Jaunākās Ziņas” pēdējās slejās ievietoja dažas rindiņas ar [preses] aģentūru ziņām no Varšavas, ka Maršala vārda diena pāraugs tautas vienotības manifestācijā. Dienas laikraksts “Rīts” publicēja korespondenci, kas bija veltīta Polijā sakarā ar Reiha jaunajām darbībām valdošajam pesimistiskajam noskaņojumam. Šajā rakstā lasām: “Lūk, tādā (pesimistiskā) noskaņojumā Varšava gatavojas Smiglija-Ridza vārda dienas svinībām!”²² Abi [laikraksta] “Segodnia”²³ izdevumi tekošajā mēnesī 18. martā neievietoja neko. Tāpat ne vārda neievietoja Latvijas armijas orgāns – “Latvijas Kareivis”. Tas bija tik kļiedzoši, ka paši latvieši nobijās un 18. [datumā] tekošajā mēnesī plkst. 22 Sabiedrisko lietu ministrijas preses direktors,²⁴ nezinu, pēc kura [cilvēka] uzdevuma, izdeva rīkojumu, lai svētdien, 19. [martā] visi laikraksti, kuri neievietoja neko par marš[alu] Smigliju, publicētu šim gadījumam veltītus rakstus. Ar to bija nopietnas problēmas, jo, piem[ēram], “Segodnia” jau bija pilnībā salikts numurs (svētdienas izdevums) un pēc Jansona telefona zvana vajadzēja divas slejas salikt no sākuma.

Konfidenciālā ceļā uzzināju, ka “Segodnia” no šejienes Sabiedrisko lietu ministrijas preses nodaļas saņēmusi “savu lasītāju neitrālas informēšanas Polijas lietās” rīkojumu. Ar to arī izskaidrojams tas, ka izdevniecības direkcija, vēl atceroties par zaudējumiem, kādus cieta dēļ debeta atņemšanas Polijā,²⁵ atkal atgriežas pie agrākās poļu lietu apgaismošanas metodes, turklāt Milruds²⁶ nevarot, baidoties no represijām no latviešu puses, atklāt patiesos šo pārmaiņu iemeslus,

21 Edvards Ridzs-Smiglijs (*Rydz-Śmigły*, 1886–1941), Polijas maršals, 1935.–1939. g. armijas ģenerālspektors (komandieris).

22 Ziņojuma autors pārspilē. Rakstā ar nosaukumu “Varšavā nevalda optimisms” tika samērā objektīvi atspoguļota reakcija uz norisēm Čehoslovākijā un robežas pagarināšanos ar Vāciju. Cita starpā bija atzīmēts: “Šādā atmosfērā poļi gatavojas rīt svinēt Ridz-Smiglija vārda dienu.” Skat. *Rīts*, 18.03.1939., 5. lpp.

23 Šajā gadījumā ziņojuma autors lieto laikraksta “Segodnia” nosaukumu neprecīzi (“Sievodnia”), kas tulkojumā, tāpat kā nepareizā sekojošā laikraksta “Latvijas Kareivis” nosaukuma rakstība, tiek mainīta atbilstoši korektai to rakstībai.

24 Preses un biedrību departamenta direktors 1937.–1940. g. bija pedagogs Mārtiņš Jansons (1896–1942), nošauts padomju apcietinājumā.

25 Polijas sūtniecība 20. gs. 20.–30. gados neregulāri finansiāli atbalstīja vairākus Latvijā iznākošos preses izdevumus. Acīmredzot šajā gadījumā runa ir par šādu atbalstu laikrakstam “Segodnia”.

26 Mihails Milruds (1883–1942), Latvijas krievu preses darbinieks, 1934.–1939. g. oktobrī laikraksta “Segodnia” galvenais redaktors.

sarunās ar sūtņa [Kłopotovska]²⁷ uzdevumā runājošo Gļinku²⁸ skaidroja, ka Polijai nelabvēlīgas ziņas parādījušās dēļ... nepamanīšanas, dēļ materiālu gūzmas. Nav nepieciešams te pieminēt šīs “ziņas” no “Jaunākajām Ziņām” un “Segodnia” par... Ā[rlietu] M[inistrijas] ēku Varšavā apsargājošajiem posteņiem no pret plkv. Beku²⁹ vērstām naidīgām demonstrācijām vai par nepieciešamību Polijai atdot Augšsilēziju Reiham. Cik maz vērības latvieši pievērš [diplomātiskās] pārstāvniecības iejaukšanās faktoram šajā lietā, apliecina fakts, ka dir[ektors] Māsēns³⁰ no šejienes Ā[rlietu] M[inistrijas] sarunā ar sūtni Kłopotovski pateica, ka “Jaunākās Ziņas” nerakstīja par policijas posteņiem, bet par vietējo drošības iestāžu pār ĀM namu Varšavā izvērsto pastiprināto apsardzību. Šāda veida “izskaidrojumi” man nešķiet pārāk pārliecinoši.

No dažu Latvijas situācijas novērotāju puses sastapos ar piezīmi, ka pēc Klaipēdas anšlusa lietas galīgas nokārtošanas panikas noskaņojums Latvijā pārtapis par apņēmības noskaņojumu. Uzskatu, ka tas ir trāpīgs novērtējums, vienīgi apņēmības noskaņojums, pēc manām domām, no jauna pārtaps par... panikas noskaņojumu, kad Latvija nonāks aci pret aci ar Vācijas apdraudējumu. Pagaidām šeit apzinās, ka pēc Klaipēdas var pienākt kārtā Lietuvai un vienīgi pēc tam eventuāli Latvijai, nevis otrādi. No šī apstākļa rodas uz efekta sasniegšanu mērķēts apņēmības noskaņojums, kuru Vācija – *nota bene*³¹ – jau izmanto provokatīvai akcijai (4 vācu zēnu piekaušana un 16 vāciešu apcietināšana vienā no Rīgas restorāniem par nacionālsociālistisku dziesmu dziedāšanu), un šo akciju latvieši nav spējīgi novērst.

Dokuments Nr. 2

Polijas militārā atašēja Feliksa Bžeskvīnska ziņojums Armijas Galvenā štāba II daļai. Rīga, 1939. gada 28. martā³²

Archiwum Akt Nowych, Sztab Główny, Warszawa, 616/329, fol. 75–76.

27 Ježijs Tadeušs Kłopotovskis (*Kłopotowski*, 1892–1970), Polijas diplomāts, no 1938. g. aprīļa pilnvarotais lietvedis, 1938. g. jūlijā – 1939. g. septembrī sūtnis Rīgā.

28 Ksaverijs Gļinka (*Glinka*, 1890–1957), Polijas literāts un diplomāts, 1936.–1939. g. Polijas sūtniecības preses atašejis, Polijas Telegrāfa aģentūras korespondents Rīgā.

29 Juzefs Beks (*Beck*, 1894–1944), Polijas armijas pulkvedis, 1932.–1939. g. ārlietu ministrs.

30 Vilis Māsēns (1902–1964), Ārlietu ministrijas ierēdnis, 1938.–1940. g. Baltijas valstu nodaļas vadītājs.

31 *Nota bene* (latīņu val.) – ievēro labi!

32 Uz dokumenta ir atzīme par tā ienākšanu un reģistrāciju II daļā 1939. g. 30. martā.

Melduję, że w dniu 27 b.m. podczas przygodnej bytności w Sztapie Łotewskim przeprowadziłem rozmowę z szefem oddziału Informacyjnego płk. Kikkulsem. W rozmowie tej płk. K. poinformował mnie, że według posiadanych przez sztab łotewski wiadomości estoński minister spraw zagr. Selters w drodze Warszawa-Budapeszt zatrzymał się w Berlinie, gdzie był przyjęty przez Ribentropa. Łotysze przepuszczają, że Niemcy wywierają nacisk na Estonię w kierunku stworzenia w Tallinie morskiej bazy niemieckiej na wypadek zbrojnego konfliktu z Z.S.S.R.

Oдноśnie punktu 4. ostatniej umowy litewsko-niemieckiej płk. Kikkuls oświadczył mi, że, jego zdaniem, punkt ten ma kapitalne znaczenie dla państw sąsiadujących z Litwą. Niemcy bowiem, wprowadzając do tego punktu ostatnie zdanie, mają każdej chwili prawną podstawę w ręku, aby zarzucić Litwinom ewentualne pertraktacje z państwem trzecim, i w konsekwencji tego wyciągnąć dla siebie prawne uzasadnienie sankcyj agresywnych w stosunku do Litwy.

Na moje oświadczenie: “wobec tego co usłyszałem od Pana Pułkownika, Łotwa obecnie zaczyna być otoczona państwami (Litwa i Estonia), które w ten czy inny sposób podpadają pod wpływy niemieckie” – płk. Kikkuls odpowiedział twierdząco, zaznaczając, że pomimo to Łotwa nie zamierza zejść ze swojej polityki neutralności i samodzielności, a w razie potrzeby zdecydowana jest bronić swojej niepodległości i wystąpić przeciwko każdemu, kto będzie tej niepodległości zagrażał.

Ponadto oświadczył mi, że podziela stanowisko Polski, która (jak to widać z prasy) nie skłania się do podpisania deklaracji państw zachodnich, porzyczenie bowiem Polski do takiej deklaracji było by do pewnego stopnia prowokacją pod adresem Niemiec, co jest, jego zdaniem, w chwili obecnej nie wskazane.

Tulkojums

Ziņoju, ka š[ī] m[ēneša] 27. dienā, gadījuma dēļ atrazdamies Latvijas [Armijas] štābā, izvedu sarunu ar Informācijas daļas priekšnieku plkv. Ķikuli. Šajā sarunā plkv. Ķ. informēja mani, ka, saskaņā ar Latvijas štāba rīcībā esošajām ziņām, Igaunijas ārlietu ministrs Selters³³ ceļā no Varšavas uz Budapeštu apstājās Berlīnē, kur viņu pieņēma Ribentrops. Latvieši pieļauj, ka Vācija izdara spiedienu uz Igauniju ar nolūku izveidot Tallinā vācu jūras bāzi bruņota konflikta gadījumam ar PSRS.

33 Karls Selters (*Selter*, 1898–1958), 1938.–1939. g. Igaunijas ārlietu ministrs. Vizītē Varšavā bija 1939. g. 19.–21. martā.

Attiecībā par 4. punktu nesēn noslēgtajā Lietuvas–Vācijas līgumā plkv. Ķikulis man pateica, ka, pēc viņa domām, šim punktam ir milzīga nozīme Lietuvai kaimiņos esošajām valstīm. Jo Vācija, ieviešot šajā punktā pēdējo teikumu,³⁴ iegūst sev tiesisku pamatu jebkurā brīdī pārmest lietuviešiem iespējamās pārrunas ar trešo valsti un, izejot no tā, iegūt sev tiesisku pamatojumu agresīvām sankcijām attiecībā uz Lietuvu.

Uz manu paziņojumu: “saskaņā ar to, ko dzirdēju no Jums, pulkveža kungs, pašlaik Latviju sāk ielenkt valstis (Lietuva un Igaunija), kuras tādā vai citādā veidā nokļūst Vācijas iespaidā”, plkv. Ķikulis atbildēja apstiprinoši, atzīmējot, ka, neraugoties uz to, Latvija negatavojas atkāpties no savas neitralitātes un patstāvības politikas, bet nepieciešamības gadījumā ir gatava aizsargāt savu neatkarību un vērsties pret jebkuru, kurš šo neatkarību apdraudēs.

Turklāt pateica man, ka piekrīt Polijas nostājai, kura (kā tas redzams presē) neparedz rietumu valstu deklarācijas parakstīšanu,³⁵ jo Polijas pievienošanās tādai deklarācijai būtu zināmā mērā pret Vāciju vēsta provokācija, kas, pēc viņa domām, šajā brīdī nav ieteicama.

Dokuments Nr. 3

Polijas sūtņa Ježija Kłopotovska ziņojums ārlietu ministram Juzefam Bekam. Rīga, 1939. gada marta beigās
Archiwum Akt Nowych, Sztab Główny, Warszawa, 616/329, fol. 80–84.

Jak miałem poprzednio zaszczyt raportować Panu Ministrowi, nastroje paniczne w wypadkach czeskich ustąpiły miejsca znacznemu uspokojeniu, a nawet pewnej determinacji. Na ukształtowanie się takiego stanu rzeczy wpłynęły m.i. patriotyczne, a nawet bojowe oświadczenie Prezydenta oraz analogiczne przemówienia ministra Berzińskiego i Gen. Balodisa. Wypadki kłajpedzkie (zresztą oczekiwane tutaj już od dłuższego czasu) zbiegły się w dziwny sposób z deklaracją rządu “o neutralności” i wyjazdem głównodowodzącego gen. Berkisa i szefa sztabu Hartmanisa do Finlandii, co wywołało tutaj powszechne wrażenie, iż rząd łotewski pragnie podkreślić swoje “desintéressment” akcją niemiecką i miało oddziaływać uspakajająco na opinię publiczną.

34 Skat. panta atreferējumu 43. atsaucē.

35 1939. g. marta beigās Londonā un Parīzē notika konsultācijas par reakciju uz Vācijas darbību Čehoslovākijā, un viena no rīcības iespējām paredzēja asa rakstura kopēju deklarāciju. Galu galā 31. martā Lielbritānija, bet aprīlī arī Francija sniedza vienpusējas garantijas Polijai.

W korpusie dyplomatycznym i kołach dziennikarzy zagranicznych, a nawet w niektórych krytycznie do reżimu nastrojonych sferach łotewskiego społeczeństwa, ten dziwny spokój w obliczu tak blisko odgrywających się wydarzeń jest żywo komentowany. Jedni mówią o jakichś ściśle zakonspirowanych gwarancjach sowieckich, drudzy – a tych jest znacznie więcej – o tendencjach rządu łotewskiego zawarcia z Niemcami czegoś w rodzaju paktu o nieagresji (analogicznie do artrykułu 4 litewsko-niemieckiego układu o włączeniu Kłajpedy do Rzeszy), co w praktyce równałoby się zobowiązaniu ze strony Łotwy nieprzepuszczenia wojsk sowieckich w wypadku rosyjsko-niemieckiego konfliktu zbrojnego. Na razie nie posiadam z nikąd wiadomości, któreby potwierdzały pierwszą lub drugą wersję, które mi się wydają niepradopodobne.

Obawy na temat możliwości niemiecko-łotewskiego układu wyrażał poseł francuski Tripier, który odwiedził mnie, prosząc o podtrzymywanie ścisłego kontaktu i stałą wymianę informacji z tutejszego terenu. Tripier kilkakrotnie podkreślał, że Francja krajami bałtyckimi interesuje się „*a vrai dire presque uniquement*” pod kątem widzenia swego sojuszu z Polską.

W związku z ostatnimi wypadkami wzmożła się również aktywność łotewskich Niemców, która na zewnątrz ujawniła się w ich bardziej pewnej sobie postawie i próbach organizowania tu i ówdzie prohitlerowskich demonstracji. (Zwłaszcza w kołach studenckich i młodzieżowych). Poseł litewski Bizauskas udzielił mi poufnej informacji – szukając u mnie jej potwierdzenia – jakoby Niemcy tutejci mieli zażądać mianowania w rządzie łotewskim dwóch niemieckich ministrów. Wersję tą uważam za całkowicie fantastyczną.

Nastroje ludności są – w zależności od klas społecznych, poziomu inteligencji, wieku i.t.p. dość różne:

Młodzież naogół, wychowana w hasłach ultra-nacjonalistycznych nie medytuje o orientowaniu się na wschód, czy zachód i myśli szczerze choć naiwnie o obronie przed agresją niemiecką. Pokolenie starsze i stare nie wierzy w możliwość obrony i snuje różne kombinacje na temat gdzie i co byłoby lepsze. Chłopi łotewscy – według zgodnych relacji naszych sezonowych robotników rolnych – deklarują o konieczności szukania oparcia w Polsce. Robotnicy spoglądają ku Sowietaom, w ostateczności ku Polsce, w żadnym wypadku ku Niemcom.

Jeżeli chodzi o sfery inteligencji, kupieckie, urzędników, wojska i rządu – moj informator, zaufany człowiek p. Druwy, byłego wiceprezesa Partii Chłopskiej (która z Ulmanisem na czele dokonała w 1934 r. przewrotu na Łotwie), a jednego z najbliższych ludzi Prezydenta, dają następującą charakterystykę:

“Inteligencja nie wierzy w trwałość Łotwy. W wypadku wojny Łotwę zaopiekują się albo Niemcy albo Sowiety. Wśród korpusu oficerskiego nastroje analogiczne, pomimo tego oficerowie gotowi są ponieść najcięższe ofiary. Zajęcie

Kłajpedy przez Trzecią Rzeszę wywołało podniecenie się ducha bojowego w wielu formacjach, a w szkole wojennej nastroje te wywołały nawet demonstrację. Wszystkie nadzieje łączy się ze stworzeniem powszechnego frontu antyniemieckiego, obejmującego wschodnio-północne państwa wraz z Bałkanami, którego jądrem jest Polska. W tym wypadku problem polsko-łotewskich stosunków napotyka na pomyślnie okoliczności. Bez Polski trudno o coś poważnym myśleć, chociaż spotyka się i głosy krytyczne (np. Min. Spraw wewnętrznych Wejtmanisa), które podnoszą problem gwarancji ze strony Polski (obawa, że Polska dojdzie do poprozumienia z Niemcami, kosztem innych państw). Z dyskusji rozmaitych zebrań (kołpakowców, oficerów 5 pułku, aizsargów i. t. d.) można wnioskować, że pewnym niedowierzaniem darzy się polską polityką zagraniczną. W Łotwie inteligent nie ma żadnego wpływu na bieg polityki zagranicznej[,] Ulmanis osobiście nią kierując, jak umie i jak uważa za celowe. Można jedynie stwierdzić, że Łotysze nie cierpią Niemców. Taka sama nienawiść chciałby widzieć Łotysz i u swoich sprzymierzeńców”.

“Jeżeli chodzi o sfery rządzące, brak jest potwierdzenia, jakoby gabinet ministrów obradował nad kierunkiem polityki zagranicznej w związku z nowymi wydarzeniami. Nawet sprawozdanie min. Muntersa o oficjalnych notyfikacjach w związku z problemem Czecho-Słowackim nosiło czysto informacyjny charakter. Uchwała o “neutralności” nosi charakter formalny. Nastroje wśród członków gabinetu ministrów antysowieckie i antyniemieckie, a więc nolens volens polonofilskie. Jest jednak i kierunek proniemiecki (Andrzej Berzinsz, dyr. banku łotewskiego i nieliczne jednostki pośród t. zw. bergistów, t. j. członków byłej grupy A. Berga, w większości właściciele realności miejskich).”

W kołach b. Centralnego Biura Partii Chłopskiej wskazują, że partyjna Linia żąda uwzględnienia następujących elementów w polityce zagranicznej państwa:

1. antyniemieckich zarządzeń, niewykraczających jednak poza granice sąsiedzkich stosunków z Niemcami i wstrzymanie się od decydujących rozmów z Berlinem do czasu wyświetlenia się ogólnej sytuacji w Europie.
2. Współdziałanie w blokach antyniemieckich lecz tylko przy udziale także państw bałkańskich oraz przy realnych gwarancjach ze strony wielkich mocarstw.
3. Wzmożenie siły obronnej państwa środkami nie podpadającymi pod termin “mobilizacja”.

Takie kroki proponuje Biuro Centralne, lecz czy się do nich przystosuje prezydent trudno powiedzieć. P. Freidenfeld, jedna z ukrytych sprężyn życia państwowego (członek byłego Centralnego Biura, kierownik partyjnego wywiadu, wzywany często przez Ulmanisa do siebie) twierdzi, że Ministerstwo Spraw

Zagranicznych nie decyduje o niczym, spełnia ono tylko funkcje kanclerzki prezydenta. Dyplomacja zaś nie stoi na wysokości zadania, gdyż nie otrzymuje żadnych dyrektyw z centrali.”

Reasumując, wierzę, że chwilowo nic się tutaj nie dzieje. Rząd ogłosił swą deklarację o neutralności i zajął stanowisko wyczekujące. Liczy się tutaj na to, że po aneksji Kłajpedy Niemcy chwilowo w rejonie bałtyckich [państw] są zaspokojeni. Prezydent, jak mi wiadomo od jego adjutanta płk. Bebrisa, zabronił tak osobom ze strony otoczenia jak i członkom rządu dyskusowania na temat ostatnich wydarzeń. Wojsko z Balodisem na czele zgłasza (wobec mnie i attaché wojskowego m[a]j[o]ra Brzeskwińskiego) swą solidarność z Polską i armią Polską. Najbardziej dziś popularnym frazesem na Łotwie jest:

“Naród, który sam nie usiłuję się bronić, nie zasługuje na to, by go bronili inni.”

Tulkojums

Kā jau man bija gods ziņot Jums, ministra kungs, paniskais noskaņojums [Latvijā] čehu notikumam laikā nomainījies ar ievērojamu nomierināšanos un pat zināmu apņēmību.

Šāda lietu stāvokļa izveidošanās ietekmēja cita starpā patriotiskais un pat kaujinieciskais Prezidenta paziņojums,³⁶ kā arī analogiskās ministra Bērziņa³⁷ un ģen[erāļa] Baloža uzrunas. Klaipēdas notikumi (starp citu, šeit jau ilgāku laiku sagaidītie) dīvainā kārtā sakrita ar valdības deklarāciju “par neitralitāti”³⁸ un virspavēlnieka Berķa³⁹ un štāba priekšnieka Hartmaņa⁴⁰ izbraukšanu uz Somiju,⁴¹ kas te izraisīja vispārēju iespaidu, ka Latvijas valdība vēlas uzsvērt savu

36 18. martā, izstādes “Darbs un atpūta” atklāšanā, K. Ulmanis cita starpā teica: “Tikai šinī zemē, tikai mūsu pašu valstī Latvijā, vienībā un uzticībā celtajā Latvijā, patstāvīgā un neatkarīgā, ir mūsu dzīve [...]”

37 Alfrēds Bērziņš (1899–1977), 1936.–1940. g. sabiedrisko lietu ministrs. Šeit domāta A. Bērziņa runa 1939. g. 20. martā, Aizsargu organizācijas jubilejas svinībās, kurā izskanēja sauklis “Brīviem dzīvot, brīviem mirt”.

38 Latvija un Igaunija 21. martā oficiāli paziņoja par savu neitralitāti Klaipēdas jautājuma risināšanā.

39 Krišjānis Berķis (1884–1942), ģenerālis, 1934.–1940. g. Latvijas armijas komandieris, 1940. g. aprīlī–jūnijā arī kara ministrs.

40 Mārtiņš Hartmanis (1882–1941), ģenerālis, 1934.–1939. g. oktobrī Latvijas armijas štāba priekšnieks.

41 K. Berķis, M. Hartmanis, kā arī Armijas štāba Apmācības daļas priekšnieks Jānis Puksis Somijā viesojās 1939. g. 20.–25. martā.

“desintéressment”⁴² vācu akcijā un tai bija jāiedarbojas nomierinoši uz sabiedrisko domu.

Diplomātiskajā korpusā un ārzemju žurnālistu aprindās, kā arī dažos pret režīmu kritiski noskaņotos Latvijas sabiedrības slāņos šis savāda miers tik tuvu notiekošu norišu fonā tiek aktīvi komentēts. Vieni runā par kaut kādām stingri konspirētām padomju garantijām, citi – un tādu ir ievērojami vairāk – par Latvijas valdības sliekšanos noslēgt ar Vāciju kaut ko līdzīgu neuzbrukšanas līgumam (analoģisku Lietuvas–Vācijas līguma par Klaipēdas iekļaušanu Reihā 4. punktam),⁴³ kas praksē būtu Latvijas apņemšanās neizlaist cauri savai teritorijai padomju karaspēku krievu–vācu bruņota konflikta gadījumā. Pašlaik manā rīcībā ne no vienas puses nav informācijas, kura apstiprinātu pirmo vai otro versiju, kuras abas man šķiet neticamas.

Bažas par Vācijas–Latvijas līgumu pauda Francijas sūtnis Tripjē,⁴⁴ kurš mani apmeklēja, lūdzot uzturēt ciešus kontaktus un pastāvīgu informācijas apmaiņu par šejienes norisēm. Tripjē vairākkārt uzsvēra, ka Francija par Baltijas valstīm interesējas “a vrai dire presque uniquement”⁴⁵ savas savienības ar Poliju redzējumā.

Sakarā ar pēdējiem notikumiem ir pastiprinājusies arī Latvijas vāciešu aktivitāte, kura ārēji izpaužas viņu vairāk pašpārliecinātajā nostājā un mēģinājumos organizēt šur un tur prohitleriskas demonstrācijas (sevišķi studentu un jaunatnes aprindās). Lietuvas sūtnis Bizausks⁴⁶ sniedza man konfidenciālu informāciju, meklējot pie manis tai apstiprinājumu – it kā šejienes vācieši ir pieprasījuši divu vācu ministru iecelšanu Latvijas valdībā. Šo versiju uzskatu par pilnīgi fantastisku.

Iedzīvotāju noskaņojumi ir – atkarībā no sabiedrības slāņiem, inteliģences pakāpes, vecuma utt. – diezgan dažādi.

Jaunatne kopumā, audzināta galēji nacionālistiskos saukļos, neapsver orientēšanos uz austrumiem vai rietumiem un godīgi, kaut arī naivi domā par aizsargāšanos pret Vācijas agresiju. Vecākā un vecā paaudze netic aizsardzības iespējai un perina dažādas kombinācijas par to, kur un kas būtu labāks. Latviešu

42 *Desintéressment* (franču val.) – neieinteresētība.

43 1939. g. 22. marta Vācijas–Lietuvas līguma 4. punkts skanēja: “[...] abas puses apņemas neuzstāties pret otru pusi ar spēku, ne arī atbalstīt uzbrukumu no trešās puses vienai no abām pusēm.”

44 Žans Tripjē (*Tripier*, 1878–1969), Francijas diplomāts, 1930.–1939. g. decembrī sūtnis Latvijā.

45 *A vrai dire presque uniquement* (franču val.) – patiesībā gandrīz vienīgi.

46 Kazis Bizausks (*Bizauskas*, 1893–1941), Lietuvas diplomāts, 1939. g. janvārī–jūnijā sūtnis Latvijā.

zemnieki – pēc savstarpēji sakrītošām mūsu sezonas lauksaimniecības strādnieku ziņām – deklarē nepieciešamību meklēt atbalstu Polijā. Strādnieki raugās uz Padomēm, galējā gadījumā uz Poliju, nekādā gadījumā uz Vāciju.

Ja runa ir par inteligences, tirgotāju, ierēdņu, karaspēka un valdības aprindām – mans informators, Druvas kunga, bijušā Zemnieku partijas (kura ar Ulmani priekšgalā 1934. g. veica apvērsumu Latvijā) vicepriekšsēdētāja un viena no Prezidentam tuvākajiem cilvēkiem uzticamības persona, sniedz sekojošu raksturojumu:

“Inteligence netic Latvijas noturībai. Kara gadījumā par Latviju parūpēsies vai nu Vācija, vai Padomes. Virsnieku korpusā noskaņojums analogisks, neraugoties uz to, virsnieki ir gatavi nest vissmagākos upurus. Trešā Reiha veiktā Klaipēdas ieņemšana izraisīja kaujas gara pacēlumu daudzās karaspēka daļās, bet Kara skolā šis noskaņojums pat izraisīja demonstrāciju. Visas cerības saistās ar vispārējās pretvāciskas frontes veidošanos, kas aptvertu austrumu un ziemeļu valstis kopā ar Balkāniem un kuras kodols būtu Polija. Šajā gadījumā Polijas–Latvijas attiecību problēma sastop labvēlīgus apstākļus. Bez Polijas ir grūti domāt par kaut ko nopietnu, kaut ir dzirdamas arī kritiskas balsis, piemēram, iekšlietu ministra Veitmaņa,⁴⁷ kuras paceļ garantiju jautājumu no Polijas puses (bažas, ka Polija vienosies ar Vāciju uz citu valstu rēķina). No runātā daudzās sapulcēs (kalpakieši,⁴⁸ 5. [kājnieku] pulka virsnieki, aizsargi utt.) var secināt, ka pastāv zināma neuzticība Polijas ārējai politikai. Latvijā inteligentam nav nekāda iespaida uz ārējās politikas gaitu, Ulmanis personiski to vada, kā prot un uzskata par lietderīgu. Var vienīgi apstiprināt, ka latvieši necieš vāciešus. Tādu pašu naidu latvietis gribētu redzēt pie saviem sabiedrotajiem.”

“Ja runa ir par valdošajām aprindām, trūkst apstiprinājuma, ka Ministru kabinets būtu apspriedis ārējās politikas virzienu sakarā ar nesējajiem notikumiem. Pat min[istra] Muntera⁴⁹ pārskatam par oficiālajiem paziņojumiem sakarā ar Čehoslovākijas problēmu bija tīri informatīvs raksturs. Lēmumam par “neitralitāti” ir formāls raksturs. Ministru kabineta locekļu noskaņojums ir pretpadomisks un pretvācisks, tātad *nolens volens*⁵⁰ polonofils. Tomēr pastāv arī provācisks virziens (Andrejs Bērziņš,⁵¹ Latvijas Bankas dir[ektors], un nedaudzas personas

47 Kornēlijs Veitmanis (no 1940. g. Kornēlijs Veidnieks, 1899–1942), 1939.–1940. g. iekšlietu ministrs.

48 Domāta savienība “Kalpaka bataljons”, kurā apvienojās bijušie Oskara Kalpaka 1919. gada pirmajos mēnešos komandētā 1. Latviešu atsevišķā bataljona karavīri.

49 Vilhelms Munters (1898–1967), 1936.–1940. g. ārlietu ministrs.

50 *Nolens volens* (latīņu val.) – gribot negribot.

51 Andrejs Bērziņš (1875–1941), 1935.–1940. g. Latvijas Kredītbankas direktors.

t. s. bergisti, t. i., bij. A. Berga⁵² grupas locekļi, lielākoties pilsētu nekustamo īpašumu īpašnieki.)”

Zemnieku partijas Centrālā biroja aprindās norāda, ka partijas Līnija prasa valsts ārējā politikā ievērot sekojošus elementus:

1. Pretvāciskus rīkojumus, kuri tomēr neiet ārpus kaimiņattiecībām ar Vāciju un paredz atturēšanos no izšķirošām sarunām ar Berlīni līdz vispārējās situācijas noskaidrošanās laikam Eiropā.
2. Piedalīšanos pretvācu blokos, taču vienīgi arī ar Balkānu valstu piedalīšanos, kā arī ar reālām garantijām no lielvalstu puses.
3. Valsts aizsardzības spēju palielināšanu ar līdzekļiem, kas nav iekļauti terminā “mobilizācija”.

Tādus soļus piedāvā Centrālais birojs, bet, vai tos ņems vērā Prezidents, grūti pateikt. P. Freidenfelds,⁵³ viens no valsts dzīves apslēptajām atsperēm (bijušā Centrālā biroja loceklis, partijas izlūkdienesta vadītājs, ko Ulmanis bieži izsauc pie sevis), apgalvo, ka [“]Ārlietu ministrija ne par ko nelemj, tā vienīgi izpilda prezidenta kancelejas funkcijas. Savukārt diplomātija nestāv uzdevumu augstumos, jo nesaņem nekādas direktīvas no centrāles.”

Kopumā ticu, ka šajā brīdī te nekas nenotiek. Valdība ir izziņojusi savu deklarāciju par neitralitāti un ieņēmusi nogaidošu nostāju. Šeit rēķinās ar to, ka pēc Klaipēdas aneksijas Vācija Baltijas [valstu] rajonā uz laiku ir apmierināta [ar stāvokli]. Prezidents, kā man ir zināms no viņa adjutanta plkv. Bebra,⁵⁴ ir aizliedzis gan personām [savā] apkārtnē, gan valdības locekļiem pārrunāt pēdējo notikumu tēmu. Armija ar Balodi priekšgalā sludina (man un militārajam atašejam majoram Bžeskviņskim) savu solidaritāti ar Poliju un Polijas armiju. Šodien Latvijā vispopulārākā frāze ir:

“Tauta, kura pati nemēģina aizstāvēties, nav pelnījusi, lai to aizstāvētu citi.”

52 Arveds Bergs (1875–1941), jurists, politiķis, līdz 1934. g. labējās Nacionālās apvienības vadītājs.

53 Pauls Freidenfelds (no 1940. g. Akots, 1903–1991), līdz 1934. g. Latviešu zemnieku savienības biroja vadītājs. Autoritārā režīma laikā sniedza konfidenciālu informāciju par kandidātiem uz amatiem, ko apkopoja, arī balstoties uz saviem sakariem Politiskajā pārvaldē u. c.

54 Raimonds Bebris (1891–1940), pulkvedis un literāts, 1936.–1940. g. Valsts prezidenta pils komandants.

SUMMARY

REACTION IN LATVIA TO THE ANNEXATION OF THE KLAIPĒDA REGION IN MARCH 1939: REPORTS FROM THE POLISH LEGATION. EDITION, TRANSLATION, AND COMMENTARIES OF THE ARCHIVAL DOCUMENTS

Ēriks Jēkabsons

From 1923 to 1939, the Klaipėda region was part of Lithuania, but internationally it definitely constituted one of the most sensitive issues in the Baltic region and in the Versailles–Riga system as a whole. In March 1939, Germany annexed the Klaipėda region by means of an ultimatum, taking it away from Lithuania. The status of Klaipėda and the region had been of interest to the Latvian government since the beginning of Latvia's independence. The issue became particularly pressing in 1923, when the Lithuanians occupied the region, presenting the League of Nations with a *fait accompli*, but in the 1930s, Latvia watched the development of the situation with concern.

The annexation of Klaipėda in March 1939 brought Germany, one of the potential threats to Lithuania's independence, closer to the Latvian border. The lack of unity among the Baltic states, which was also evident in the autumn of 1939 and summer of 1940, is clearly demonstrated by the annexation and Latvia's reaction to it. The aim of this publication is to reflect on the impact of the events in Klaipėda on Latvia as seen by the Polish legation, providing additional information to existing views. Three reports from the Polish legation in Riga to Warsaw, on the reaction of the Latvian authorities and society to the events in Klaipėda in the last week of March 1939, are published from the Polish New Acts Archive in Warsaw, General Staff Collection.

Overall, the published reports quite clearly confirm the prevailing uncertainty and confusion within the Latvian government and society, caused by the circumstances, or even the impossibility of taking decisive action (moreover, in circumstances where the Western powers essentially allowed Germany's territorial expansion, including by passively accepting the annexation of Klaipėda), resulting in a wait-and-see attitude and, from Lithuania's point of view, even indifference towards its neighbour. The documents provide a confirming insight into the complex international situation before the Second World War in which the Baltic states found themselves, unable to respond adequately to developments due to various circumstances, forced to pursue a policy of formal neutrality and hope that the great powers would respect it. Moreover, this formal neutrality went hand in hand with the authoritarian Baltic states' and Poland's differing individual policies and disagreements over insignificant matters, which are also reflected

in published reports. Overall, one can agree with the conclusion that the reaction in Latvia and Estonia to the annexation of Klaipėda confirmed that the “Baltic Entente” existed only “on paper”.

© 2025 Ēriks Jēkabsons, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

APSKATI

REVIEW ESSAYS

<https://doi.org/10.22364/lviz.124.08>
pp. 187–192

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

2 (124) 2025

APGAISMĪBAS KONJUGĀCIJA. KULTŪRPRAKSES STARP VĀCBALTIEŠU UN LATVIEŠU RAKSTNIECĪBU. PĀRDOMAS PAR PAULA DAIJAS GRĀMATU “APGAISMĪBAS STARNIEKI”¹

Raivis Bičevskis

 0000-0002-4071-3115

Pauls Daija. *Apgaismības starpnieki. Vācbaltiešu mācītāji latviešu rakstniecībā 1815–1848* [*Mediators of the Enlightenment. Baltic German Pastors in Latvian Literary Culture 1815–1848*].

Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2025. 391 lpp. ISBN 978-9934-610-66-0

CULTURAL PRACTICES BETWEEN BALTIC GERMAN AND LATVIAN WRITING.
REFLECTIONS ON PAULS DAIJA'S BOOK *MEDIATORS OF THE ENLIGHTENMENT*

In his book, *Mediators of the Enlightenment*, Pauls Daija describes the cultural space of Latvia in the first half of the 19th century – to date the belief prevails in historiography and cultural studies that in it “nothing happens” or at least “very little happens”. The book overturns this view showing that even in an era when brilliant and innovative ideas appear not so frequently, cultural practices, bookselling, and publicity intensities are created and developed – without these the Latvian national literature in the second half of the 19th century is unimaginable. Daija's book is an excellent attempt to carry out both methodological and substantive restructuring in the description and analysis of the era.

¹ Apskats sagatavots ar LZP FLPP projekta “Aizmirstie filozofi”, projekta Nr. lzp-2023/1-0216, finansiālu atbalstu.

The combined approach of the author takes into account the methods of both the history of ideas and intellectual history; however, it is the concept of cultural practices that occupies the central place, it is very significant. Meanwhile, this is not inconsistent with the author's choice to depict the era from the perspective of the lives and texts of ten German pastors. A biographical approach can draw attention to a number of nuances that use to slip through the net of methods of the history of ideas. The book review offers a complement to this concept in the constellation analysis approach.

Kad, lielo politisko notikumu perspektīvā raugoties uz 19. gadsimta pirmo pusi, 1814. gadā Eiropā sākas Vīnes kongress, kas būs pamats starptautiskajai sistēmai pēc Napoleona kariem, uzplaukst literārais un politiskais romantisms, iestājas Restaurācijas gadi, kuros nobriedis pilsoniskās 19. gadsimta 30. un 40. gadu revolūcijas. Un Baltijā šajā gadā nomirst kāds Leipcigā studējis, Ērgļos un Jaunpiebalgā kalpojošs mācītājs. Vienā no dažus gadus pirms nāves publicētajiem sprediķiem viņš izteicās: “Tam arī pēc Dieva padoma pār prātīgiem cilvēkiem vajaga būt, ka tie arvien savā saprašānā aug. [...] Daudz lietas pasaulē tādas nav, kā tās viņiem papriekš izlikās. [...] Kur cilvēku saprašāna aug un citāda paliek, tur ar ikkurai mācībai pie tiem citādai vajaga palikt. [...]” (72. lpp.). Šie Kristofa Reinholda Girgenzona vārdi nav tikai reliģiski teoloģiski izteikumi par Dieva iekārtoto pasauli – tie lokāli un didaktiski turpina apgaismības aizsākto dinamiku.

“Saprašānas” pieaugums un dinamiska transformācija, vai runa būtu par zināšanu pieaugumu dabas izziņā un cilvēka pašizziņā vai sociāli politiski ekonomisku procesu izziņā un mākslas nozīmes jaunā konfigurēšanā, kopš apgaismības ir bijuši ne tikai moderno sabiedrību veidošanās priekšnoteikums, bet arī vērtību un nākotnes horizonts. Šo kopējo spraigo un revolucionāro laikmeta kustību saistīt ar 19. gadsimta Baltijas “bīdermeiera desmitgadēm”, kas “starp vētrām” (7. lpp.) producē drīzāk uzreiz ne(pa)manāmas nobīdes kultūras praksēs un intensitātēs, šķiet kontrintuitīvi. Paula Daijas grāmata “Apgaismības starpnieki” parāda un pierāda, ka šī iluzorā intuīcija ir ne tikai maldīga, bet arī noteiktu metodoloģisku un ideoloģisku konceptu un pieejas veidu barota.

Tad, kad Eiropas mērogā starp Vīnes kongresu un pilsoniskajām revolūcijām Latvijas kultūrtelpas ārēs šķietami “nekas nenotiek” (8. lpp.), notiek ļoti daudz. Pār šo laiku gūlies konceptuālu rāmju svars, kas liek uz to raudzīties kā epigonālu un marginālu (36. lpp.). Šī rāmējuma acenes, kuras uzliek iepriekšējo gadu desmitu (un nu jau pat simtgades) sociāli un politiski ideoloģiskie, kā arī metodoloģiskie priekšstati, noņemot, iegūstam iespēju ar Daijas grāmatas palīdzību palūkoties uz 19. gadsimta pirmo pusi kā spontanitātes, eksperimenta

un iespējamā lauku, uz (vēl) neīstenoto nākotņu un iespēju līdzāspastāvēšanas laiku, kurš ievieš nozīmīgas, 19. gadsimta otrajai pusei būtiskas grāmatniecības un literārās produkcijas *prakses*. Šajās desmitgadēs, no citas, kultūras prakšu skatpunktu papildinošas *ideju* vēstures perspektīvas raugoties, izvēršas “tautas apgaismība” – apgaismības ideju integrēšana plašos sabiedrības slāņos ar drukāto mediju palīdzību.

Turklāt šajā laikā arī “izglītoto” – apgaismības domātāju un autoru, to skaitā mācītāju, apziņā un tekstos Žana Žaka Ruso apburtie, rusoistiski impregnētie un suģestējošie morāli izglītojošie koncepti (tādi kā “cēlais mežonis”) sociālajā realitātē ved pie sabiedrības *modernizācijas* ar izglītības, tekstu un grāmatniecības prakšu palīdzību. Tas viss Daijas grāmatā parādās Vidzemes un Kurzemes mācītāju perspektīvā, konkrētu personu (10. lpp.) konjugācijā. Lai arī šis ir metodisks solis, lai neunificētu kultūras procesus, kas ir daudz haotiskāki un kontingentāki, nekā tos spēj tvert un atklāt vienmēr noteiktās izvēlēs balstīti abstraktāki ideju vēstures konceptu tikli, tas piešķir grāmatai ne tikai intelektuālās vēstures biogrāfisma pieejas pievilcību, bet arī papildus savu īpašo biogrāfisku hagiogrāfisku stilu un stāstījuma plūdumu.

Paula Daijas uzmanības centrā ir Johans Gotfrīds Agelūts (*Johann Christoph Ageluth*), Kristofs Reinholds Girgensons (*Christoph Reinhold Girgensohn*), Kārlis Frīdrihs Vatsons (*Carl Friedrich Watson*), Konrāds Šulcs (*Conrad Schulz*), Kārlis Hūgenbergers (*Karl Friedrich Jacob Hugenberger*), Jākobs Florentīns Lundbergs (*Jacob Florentin Lundberg*), Johans Teodors Bērents (*Johann Theodor Berent*), Frīdrihs Runclers (*Friedrich Runzler*), Vilhelms Pantēniuss (*Wilhelm Christian Panthenius*) un Gustavs Braše (*Gustav Wilhelm Siegmund Brasche*). Viņu dzīves un publicētie teksti, taču arī manuskripti un citas kontekstuālās liecības – tam visam Daija pievēršas, lai redzētu to, kā notiek vairāku aspektu intensitātē pieaugoša pāreja starp “vienkāršās tautas” mutvārdu tradīciju un tās iekļaušanu “izglītoto” rakstiskajā kultūrā un “apgaismības komunikācijas tīklojumā” (37. lpp.).

Vācbaltiešu mācītāji kā starpnieki gan starp muižu un zemniekiem, gan starp hernhūtiešu kustību un veclatviešiem kā savu kultūrnišu no jauna meklējoši ambivalenti sarunbiedri, gan arī kā vēlākajā historiogrāfijā neatzīti kultūrtriksteri, kas *volens volens* sagatavo augsni jaunlatviešiem – par spīti daudzu tolaik un vēlāk latviešu literārajā kultūrgenēzē iesaistīto mērenākai vai pavisam asai kritikai, parādās kā tās kultūras procesu figūras, kuru noliegums un noraidījums ir cieši saistīts ar savu nolieguma “objektu”. “Pret” tikai norāda uz saistību – uz atkarību sevi definēt kustībā “pret”. Šī negativitātes dialektika attiecas uz daudziem, kas vēlāk (un arī vēl mūsdienās) vēršas pret Baltijas vācu un vācbaltiešu mantojumu latviešu rakstniecībā – latviešu sarakstītājā, pašu latviešu

tapšanā un, citādi sakot, latviešu sarakstīšanā. Turklāt te veidojas pāreja starp vispārējiem kultūras procesiem, kuri analogi atkārtoti jau notikušo citur (vācu “tautas apgaismība” 18.–19. gadsimta mijā) un konkrēto reģionu un lokālo kontekstu. Šī pāreja ir mīnēta: tā ir īsts “mīnu lauks” (13. lpp.), jo grāmatā runa ir ne tikai par vēsturiskiem procesiem, kuru “neitrāls” aplūkošanas sākumpunkts būtu dzīvesgudru akadēmiķu formulējums, kuru Daija citē, proti, ka “[bez; R. B.] vācbaltiešu ieguldījuma nevar izprast latviešu nacionālās kultūras ģenēzi” (13. lpp.).

Skaidrs, ka šī neitralitāte zūd, tikko mēģinām piešķirt “miesu” šādam formulējumam. Kad kāds to dara, tad šo mēģinājumu vērtējumos izskan aizdomas par “neokultūrtrēģerismu” kā jaunu aizraušanos ar vācbaltiešiem, kad sabrukšanas vecās (pat vēl padomjlaiku) klišejas un priekšstati par viņiem. “Vācbaltieši kā savējie” – šī ir liela tēma, kas tiek un tiks risināta varbūt vēl ļoti ilgi un kurā Daija drosmīgi iesaistās. Pat ja mācītāju atsevišķie didaktiskie “kultūrrīki” un izglītojošie centieni tajā akribijā, kādā monogrāfijas autors spēj tajos iedziļināties, tik daudz nesaistītu lasītāju, tad šis grāmatas aspekts, proti, vēsturiski filoloģisko interpretāciju un grāmatniecības zinātnes atziņu klāsts un pienesums “mūsu vācbaltiešu” integrācijas aktuālajā jautājumā, noteikti spēcīgi uzrunā un uzjundī vēlmi jautāt tālāk un atgriezties pie pagātnes nevis antikvāras retrospekcijas, bet gan tieši reflektētas pašizpratnes dēļ.

Diskusija par vācbaltiešu mantojumu latviešu kultūrā neaizsedz grāmatas tiešo izpētes priekšmetu, taču no tās nevar izvairīties (tieši paša priekšmeta dēļ), un autors arī nevairās. Varētu vēlēt, lai lieliskais grāmatas priekšvārds un ievads, kurā sniegta sociāli politiskā un literārā laikmeta aina Baltijā un Latvijas kultūrtelpā, pat vēl vairāk un profilētāk pievērstos šim aspektam – nevis polemikas, bet gan izziņas labad.

Pretrunīgumu, paradoksalitāti, kontingenci un savstarpējo atkarību, kas piemīt kultūras procesiem, pētīt literāros savījumos starp vāciešiem, vācbaltiešiem, igauņiem un latviešiem – tas ir būtisks Latvijas humanitāro un sociālo zinātņu uzdevums šodien, un tā aktualitāti nemazina jau labi paveiktais šajā laukā. Ķeroties pie šī uzdevuma, jāiegulda liels darbs perspektīvas profilēšanā un savu “priekšspriedumu” (*Vorverständnis* un *Vorurteil* hermeneitiskā struktūra; Hanss Georgs Gadamers) analītikā. Pauls Daija ar savu grāmatu rāda, ka šie teorētiski metodoloģiskie priekšdarbi ir lieliski apvienojami ar plašu un kontekstualizējošu vēsturisko materiālu izpēti.

Autora izstrādātā un lietotā pieeja ir labi redzama tur, kur viņš pievērsas grāmatas protagonistu teiktajam. Ne viss par kultūras procesiem atklājams, turoties vien pie pašu autoru izteikumiem un izvirzītajiem mērķiem, kuri var izrādīties visai iluzori vai ļoti ierobežoti (kultūr)laikā. Svarīgi ir, kas “notiek” paralēli viņu

idejām – kas notiek kultūrprakšu diferencēti aplūkojamos līmeņos, kas producē “neapzināto ieguldījumu” (Gvido Straube) kultūrvīdē. Interpretējoši un analītiski jānonāk pie nobīdes, pat pārrāvuma starp iecerēm un sekām – pie *kultūras diastāzēm*, kurās notiek tik daudz laikā, “kad nekas nenotiek”: “Tekstu saturs ilgtermiņā [...] varēja izrādīties sekundārs, [...] sistēma, kas nodrošināja regulāru literāro praksi un lika pamatus tam, lai nostiprinātos latviešu lasošā publika [...] bija kas daudz jaudīgāks. Teksti varēja aizmirsties un tos varēja kritizēt, pat nepamanot, ka struktūra, kas tos padarījusi iespējamus, jau ir ieņēmusi stabilu vietu” (344. lpp.).

Paula Daijas monogrāfija ir vērtīgs pētījums, kuram ir svešas mūsdienu “piedzīvojumu romāna” arhetipiskās kategorijas, kas liek saskatīt it visā kultūras procesā cīņu starp “labajiem un ļaunajiem” (344. lpp.). Pētniecisks romāns šī grāmata tomēr ir. To liek darīt perspektīva uz cilvēkiem, nevis idejām. Šis kultūrprocesus personalizējošas perspektīvas faktors (pat nevis abstraktā nozīmē, kurā ikviens teksts ir “stāsts”, kurš tiek radīts ar virkni apzināti un neapzināti izvēlētu konceptu un žanrisku rāmējumu palīdzību) ir būtisks šajā grāmatā uzbūvētajai konstrukcijai. Labs pētnieks ir labs rakstnieks. Labs rakstnieks neiztiek bez labiem tēliem un personāžiem. Tēli un stils padara lasāmo par ietekmējošu un veidojošu lasīto.

Tas nav pretrunā ar teikto par to, ka kultūras saturs nav (tikai) kāda teiktais kā subjekta intendētais idejiskais saturs, bet gan subjekta darītais; tas nav (tikai) iztēlotais, bet gan vēsturiski kondensējies prakšu kopums, kurā darbīgie subjekti ierakstās un kuru transformē. Būtu interesanti šo perspektīvu (ar rekonstruējamām saknēm Rietumu marksisma un Fuko kultūrteorijās) savienot ar citu teorētisko likni pārstāvošām pieejām, piemēram, t. s. konstelāciju pētniecību, kura kopš Dītera Henriha un Manfrēda Franka darbiem par vācu ideālismu un romantisma ģenēzi ieguvusi jaunu elpu.² Daija iet šajā virzienā, jo izvēlēto mācītāju atsevišķo dzīvju un tekstu aplūkojums grāmatas gaitā nostiprina atziņu, ka viņu darbība ir iespējama noteiktā konstelācijā, t. i., autoru kopienā, kuri, savstarpēji ietekmējoties, veido idejas, bet ar tām un arī viņpus tām – kultūrprakses. Tās “nes” subjektīvi pieredzēto un iecerēto laika straumē arī tad, kad idejas sen nogrimušas pagātnes dzelmē.

Paula Daijas darbs “Apgaismības starpnieki” ir lielisks papildinājums līdzšīnējā 19. gadsimta grāmatniecības pētniecībā, taču neapšaubāmi arī plašāk – visa laikmeta kultūrizpētē. “Vācbaltiešu mācītāji latviešu rakstniecībā” ir grāmatas apakšvirsraksts, kas gan provocē, gan no jauna uzdod svarīgus jautājumus par

2 Martin Mulsow, Marcelo Stamm, Hrsg. (2025). *Konstellationsforschung*. 2. Aufl. Berlin: Suhrkamp.

“mums” un “savējiem”. Šos jautājumus ir vērts paturēt prātā, lasot grāmatu un arī šodien veidojot identitātes Eilera aplus un turpinot latviešu rakstniecību.

© 2025 Raivis Bičevskis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

GRĀMATA, KAS STIPRINA VALSTS NEPĀRTRAUKTĪBAS DOKTRĪNU: VĒSTURES ZINĀTNES NOZĪMĪGUMS VALSTS PAMATU SKAIDROŠANĀ

Jānis Pleps

 0000-0001-7407-4959

Scopus Author ID 56166863600

Web of Science Researcher ID GDN-2488-2022

Aivars Stranga. *Latvija: liktenīgo lēmumu laiks. Okupācija. 1939–1940*
[*Latvia: Time of Fateful Decisions. Occupation. 1939–1940*].

Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2025. 816 lpp. ISBN 978-9934-36-399-3

A BOOK THAT STRENGTHENS THE DOCTRINE OF STATE CONTINUITY: THE IMPORTANCE OF HISTORICAL SCIENCE IN EXPLAINING THE FOUNDATIONS OF THE STATE

The new book by Aivars Stranga offers a detailed historical analysis of the occupation of Latvia. Drawing on extensive archival materials, official documents, and press sources, the author demonstrates the illegal actions of the USSR in 1939–1940. Stranga provides an almost day-by-day account of the events leading to occupation and convincingly shows that Latvia had virtually no chance of survival after the Hitler–Stalin agreement on spheres of influence in Eastern Europe. The book is especially valuable in today’s geopolitical context, as Russia continues to deny the illegality of the Baltic occupation and actively engages in so-called memory wars, making history an essential tool for restoring historical truth and countering disinformation in both collective memory and foreign policy.

Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekļa, profesora Dr. habil. hist. Aivara Strangas jaunā grāmata kļuvusi par ievērojamu notikumu ne vien profesionālo vēsturnieku un vēstures interesentu saimei, bet arī daudz plašākai sabiedrībai. Žurnālists Viesturs Sprūde ne velti atgādina, ka “tā ir grāmata, kas ikvienam

Latvijas pilsonim būtu ja ne gluži jāizlasa, tad vismaz jāzina, ka tāda ir, lai varētu ieskatīties”.¹ Ļoti līdzīgi šie vārdi būtu attiecināmi arī uz juristiem, īpaši tiem, kuru ikdienas darbs saistīts ar starptautiskajām tiesībām un nacionālajām konstitucionālajām tiesībām – profesora Strangas grāmata būs ne vien ar interesi lasāms izcila vēsturnieka pētījums, bet arī praktiski noderīgs avots, uz kuru atsaukties jautājumos, kas skar Latvijas valstiskuma pamatus.

Lasītāji jau sen ir iemīļojuši un augstu novērtējuši profesora Strangas meistarību un erudīciju, šķetinot Latvijas vēstures līkločus. Viņa enciklopēdiskās zināšanas, bagātā valoda un raitais stāstījums, kā arī apsēstība (pozitīvā nozīmē) ar visādām sīkām detaļām un faktiem, tos arī komentējot un pārbaudot, veido mūsu zināšanas un izpratni par būtiskiem notikumiem starpkaru perioda Latvijas vēsturē. Viņa iepriekš publicētie apjomīgie pētījumi par Latvijas un Krievijas attiecībām, autoritārā režīma ekonomisko politiku, sociāldemokrātiem pēc 15. maija apvērsuma un ebreju mazākumtautību Latvijas valstī jau sen kļuvuši par klasisku žanra vērtību.² Šajā ziņā arī jaunā grāmata neliek vilties profesora Strangas talanta cienītājiem.

Profesors Stranga ar sev raksturīgo vēriena pamatīgumu, skrupulozo precizitāti un notikumu detalizējumu grāmatā teju pa dienām un stundām aplūko Latvijas valsts un nācijas pastāvēšanai būtiskā pagrieziena punkta – PSRS īstenotās okupācijas, kas uz 50 gadiem Latviju (kopā ar pārējām Baltijas valstīm – Lietuvu un Igauniju) prettiesiski iekļāva PSRS sastāvā – norisi. Grāmata sniedz dziļu un tikpat kā aculiecinieku sajūtas atspoguļojošu ieskatu tajā, kā tika sagatavota un īstenota okupācija, kurā brīdī kādi lēmumi tika pieņemti un kā uz tiem reaģēja atbildīgās Latvijas amatpersonas un sabiedrība. Autors secīgi sešās izvērstās nodaļās aplūko tā laika ģeopolitisko situāciju, Latvijas neitralitātes politiku, Molotova–Ribentropa paktu un tam sekojošo PSRS vēršanos pret Somiju, Igauniju, Latviju un Lietuvu. Šajā kontekstā daudz vēribas veltīts Latvijas–PSRS savstarpējās palīdzības paktam, okupācijas sagatavošanai un gaitai. Lasot detali-zēto analīzi, daudzviet pārņem nomācoša bezcerība – nedz Latvijai, nedz citām

1 Viesturs Sprūde. Vēsturnieks Aivars Stranga: Svarīgi bija saukt lietas īstajos vārdos. *Latvijas Avīze*, 20.10.2025. Pieejams: <https://lasi.lv/latvija-pasaule/vesture/vesturnieks-aivars-stranga-svarigi-bija-saukt-lietas-istajos-vardos.33321> (skatīts 01.12.2025.).

2 Skat., piem., tikai nesenās monogrāfijas: Aivars Stranga (2020). *Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā: Latvijas–Padomju Krievijas (PSRS) attiecības 1919.–1925. gadā*. Rīga: Mansards; Aivars Stranga (2022). *Latvija: neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs*. Rīga: Mansards; Aivars Stranga (2023). *Latvijas ebreji revolūciju un Neatkarības kara laikā. 1917–1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Baltijas valstīm tolaik, pēc nacistiskās Vācijas un PSRS vienošanās, vairs nebija nekādu iespēju izdzīvot. To intervijās uzsveris arī profesors Stranga.³

Lai arī šodienas ģeopolitiskajā situācijā, kur atkal šķietamu pārsvaru gūst reālpolitikas apsvērumi un lielvalstu intereses, mazinot starptautisko tiesību spēku un nelielu valstu drošības garantijas, šī eksistenciālā strupceļa izjūta kļūvusi vairāk saprotama, tomēr līdz galam, šķiet, ir grūti apzināties, ko izjuta tā laika politiskā elite un sabiedrība, saskaroties ar lielvalstu vienošanos par ietekmes sfēru sadali un valstu izdzēšanu no pasaules kartes. Aivars Stranga ar savu analīzi parāda, ka neatkarības zudumā vainot vienīgi autoritāro režīmu un tā augstākās amatpersonas būtu pārāk vienkāršoti. Ar PSRS apdraudējumu saskārās arī demokrātiskā Somija, kura bija spiesta savas tiesības aizstāvēt Ziemas karā, savukārt demokrātisko Čehoslovākiju pret nacistiskās Vācijas pretenzijām nepaglāba Minhēnes vienošanās⁴ (1938), kuras rezultātā, pārkāpjot starptautisko tiesību normas, Čehoslovākijas sadalei piekrita arī Francija un Apvienotā Karaliste. Minhēnes vienošanās, paliekot vieniem pret agresoru un tiekot sabiedroto nodotiem, bija iemesls vienai no Čehoslovākijas valstiskuma traumām.⁵ Līdzīgi kā čehiem un slovākiem, arī mums Baltijā ir jātiek pāri valsts zaudēšanas traumai,⁶ kad, par spīti autoritārā režīma skaļi rībinātajai valstsgribai, valstsspēja pazuda Staļina “ļauņuma impērijas” priekšā. Profesora Strangas grāmata šai traumas pārvarēšanai palīdz – tā sniedz pārliecinošu argumentāciju, ka citu labu vai labāku variantu nebija. Juristi savukārt varētu veltīt uzmanību šo vēsturisko apstākļu analīzei un tam, kā valsts augstākās amatpersonas izturējās un rīkojās, saskaroties ar PSRS prettiesisko rīcību.⁷ Te gan jāatgādina Vinstona Čērčila reiz teiktais, ka armijas štābi un ģenerāļi vienmēr vislabāk ir sagatavojušies uzvarai

3 Ineta Lipša (2025). Manī runā arī emocijas. *Domuzīme*, 3, 54.–59. lpp.; Mārtiņš Galeniēks. Neticēt agresoriem. Intervija ar vēsturnieku Strangu. *IR*, 09.10.2025. Pieejams: <https://ir.lv/rubrika/intervija/neticet-agresoriem-intervija-ar-vesturnieku-strangu.220177> (skatīts 01.12.2025.).

4 Jānis Taurēns (2024). Minhēnes vienošanās. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/152884-Minhenes-vieno%C5%A1an%C4%81s> (skatīts 01.12.2025.).

5 Václav Havel (1997). *The Art of the Impossible. Politics as Morality in Practice. Speeches and Writings, 1990–1996*. New York and Toronto: Alfred A. Knopf, pp. 210–215.

6 Elzbieta Matynia (2014). *An Uncanny Era. Conversations between Václav Havel and Adam Michnik*. New Haven and London: Yale University Press, pp. 116–117.

7 Detalizētu analīzi tam veltījis profesors Dītrihs Andrejs Lēbers (*Loeber*). Skat., piem.: Dītrihs Andrejs Lēbers (*Loeber*) (1998). Latvijas valsts bojāeja 1940. gadā. Starptautiski tiesiskie aspekti. *Latvijas valsts atjaunošana. 1986–1993*. Sast. Valdis Blūzma, Ojārs Celle, Tālavas Jundzis, Dītrihs Andrejs Lēbers (*Loeber*), Egils Levits un Ļubova Zile. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 7.–41. lpp.; Ineta Ziemele (2025). *State Continuity and Nationality: the Baltic States and Russia*.

beidzamajos zināmajos karos (lai arī apzinās, ka ļoti bieži jaunais karš būs pilnīgi citādāks nekā pieredzētais).⁸ Līdzīgi arī juristi zina, kā nodrošināt valsts izdzīvošanu, saskaroties ar jau bijušiem un tādēļ skaidriem valsts apdraudējumiem. Taču šāda perspektīva palīdz un ļauj apzināti un akadēmiski reflektēt pagātni.

Te varam vērst uzmanību uz virkni Latvijas Republikas Nacionālās drošības likuma normu, kas radītas, ņemot vērā 1940. gada pieredzi un kļūdas.⁹ Nacionālās drošības likuma 25. pantā paredzēts aizliegums valsts amatpersonām aizliegt pretoties agresijai, noteikts Nacionālo bruņoto spēku vienību pienākums pretoties, negaidot atsevišķu pavēli, kā arī regulēta likumīgās valsts varas turpināšanās Latvijas valsts neatkarības saglabāšanas un atjaunošanas interesēs. No šīs perspektīvas raugoties, pavisam noteikti Latvijas autoritārā režīma augstākās amatpersonas (jo īpaši Valsts un ministru prezidents Kārlis Ulmanis un viņa vadītā Ministru kabineta locekļi) varēja un tām vajadzēja rīkoties, lai iespēju robežās nodrošinātu valsts neizrušanu un juridisku turpināšanos, kā arī panāktu starptautisku PSRS rīcības tiesiskuma neatzīšanu. Latvijas valsts nepārtrauktības (kontinuitātes) doktrīnas kontekstā nākas vērtēt un skaidrot gan Kārļa Ulmaņa slaveno radorunu,¹⁰ gan viņa palikšanu Valsts prezidenta amatā, tostarp izsludinot okupācijas varas aktus, kas bija vērsti uz Latvijas neatkarības likvidēšanu.¹¹ Baltijā 1940. gada vasarā ir atrodams labs piemērs rīcības modelim, kas bija vērstas uz

Past, Present and Future as Defined by International Law. Second Revisited Edition. Leiden and Boston: Brill / Nijhoff, pp. 25–26.

- 8 Winston S. Churchill (1985). *The Second World War*. Vol. I. The Gathering Storm. Boston: Houghton Mifflin Company, pp. 426–427.
- 9 Nacionālās drošības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14011-nacionalas-drosibas-likums> (skatīts 01.12.2025.).
- 10 Valsts prezidenta K. Ulmaņa uzruna tautai. *Brīvā Zeme*, Nr. 135, 18.06.1940., 1. lpp. Skat.: Viesturs Radovics (2020). 80 gadi kopš Latvijas okupācijas: Ulmaņa maldinošā runa par palikšanu savās vietās. Pieejams: <https://www.delfi.lv/193/politics/52232431/80-gadi-kops-latvijas-okupācijas-ulmana-maldinosa-runa-par-palikšanu-savas-vietas> (skatīts 01.12.2025.).
- 11 Plašāk skat.: Lebers 1998, 31–34. Līdzīgi K. Ulmanim rīkojās arī Igaunijas prezidents Konstantīns Petss, kurš palika amatā un izsludināja okupācijas varai nepieciešamos aktus. Skat.: Lauri Mälksoo (2022). *Illegal Annexation and State Continuity. The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR*. Second Revised Edition. Leiden and Boston: Brill / Nijhoff, pp. 74–75. Igaunijā gan pēdējais premjerministrs pirms PSRS okupācijas Jiri Uluots (*Jüri Uluots*) 1944. gadā tika atzīts par Republikas prezidenta pienākumu izpildītāju, savukārt nacionālās pretošanās kustībai izdevās izveidot Oto Tifa valdību Tallinā 1944. gada 18. septembrī un pēc tam nodrošināt trimdas valdības darbību līdz pat neatkarības atjaunošanai. Plašāk skat.: Mälksoo 2022, 128–131. Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma elite uz šādu rīcību nebija spējīga – Latvijas gadījumā centienus veidot nacionālās pretošanās kustības politisko centru īstenoja Latvijas Centrālā padome, kura balstījās uz IV Saeimā pārstāvēto politisko partiju pārstāvjiem.

valsts izdzīvošanas nodrošināšanu, – Lietuvas Valsts prezidents Antans Smetona bija noskaņots pretoties PSRS ultimātam, bet, kad valdība un armijas vadība izšķīrās nepretoties, atstāja valsti un nepiedalījās PSRS īstenotajā Lietuvas okupācijā, sarežģot tās tehnisko realizāciju.¹² Lai arī beigās Lietuvas liktenis būtiski neatšķīrās no Latvijas un Igaunijas likteņa, nelielie konstitucionālie sarežģījumi ar Antana Smetonas atrašanos ārpus valsts bija pamats argumentiem par konstitucionālās kārtības neievērošanu, veidojot “leļļu valdību” un organizējot “leļļu parlamenta” vēlēšanas, un deva skaidru vēstījumu sabiedrībai par notiekošo.¹³

Šajā sakarā jāuzsver, ka grāmatas stiprā puse ir arī tā, ka profesors Stranga notikumus Latvijā analizē, paralēli aplūkojot norises Lietuvā un Igaunijā, kā arī plašākā reģionā. Kopējs reģiona konteksts parāda PSRS rīcības plānveidīgumu un šabloniskumu, proti, ka viss notika pēc ļoti līdzīgas shēmas un bija rūpīgi iepriekš izplānots un sagatavots. Jau šajā gadsimtā – saskaroties ar Krievijas veiktajiem starptautisko tiesību pārkāpumiem un noziegumiem Ukrainā – starptautisko tiesību speciālisti ir pievērsuši uzmanību, ka, piemēram, Krimas aneksijas scenārijs un norise arī ir salīdzināma ar PSRS rīcību pret Baltijas valstīm 1940. gadā.¹⁴ Ne velti ASV valsts sekretāra Maikla Pompeo (*Pompeo*) 2018. gada 25. jūlija Krimas deklarācija,¹⁵ kas formulē Krimas aneksijas neatzīšanu, tiešā tekstā atsaucas uz ASV valsts sekretāra pienākumu izpildītāja Samnera Velsa (*Welles*) 1940. gada 23. jūlija deklarāciju¹⁶ par Baltijas inkorporācijas PSRS sastāvā neatzīšanu.

1939.–1940. gada notikumi Baltijas valstīs nav tikai vēsture; tiem ir aktuāls šodienas ģeopolitiskais konteksts, un to pārzināšana bieži vien ir pamatā būtiskiem tiesībspolitiskiem dokumentiem un tiesu nolēmumiem. Kā Latvija, tā arī Lietuva un Igaunija savas neatkarības atjaunošanu 1990.–1991. gadā balsta valsts nepārtrauktības (kontinuitātes) doktrīnā, proti, ka PSRS okupācija 1940. gadā bijusi prettiesiska un nav radījusi tiesiskas sekas. Visus PSRS okupācijas gadus Baltijas valstu neatkarības zudums netika atzīts un tās juridiski turpināja pastāvēt,

12 Ingrida Jakubavičienė (2025). *Antanas Smetona. Nelengvi pasirinkimai*. Vilnius: Alma littera, pp. 354–375.

13 Mykolas Romeris (2011). *Lietuvos sovietizacija 1940 metais. Istorinė Lietuvos sovjetizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, pp. 17–30.

14 Jānis Grasis (2022). Old Wine in New Bottles: Latvia 1940 Compared with Crimea 2014. *Baltic Yearbook of International Law*, 21, pp. 99–109.

15 Crimea Declaration, Press Statement, Michael R. Pompeo, Secretary of State, July 25, 2018. Pieejams: <https://2017-2021.state.gov/crimea-declaration/> (skatīts 01.12.2025.).

16 Welles Declaration, Department of State, Press Release, “Statement by the Acting Secretary of State, the Honorable Sumner Welles”, July 23, 1940. History and Public Policy Program Digital Archive, NARA, RG 59. Pieejams: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/144967> (skatīts 01.12.2025.).

līdz tām radās iespēja atjaunot neatkarību uz valsts nepārtrauktības pamata.¹⁷ Te gan jāņem vērā, ka Krievija kā PSRS turpinātāja atrodas atšķirīgā pozīcijā šajā jautājumā, proti, tā neatzīst PSRS rīcības prettiesiskumu 1940. gadā un attiecīgi Baltijas valstu tiesisko nepārtrauktību.¹⁸ Krievijas skatījumā 1939.–1940. gada notikumi ir bijuši atbilstoši tā laika starptautiskajām tiesībām, Baltijas valstis tikušas likumīgi pievienotas PSRS un izzudušas kā neatkarīgas valstis, savukārt 1990.–1991. gadā tās izveidojušās kā jaunas valstis, atdaloties no PSRS. Jau hrestomātisks kļuvis Krievijas prezidenta Vladimira Putina izteiciens par “beigta ēzeļa ausīm”, komentējot Latvijas iespējas atgūt Abrenes apvidu.¹⁹

Tā kā Krievija ir ne vien Latvijas kaimiņvalsts, bet arī okupētājvalsts turpinātāja, tas rada sarežģījumus attiecībā uz pagātnes notikumu juridisku novērtējumu un pēc neatkarības atjaunošanas aktuālu jautājumu – pilsonība, bijušo PSRS pilsoņu statuss, krievvalodīgo tiesības, valsts robežas, vēsturiskā taisnīguma atjaunošana, kompensācijas par okupācijas varas izdarītajiem noziegumiem u. c. – risināšanā. Pirmais šo problēmu savulaik izcēla profesors Dītrihs Andrejs Lēbers, izmantojot klibojošās kontinuitātes alegoriju.²⁰ Proti, attiecīgais jēdziens veidots pēc analogijas ar starptautiskajām privāttiesībām, kur viena iesaistītā valsts atzīst tiesiskās attiecības un to radītās tiesiskās sekas, savukārt otra valsts – ne. Līdz ar to jautājumos, kas skar vai izriet no valsts nepārtrauktības, tā allaž ir jāpierāda un papildus jāpamato. Jo īpaši, ja saskaras ar Krievijas interesēm šajā ziņā, mūsu pozīcija nedrīkst būt pavirša un mēs nedrīkstam nenovērtēt nepieciešamību atspēkot atšķirīgo vēstures traktējumu, uz kuru balstās Krievija. Šajā ziņā profesora Strangas pētījumi par 1939.–1940. gada notikumiem, atrastie dokumenti un pierādījumi vienmēr bijuši ļoti vērtīgi un noderīgi valsts nepārtrauktības pamatošanai.

Attiecībā uz 1939.–1940. gada notikumu juridisku vērtējumu vēsturnieku uzietie un izceltie dokumenti, fakti un citas laikmeta liecības ir būtiski. Juridiska analīze par valsts nepārtrauktības (kontinuitātes) doktrīnas pamatu sākas un balstās vēsturnieku pētījumos par attiecīgo periodu. Vēsturnieki atrod

17 Plašāk skat.: Mälksoo 2022; Ziemele 2025.

18 Skat., piem., Ineta Ziemele (2016). Acceptance of a Claim for State Continuity: A Question of International Law and its Consequences. *Law. Journal of the University of Latvia*, 9, pp. 39–47, here pp. 45–46.

19 Putin to Baltic states: ‘Dead donkey ears’. Pieejams: https://www.upi.com/Top_News/2005/05/23/Putin-to-Baltic-states-Dead-donkey-ears/92981116890584/ (skatīts 01.12.2025.).

20 Dītrihs Andrejs Lēbers (*Loeber*) (2000). Latvijas neatkarības atjaunošanas prasības dažos dokumentos pirms 1990. gada 4. maija. *4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju*. Red. Tālavš Jundzis. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 30.–31. lpp.

un sistematizē pierādījumus, savukārt juristi tiem piešķir vērtējumu un kontekstu – bez vēsturnieku pētījumiem un analīzes par 1939.–1940. gadu Latvijas valsts arguments par valsts nepārtrauktības (kontinuitātes) esību un PSRS rīcības prettiesiskumu nebūtu faktoloģiski tik detalizēts un pārlicinošs.²¹ Šo metodi izmantoja jau Latvijas Satversmes tiesa, kas principiāli svarīgajā spriedumā par robežlīgumu ar Krieviju lietā Nr. 2007-10-0102 ļoti plaši un detalizēti analizēja vēsturisko notikumu gaitu un kontekstu, lai konstatētu PSRS rīcības prettiesiskumu, pārkāptās starptautisko tiesību normas un epizodes, kurās šie pārkāpumi notikuši.²² Satversmes tiesa, gatavojot izskatīšanai minēto lietu, uzaicināja profesoru Strangu sniegt pieaicinātās personas viedokli,²³ kā arī spriedumā vairākas reizes atsaucās gan uz viņa pausto viedokli, gan arī zinātniskajām publikācijām, kurās sīkāk analizēti lietas izspriešanai būtiskie jautājumi: spriedumā Satversmes tiesa Aivaru Strangu vārdā minējusi 18 reizes.²⁴

Profesora Strangas jaunā grāmata šajā ziņā būs ļoti vērtīgs un noderīgs avots Latvijas valsts nepārtrauktības un PSRS rīcības prettiesiskuma pamatošanai. Tajā apkopoti arhīvu materiālos, preses publikācijās, laikabiedru dienasgrāmatās un atmiņās, kā arī zinātniskās publikācijās fiksētās liecības par norisēm 1939.–1940. gadā. Autors skrupulozi tās komentējis, konfrontējis un izveidojis dziļi personisku un traģisku stāstu par neatkarības zaudēšanu, saskaroties ar nacistiskās Vācijas un PSRS reālpolitiku. Gan grāmatas pamatteksstu, gan arī zemsvītras piezīmes raksturo plašs un detalizēts notikumu gaitas portretējums, līdz sīkumiem parādot gan oficiālo amatpersonu un viedokļu līderu attieksmes, gan arī sabiedrības noskaņas un izpratni par notiekošo. Apsveicami, ka izdevējs nav baidījies publicēt tik apjomīgu pētījumu par šo periodu, un tā ir viena no šīs pieejas stiprajām pusēm – plašais teksts, iespaidīgais avotu klāsts un detalizējums pārlicina un pamato pats par sevi.

Sen pastāvošo pozīciju atšķirību attiecībā uz valsts nepārtrauktību starp Baltijas valstīm un Krieviju šobrīd pastiprina Krievijas vēršanās pret

21 Anita Kovaļevska. Lietā veikts apjomīgs izpētes darbs. *Jurista Vārds*, Nr. 30 (1036), 24.07.2018., 23. lpp.

22 Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 193, 30.11.2007. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/167214-par-likuma-par-pilnvarojumu-ministru-kabinetam-parakstit-1997-gada-7-augusta-parafeto-latvijas-republikas-un-krievijas-federaci...> (skatīts 01.12.2025.).

23 *Ibidem*, sprieduma 15. punkts. Plašāk skat.: Dr. hist. Aivara Strangas viedoklis lietā Nr. 2007-10-0102. *Robežlīgums: Spriedums. Materiāli. Komentāri*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 332.–333. lpp.

24 Līdzīgi savā jaunākajā grāmatā Ineta Ziemele atsaucas uz Aivara Strangas pētījumiem kā autoritatīviem avotiem par konkrētu faktu esību valsts nepārtrauktības (kontinuitātes) pamatošanai. Skat.: Ziemele 2025, 22–23, 45.

kaimiņvalstīm un pastāvošo starptautiski tiesisko kārtību. Savu impēriko revanšismu Krievija mēģina pierādīt arī vēsturē, pārrakstot pagātni atbilstoši savām šodienas vajadzībām. Piemēram, karš ar Ukrainu notiek arī “vēstures frontē”, kurā Krievija mēģina apšaubīt Ukrainas valsts tiesības uz pastāvēšanu un uzsvērt tās vēsturisko piederību Krievijai.²⁵ Arī pret Baltijas valstīm, tostarp Latviju, Krievija “karo” vēsturē un sabiedrības vēsturiskajā atmiņā.²⁶ Šajā ziņā patiešām vēsture ir nozīmīgs ģeopolitisko cīņu ierocis, un vēstures pētījumi un sabiedrības vēsturiskā atmiņa ir būtisks nacionālās drošības elements, saskaroties ar Krievijas radīto apdraudējumu. Latvijas valstij un sabiedrībai vēstures zinātnei vajadzētu pievērst lielāku uzmanību un sniegt tai lielāku atbalstu.²⁷ Lai šādi fundamentāli pētījumi kā aplūkotā profesora Strangas grāmata taptu, ir nepieciešama attieksmes maiņa pret vēstures zinātņi gan augstskolu un zinātnes politikas veidotāju un budžeta plānotāju, gan sabiedrības acīs.²⁸ Lasot šo Latvijas valstiskumam būtisko grāmatu, uz kuru atsauksimies droši vien daudzas reizes, paturēsim prātā nepieciešamību pēc stipras un attīstītas vēstures zinātnes. Tas ir mūsu nacionālās drošības jautājums šodienas ģeopolitiskajā situācijā.

© 2025 Jānis Pleps, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

-
- 25 Jeffrey Mankoff (2022). *Russia's War in Ukraine: Identity, History, and Conflict*. Pieejams: <https://www.csis.org/analysis/russias-war-ukraine-identity-history-and-conflict> (skatīts 01.12.2025.).
- 26 Andis Kudors (2024). *Russia and Latvia: a Case of Sharp Power*. London and New York: Routledge, pp. 68–86. Skat. arī: Nils Muižnieks, ed. (2011). *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Rīga: University of Latvia.
- 27 Plašāk skat.: Una Bergmane, Gustavs Strenga (2025). Latvieši labprātīgi atsakās no savas zemes pagātnes. Pieejams: <https://www.delfi.lv/898102/versijas/120094230/gustavs-strenga-una-bergmane-latviesi-labpratigi-atsakas-no-savas-zemes-pagatnes> (skatīts 01.12.2025.).
- 28 Plašāk skat.: Atklātā vēstule: Vēstures zinātne Latvijā atrodas kritiskā situācijā. Pieejams: <https://www.delfi.lv/898102/versijas/55403574/atklata-vestule-vestures-zinatne-latvija-atrodas-kritiska-situacija> (skatīts 01.12.2025.); Ineta Lipša atsakās no ‘Gada vēsturnieka’ nominācijas. Pieejams: <https://www.delfi.lv/kultura/32026447/cultureenvironment/55314552/ineta-lipsa-atsakas-no-gada-vesturnieka-nominacijas> (skatīts 01.12.2025.).

AUTORI / AUTHORS

- Raivis Bičevskis**
raivis.bicevskis@lu.lv
- Dr. phil., prof., Filozofijas un ētikas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Dr. phil., Prof., Department of Philosophy and Ethics, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga
- Ēriks Jēkabsons**
eriks.jekabsons@lu.lv
- Dr. hist., prof., vadošais pētnieks, Latvijas vēstures institūts, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Dr. hist., Prof., senior researcher, Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga
- Andris Levāns**
andris.levans@lu.lv
- Dr. hist., asoc. prof., Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Dr. hist., assoc. Prof., Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga
- Martinās Malužinas**
martinasmaluzinas@gmail.com
- PhD, docents, Humanitāro zinātņu fakultāte, Košalinas Tehnoloģiju Universitāte, Polija
PhD, assist. Prof., Faculty of Humanities, Koszalin University of Technology, Poland
- Baiba Pazāne**
baiba_pazane@inbox.lv
- Mg. hist., doktora grāda pretendente, Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Mg. hist., PhD candidate, Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga
- Jānis Pleps**
janis.pleps@lu.lv
- Dr. iur., asoc. prof., Juridiskā fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Dr. iur., assoc. Prof., Faculty of Law, University of Latvia, Riga
- Mindaugas Šapoka**
mindaugas.sapoka@istorija.lt
- PhD, vadošais pētnieks, Lietuvas vēstures institūts, Viļņa, Lietuva
PhD, senior researcher, Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania
- Jānis Taurēns**
janis.taurens@lu.lv
- Dr. hist., asoc. prof., Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Dr. hist., assoc. Prof., Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga
- Rūdolfs R. Vītoliņš**
rudolfs_reinis.vitolins@lu.lv
- Mg. hist., doktora grāda pretendents, zinātniskais asistents, Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Mg. hist., PhD candidate, research assistant, Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5-132, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv
Internetgrāmatnīca: gramatas.lu.lv
Iespiests SIA "Drukātava"